

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

*Erhverv,
der forsvinder
– og hva' så?*

*Lokalarkiver i
Vestsjælland 1997*

*Erhverv,
der forsvinder
– og hva' så?*

*LAVA,
Lokalarkiver i
Vestsjælland 1997*

*Erhver, der forsvinder
– og hva' så?*

Udgivet af:
© 1997, LAVA, Lokalarkiver i Vestsjælland
Lokalhistorisk Arkiv for Holbæk Kommune
Nygade 9-13, 4300 Holbæk

k
u
l
t
u
r

i samarbejde med Vestsjællands Amt - en kulturregion

Redaktion:
Peter Blumensaadt
Jens Hjorth Hansen
Lise Høyrup
Peter Korsgaard

Grafisk bearbejdning:
Lemann Grafisk, Stenlille

*Forsidefoto er fra K.B.Rasmussens artikel
»En Saltvandsindsprøjtning«.
– Skomageren fortæller om sit arbejde,
kort tid inden han stopper.
Foto: Gorm Egeberg, 1993.*

Printed in Denmark 1997

ISBN 87-982890-3-9

Indhold

Forord	4
JENS HJORTH HANSEN	
»Alsing« – en skotøjsfabrik i Hørve	7
LISE HØYRUP	
Vi siger ikke ja til hvad som helst. Sadelmager og møbelpolstrer gennem tre generationer i Føllenslev	14
JOHN JØRGENSEN	
Træk af Slagelse biografers historie	30
PETER KORSGAARD	
Holbækegnens Mergelselskab	40
PETER KORSGAARD	
Kontrolassistenten – et kort, men spændende kapitel i vores landbrugshistorie	56
INGER NIELSEN OG GRETE TVEDEGAARD	
Erhvervslivets udvikling i Tømmerup Sogn 1771-1911 – Skrædderen i Spangsbro	68
– og folketællinger som kilde til erhvervshistorie	73
HANS CHRISTIAN OLSEN OG LISE HØYRUP	
Dagligvarer i Sorø 1930-1990	80
INGE RASBÖL	
Kaffe-Karen	90
JYTTE RASMUSSEN	
Syerske i tre forskellige verdener	95
K. B. RASMUSSEN	
En saltvandsindsprøjtning	107
BENT ROLSTED	
Mejerilærling i 1940'erne	113
LISE HØYRUP	
Vejledning i videre studier i »erhverv, der forsvinder«	128
Forfatterbiografier	142

Erhverv, der forsvinder – og hva' så

Bogen her er et af de synlige resultater af en kampagne af samme navn, som Lava igangsatte i 1996. Formålet med kampagnen er at indsamle materiale, erindringsstof, fotos og arkivalier, der kan belyse erhverv, der er ved at forsvinde.

Begrebet »erhverv, der forsvinder«, skal forstås bredt. Det kan både dreje sig om gamle håndværk, om industrivirksomheder, servicefag og om handlende. Erhvervet behøver ikke at være ved at dø ud på landsplan, det kan også være en virksomhed, der er forsvundet i lokalmiljøet eller tæt på at gøre det.

Hovedsigtet med kampagnen har været, at få dokumenteret hvervenes del af lokalsamfundets liv inden det var for sent. De kulturhistoriske institutioner, som har ansvaret for at indsamle, bevare og formidle viden om fortiden, kan umuligt samle alle aspekter af fortiden ind. Vi kan ikke putte al ting ind i et syltetøjsglas. Men det er vores pligt at sikre vores efterkommere en tilgængelig viden om vigtige sider af vores kulturhistorie. Det er sjældent indlysende, hvad der er vigtigt, og hvad der ikke er det. Valgene er bestemt af tiden og personlige interesser, men må selvfølgelig også ske ud fra en forhåbentlig kvalificeret vurdering af, hvilke faktorer der er afgørende for udviklingen i ens samtid, og hvad eftertiden vil efterspørge dokumentationsmateriale om.

Hvis man opstiller følgende kriterier for, hvad der vil være gavnligt at gøre en indsats for at få samlet ind, så går man ikke helt galt i byen:

- Emnet præger/har præget vores tilværelse og vores selvbevidsthed.
- Emnet har undergået store forandringer i nyere tid.
- Emnet er dårligt eller kun mangelfuldt repræsenteret i vore samlinger.

»Erhverv, der forsvinder« opfylder alle kriterier. Vi har ganske vist en del arkiver fra købmænd, andelsmejerier, fotografer og enkelte andre, men generelt er det meget få fag, der er dækket ind af vores samlinger. For mange fag gælder det, at de efterhånden kun figurerer svagt i vores bevidsthed. Måske fordi vi kan huske nogle af dem, ismejeridamen hen-

ne på hjørnet fx., eller fordi vi er støt på dem i officielle, men i øvrigt meget lidt sigende kilder som fx. folketællinger.

Hvad gør vi, hvis vi om tyve år får besøg af en bruger, der gerne vil vide noget om galanterihandelen, brøndgraveren, kogekonen og tøffel-mageren? Hvis vi er meget heldige, vil vi måske have et enkelt fotografi, men ofte ikke engang det. Vi vil kun have sparsomme oplysninger i de offentlige myndigheders arkiver at henvise til. Det, vores brugere særlig efterspørger, nemlig folks egen oplevelse af arbejdet og de informationer, som regnskabsmateriale, korrespondance og fotos kan give, vil mangle. Så må vi endnu engang ryste beklagende på hovedet og fortælle, at der desværre ikke er noget på arkivet.

At skaffe materiale om emnet erhverv, der forsvinder kræver en aktiv indsamlingsindsats fra arkivers og museers side. Hvis vi bare sidder og håber på, at der vil komme en erindring ind fra en kogekone eller en brøndgraver, bliver vi slemt skuffede. Kun hvis indehaverne af disse erhverv har haft en mere fremtrædende position i lokalsamfundet, kan vi gøre os håb om at få noget erindringsstof ind. De mindre fremtrædende personer skriver meget sjældent deres erindringer, selvom de sagtens kan være fine fortællere.

Bogen her giver et indtryk af, hvad der kan komme ud af sådan en kampagne. Arkiverne i Vestsjællands Amt har selv bestemt i hvilket omfang og på hvilken måde, de ville indgå i kampagnen. Artiklerne afspejler, at sagen er grebet meget forskelligt an. Emnerne er forskellige og måden at formidle stoffet på er også meget varieret. Et arkiv har valgt at lave en registrant over bestemte virksomheder i dets dækningsområde i en given periode og beskrive arbejdet med det. Her kan andre, der får lyst til at give sig i kast med et lignende projekt, hente inspiration til, hvordan sådan et arbejde kan gribes an, hvilke problemer der kan være forbundet med det, og hvad der kan komme ud af det. Et andet beskriver processen med at starte indsamlingen, fra annoncering til arbejdet ude i marken med interviews og fotografering og til det langsommelige, men også spændende efterfølgende redigeringsarbejde. Andre har valgt at bringe »de gode historier«. Hvilken historie om et fag og det menneske, der udøvende det, kan fortælles ud fra det materiale, der er kommet ind? Erindringsindsamling og senere redigering af dem til udgivelse kan gribes an på flere måder. Nogle har selv skrevet deres egen historie, andre historier er bearbejdede interviews og skriftlige beretninger. Vi får for eksempel historien om »Kaffe-Karen i Tølløse« om syersken i Raklev, skrædderen i Tømmerup osv. Trods artiklernes meget forskellige karak-

ter tegner der sig alligevel nogle væsentlige træk af de forsvindende erhvervs historie: Nogle træk stemmer godt overens med det billede, vi allerede har af disse erhverv. Deres betydning for livet i lokalsamfundene var meget central. Hvad skulle man gøre, hvis man ikke lige kunne få stillet sin slikhunger hos Kaffe-Karen efter skoletid, eller hvis syersken ikke var så hensynsfuld at skåne en for sandheden om et køb, hvor man var blevet læsterligt snydt, eller hvis sadelmageren ikke havde lavet hestenes seletøj efter alle kunstens regler i den travle høsttid? Hvad har erhvervene betydet for lokalsamfundenes identitet, og hvad betyder det, at de nu i mange tilfælde er helt væk og delvis erstattet af noget helt andet? De gamle erhverv havde både deres mørke og lyse sider. Det er ikke en gang nostalgisk hyggesnak vi får serveret. Vi hører om og fornemmer klart den faglige stolthed, som kendetegner enhver dygtig erhvervsudøver, men vi hører også om skrappe mestre, kedelig kost og arbejdsskader, der mærkede folk på livstid. Kvinderne er desværre underrepræsenteret. De har typisk haft erhverv, der var mere upåagtede end mændenes og som måske også har efterladt sig langt færre fotos og mindre skriftligt materiale i form af regnskaber m.m. Bogen viser med andre ord også, hvor problemerne med at indsamle materialet ligger. Spørgsmålene er mange, og bogen kan kun antyde svarene på nogle af dem. Det skal ikke afholde andre fra at forsøge. Tværtimod fortjener emnet at blive taget op andre steder. Måske kunne det give mulighed for spændende sammenlignende studier af erhvervsmønstre og erhvervenes betydning i forskellige lokalsamfund før og nu. Vi kan blot håbe på at andre tager idéen op og undgår nogle af de problemer, vi har haft.

Til slut skal rettes en stor tak til alle, der har bidraget til bogen. Det være sig »interviewofrene«, forfatterne til artiklerne, og hjælpsomme folk på arkiver og biblioteker, der har bidraget med nødvendige oplysninger og forskellige former for praktisk hjælp. En stor tak også til Vestsjællands Amt, som har finansieret bogen. Ingen har kunnet undværes, og selv om prøvelserne for mange har været store på grund af tidspres og andre vanskelige arbejdsbetingelser, så er glæden ved at se, at der kommer en bog på bordet så meget desto større.

*Lise Høyrup
Konsulent, LAVA*

»Alsing« – En skotøjsfabrik i Hørve

af Jens Hjorth Hansen

Selv om skofabrikation jo ikke kan siges at være et erhverv, der forsvinder, er det imidlertid en kendsgerning at den mangfoldighed af mindre skotøjsfabrikker, der tidligere fandtes i Danmark, efterhånden er forsvundet helt.

I Dragsholm Lokalarbiods dækningsområde fandtes der tidligere hele to skotøjsfabrikker i den lille stationsby Hørve – en by, som fra århundredeskiftet i lighed med de øvrige byer langs Odsherredsbanen oplevede en efter lokale forhold enestående industriel udvikling, der i høj grad var betinget af jernbanens etablering. Denne artikel omhandler den ældste af de to skotøjsfabrikker i Hørve nemlig »Alsing«.

Fabrikkens historie er givetvis typisk for en dansk skotøjsfabrik i provinsen, skabt af en visionær erhvervsmand, der udviklede sin virksomhed fra en almin-

Ansatte på »Alsing« august 1937. Stifteren fabrikant Jørgen H. Mikkelsen, ses siddende i 2. række nr. 3 fra højre. I samme række nr. 5 fra højre ses svigersønnen, Johannes Pedersen, der senere overtog ledelsen af fabrikken.
(Foto Holger Nielsen, Vallekilde)

delig skotøjsforretning til en af mest betydelige industriforetagender i det sydlige Odsherred. Foruden en redegørelse for fabrikkens historie generelt rummer artiklen også erindringsglimt fra ægteparret Inger og Kurt Thomsen, som arbejdede på fabrikken fra henholdsvis 1944 og 1948 og frem til fabrikkens lukning i 1958.

Fabrikant Jørgen H. Mikkelsen

Skotøjsfabrikken »Alsing«'s skaber var fabrikant Jørgen H. Mikkelsen, (1879-1938), der stammede fra Kegnæs på Als. Derfor navnet på fabrikken. Han blev udlært skomager hos E. Frederiksen, Dybbøl, og derefter arbejdede han forskellige steder i København. I 1902 etablerede han sig i Hørve med en almindelig skotøjsforretning på Vallekildevej nr. 5, som i 1913 blev suppleret med et sæbeudsalg. Fabrikant Mikkelsen var også tilknyttet Indre Mission og var i en årrække leder af den stedlige børnegudstjeneste. I sine erindringer skriver fabrikant Mikkelsen, at forretningen begyndte meget småt, idet Hørve på den tid stadig kun var en lille by, og der var mange skomagere i sognet. Dog gik det jævnt fremad, og man kunne efterhånden udvide med først en lærling og senere en svend.

Også handelsrejsende

Ved siden af forretningen var Mikkelsen også i en periode fra 1913 rejsende for skotøjsfabrikken Hedebo i Havdrup, men da han ikke måtte sælge så meget, han ville, og ikke fik provision på de ordrer, der indgik skriftligt, tænkte han selv på at starte en egentlig skotøjsfabrik.

I 1917 blev de indledende forberedelser til en etablering gjort. Mikkelsen ansatte et ægtepar fra Eskebjerg, Otto Hansen og hustru, som begge tidligere havde arbejdet på Hedebo Skotøjsfabrik. Derefter købtes tømmer J. Fr. Jørgensens ejendom på Søndergade i Hørve, der blev indrettet til skotøjsfabrik, og den kunne indvies som sådan den 5. januar 1918.

Vanskelige tider

Mikkelsen skriver videre i sine erindringer, at det faktisk var et meget dårligt tidspunkt at starte fabrikken på. Da krigen sluttede i 1918, var tiderne meget vanskelige, da de dyre og dårlige krigsvarer ikke mere kunne sælges, men fabrikken klarede de første vanskeligheder, og op igennem 1920'erne voksede produktionen år for år. I starten produceredes især morgensko og såkaldte »vend«-sko med chromsål. Disse sko

blev fremstillet med en speciel teknik, hvor skoen blev produceret fra vrangen, hvorefter den blev retvendt, inden den endelige færdiggørelse. Sortimentet blev efterhånden udvidet til forskellige modeller i dame- og herresko, men »Alsing« var gennem hele sin levetid især kendt for sin produktion af børnesko til såvel hjemmemarked som til eksport.

Primitive forhold

I begyndelsen var produktionsforholdene meget primitive. Produktionsapparatet bestod af et simpelt maskinværksted og et par gamle trædesmaskiner, som ofte gav problemer. Dog kunne fabrikken omkring 1919 præstere en månedlig produktion på 1000 par sko til forhandling landet over. I de følgende år blev tiderne bedre, og produktionen voksede voldsomt. Således steg produktionen de følgende år til 2000 par sko om ugen, og i årene 1923 til 1925 var fabrikken enkelte uger oppe på 2600-2700 par. Pladsen blev derfor hurtigt for trang, idet den øgede produktion jo krævede flere ansatte og mere lagerplads, og da tiderne efterhånden krævede, at hvert par sko skulle i æske, måtte der regnes med tre gange så meget lagerplads, som oprindeligt forudset.

Stigende produktion – flere udvidelser

De gode tider bevirkede, at fabrikken og lagerfaciliteterne blev udvidet flere gange. I 1923-1924 blev der således bygget en ny fabriksbygning og en villa til fabrikant Mikkelsen. Til glæde for de ansatte sørgede Mikkelsen for, at der afholdtes en årlig skovtur. Hele fabrikken tog fri en sommerdag, og sommerudflugten kunne gå til bl.a. Høve, Jyderup eller Grønnehavehus ved Nykøbing.

Efterhånden overlod Mikkelsen ledelsen af »Alsing« til sin svigersøn Johannes Pedersen, der naturligt nok herefter blev kendt under navnet Alsing-Pedersen, og han fortsatte med at drive fabrikken indtil lukningen i 1958. Efter nogle få år, hvor fabrikken søgtes videreført under en ny ledelse, blev den i 1961 solgt til den københavnske fabrikant Ansteen Nilsson, der her indrettede sin fabrik »Jeantex«, som i en årrække producerede regntøj og andre plastprodukter.

»Alsing« i 1940'erne og 1950'erne

Ægteparret Inger og Kurt Thomsen arbejdede på skotøjsfabrikken i henholdsvis 14 og 10 år. Inger Thomsen startede efter sin konfirmation i 1944. I årene under og efter krigen var der ca. 80 ansatte, hvoraf ca. tre fjerdedele var kvinder, som især var beskæftiget med at sy skoene på

*Interiør fra »Alsing« 1937. Bemærk remtrækkene til maskinerne.
(Foto Holger Nielsen; Vallekilde.)*

nådlерiet. Det var således kvinderne, der tog sig af syarbejdet, mens der både var mænd og kvinder beskæftiget i maskinhallen.

Sko af rødspætteskind

Arbejdskraften var hovedsagelig ufaglært, men der var dog enkelte udlærte skomagere, men det vigtigste var at få gode stabile folk ansat, som blev lært op til specialopgaver inden for skotøjsproduktionen. Kvinderne, der tog sig af syarbejdet, kaldtes nådlersker. Nådling var egentlig et fag, men ude på skotøjsfabrikkerne i provinsen blev de lært op. På de københavnske skotøjsfabrikker tog man imidlertid kvinder i lære som nådlersker, som efter udstået læretid fik svendebrev, og derfor ansattes der naturligvis af og til udlærte nådlersker udefra på fabrikken.

»Alsing« var en af de fabrikker, der under krigen fremstillede sko af rødspætteskind, og Inger Thomsen husker, at det var et meget dårligt materiale at arbejde med, da det meget ofte skete, at skindet revnede eller knækkede, når den halvfærdige sko blev taget af læsten. Da det var umuligt at udbedre skaden, var der ikke andet at gøre end at smide de ødelagte sko i kakkelovnen. I de år, Inger og Kurt Thomsen var ansat,

udgjorde børneskoene mere end halvdelen af produktionen. Børneskoene blev fremstillet på en særlig måde. De blev først formet over en læst, herefter blev overlæderet bukket udad, hvorefter sålerne blev syet på med en bindsål indvendig. Til slut blev overlæder og sål syet sammen hele vejen rundt. Siden kom der modeller, der blev fremstillet på den mere kendte måde, hvor overlæderet bukket ind under bindsålen, hvorefter man påklæber eller »durknajer« (gennemsyrr) en bund på.

Børnesko med H. C. Andersen-motiver

Børneskoene var og blev fabrikkens mest kendte artikel, og en vigtig grund til, at de blev så populære, var at Alsing-Pedersen fik den idé at fremstille børnesko med H. C. Andersen-motiver. Til formålet blev der herefter indkøbt en maskine, der kunne brænde de forskellige eventyrmotiver ned på skoens forstykker. Hermed fik »Alsing« et produkt på markedet, som ingen andre fabrikker kunne tilbyde, og man havde et stort salg af disse børnesko igennem en lang årrække.

Skoene pakkes i æsker på "Alsing", august 1937. Fra venstre Johs. Petersen, fabrikant J. H. Mikkelsen og fragtmand Viggo Christensen. (Foto Holger Nielsen, Vallekilde)

Det daglige arbejde

Det daglige arbejde på fabrikken var kendetegnet ved, at de fleste ansatte udførte det samme arbejde hele tiden. Var man f.eks. oplært til at sværte kanter på sko, ja, så stod man og sværtede kanter hele arbejdsdagen, og var man f.eks. »pinder«, bestod det daglige arbejde i at stå og forme sko. Idéen med at oplære de ansatte til de forskellige specialopgaver var netop at gøre produktionen så rationel som muligt. Kurt Thomsen fortæller dog, at han takket være sin far, Søren Thomsen, der var værkfører på »Alsing« fik lov at prøve alle dele af produktionen, hvilket senere kom ham til gode, da han startede for sig selv. I den sidste tid på »Alsing« betjente Kurt Thomsen en maskine – en såkaldt durknajer – navnet kommer fra tysk durchnähen, og hentyder til, at maskinen kan sy »durk« igennem skoens bindsål og sål. Arbejdstiden var på 8 timer dagligt, og de første år sluttede man klokken to om lørdagen, senere sluttede man klokken halv tolv, og endelig i den allersidste tid blev lørdagen helt arbejdsfri. Til daglig var der en halv times frokost, middag en time og en kaffepause på tyve minutter om eftermiddagen. Det var mange og lange pauser, men på den tid mente man, at man fik mest ud af de ansatte, når de fik pauser. Dette ændrede sig dog med årene, da de ansatte efterhånden accepterede kortere og færre pauser mod til gengæld at kunne gå tidligere hjem.

Alt var timeløn

Alle ansatte fik timeløn. Det var det mest almindelige på skotøjsfabrikkerne i provinsen modsat på fabrikkerne i København, hvor alt var på akkord. Inger Thomsen husker, at den første løn hun fik, da hun som nykonfirmeret startede i 1944, var 5 kr. om ugen under en oplæringstid på tre uger. Kurt husker ikke, hvad han tjente i starten, mens han arbejdede som ungarbejder, men den første voksenløn han fik efter at være fyldt 18 år var på 108 kr. for en uge. Den tilsvarende ugeløn for kvinder var på nogle og firs kroner. Lønudviklingen op gennem 1950'erne var forholdsvis begrænset sammenlignet med det følgende årti.

Et godt arbejdsklima

Arbejdsklimaet på fabrikken var fint, og de fleste ansatte blev på arbejdspladsen i mange år. Det skulle være meget grelt, hvis folk blev afskediget, men det kunne ske, f.eks. hvis der var for meget fravær i forlængelse af week-end'en. Op til jul skete det mange gange, at Alsing-Pedersen gik en runde med en stak 50 kr. sedler, som han delte ud til både ældre og yngre ansatte, så alle fik et på den tid pænt pengebeløb i

julegave, og karakteristisk for mange industrivirksomheder i provinsen, var der ikke på noget tidspunkt antydning af faglige konflikter af nogen art. Årene fra 1944 frem til lukningen i 1958 var kendetegnet ved, at der praktisk taget ikke skete ændringer i produktionsmetoderne. Inger Thomsen mindes, at arbejdet foregik på samme måde, den dag hun begyndte, som den dag hun holdt op.

I slutningen af 1950'erne begyndte det at gå tilbage for »Alsing«. Mange skoforretninger var efterhånden begyndt at importere sko fra udlandet, og fabrikken søgte nye veje ved at få store kunder. Bl.a. blev der indledt et samarbejde med firmaet »Fox«, som var en afdeling under FDB, men selv om der blev produceret og solgt en del, var det en mindre god forretning, og engagementer af denne art kunne desværre ikke forhindre, at »Alsing« måtte lukke i 1958 efter 40 års virke i Hørve.

Kilder:

Interview med Inger og Kurt Thomsen, Fårevejle St.

Jubilæumsskrift : Hørve Avis. Sejers Bogtryk, 1988.

Larsen, Johannes: Hørve og Omegn (Uddrag af "Sjællandske Byer og deres Mænd", 1919).

Uddrag af fabrikant Jørgen H. Mikkelsens erindringer (upubliceret). Venligst udlånt af datteren Helene Mikkelsen.

Vi siger ikke ja til hvad som helst

af Lise Høyrup

Når man før i tiden gik til »sadelmageren og tapetserereren«, var det for at få lavet seletøj og polstring af møbler eller ophængning af gardiner, montering af gulvbelægning samt polstring og indtræk af sæder i køretøjer. I dag er der meget få egentlige sadelmagere og tapetsere tilbage, til gengæld har møbelpolstrerfaget oplevet en renæssance.

I artiklen beretter to generationer, far og søn, om udviklingen, og hvordan den prægede deres arbejdsliv.

Udviklingen fra sadelmageri til møbelpolstring

Mange forhold har haft betydning for fagets udvikling. Mekaniseringen i landbruget og bilerne som hvermands eje betød et farvel til arbejdshestene. Til gengæld gav selvbinderne en masse arbejde med at fremstille og reparere sejl især op til og i høsttiden, og bilerne skabte nye arbejdsopgaver med at lave indtræk og sæder. Fra 1960'erne vandt de fabriksfremstillede møbler indpas. Det var ikke længere så kostbart for nygifte at etablere sig med »en helt ny stue«. Møblerne var mindre holdbare, men så var det til gengæld også billigere at købe nyt end at lade sadelmageren reparere den flossede indiske bomuld på kurvesofaen. Senere er moden vendt tilbage til de gamle antikke møbler, og det gav en stor renæssance for møbelpolstringen. Idag har folk også flere penge mellem hænderne til at købe forbrugsgoder af kvalitet. Møbler fremstillede af håndværkere vil man også godt ofre en ordentlig reparation af.

Idag er flere af de nævnte funktioner delt op i selvstændige fag: møbelpolstrer, autosadelmager, gardinmontør og gulvmontør med en læretid på 4 år.

Uddannelsen

Uddannelsen som møbelpolstrer har lidt under den nye lærlingelov, der blev indført i 1970'erne. Den betød, at det ikke var obligatorisk at tage hele uddannelsen. Mange af de unge valgte kun at tage det, der var nød-

vendigt for at komme ind på fabrikkerne og tjene gode penge der. Alt for få gennemførte hele uddannelsen, som var en forudsætning for at kunne udføre det egentlige håndværksmæssige arbejde med møbelpolstringen. Men interessen for de gamle håndværk er stigende. Faget står overfor en renæssance, men det er også på høje tid, for de sidste tyve års svigtende tilgang betyder, at der idag er meget få faglærte møbelpolstere til at lære de nye op.

Fagets lyse og mørke sider

Som ethvert andet fag har sadelmager-, og møbelpolstrerfaget haft sine lyse og sine mørke sider. Til de lyse hører spændende og forskelligartede arbejdsopgaver med store krav til håndværkerens faglige kunnen. Til de mørke sider hører perioder med usikre indtægter, som den enkelte håndværker kunne være ramt af i større eller mindre omfang. Men i endnu højere grad de arbejdsmiljøproblemer, som faget i mange år var plaget af. Det er en kendt sag, at malere har arbejdet i tåger af organiske opløsningsmidler, som har skaffet dem både kortvarige og mere invaliderende hjerneskader. Men de samme problemer har været mærkbare i mange andre fag, også indenfor møbelpolstrerfaget. Beretninger om faget må derfor indeholde begge aspekter, hvis de skal give et realistisk billede af, hvordan forholdene var.

To beretninger fra far og søn

Mogens Nielsen er udlært som møbelpolstrer. Indtil for nylig var han indehaver af en møbelforretning med et dertil knyttet møbelpolstrerværksted i Føllenslev. Både hans far og hans farfar var udlærte sadelmagere. Mogens Niensens søn, Finn Nielsen er ikke uddannet i møbelpolstrerfaget, men han har overtaget forretningen og vil drive den videre. To beretninger på bånd om Henry og Mogens Niensens liv og arbejde fra henholdsvis 1986 og fra 1997 danner grundlaget for artiklen.

Foto: 3 generationer i butikken i Føllenslev. Foto: Torsdags-Posten, Mørkøv.
Opt.dato: 19. 11. 1986.

HENRY NIELSEN

Fin barndom trods små kår

»Jeg er født 13/4 1904 i Kundby. Min far var Karl Christian Emil Nielsen og min mor Camilla Nielsen, og de blev gift i 1903. Min far var sadelmager, og de havde selvfølgelig et hus inden de blev gift, i røde sten, tegltag og grundmuret for den formidable sum med sagfører og salærer til skøde osv. på 2800 kr. Det står den dag idag. Men min far blev jo en syg mand i løbet af meget kort tid. Lægen sagde til ham, at han skulle ud i den friske luft, og han fik sig en stilling som postbud fra Sandby Station til Ny Bjergby og ned til Kundby Koloni. Ca. 6 timer hver dag til den formidable sum af 450 kr. om året. Hvis han blev syg, skulle han selv betale en afløser. En afløser skulle være over 18 år.

Så blev det nærmest sådan i min barndom, at jeg ikke husker meget til min far. Kun nogle enkelte forfløjne gange, hvor han f.eks. skulle til barber, og jeg løb efter ham, eller en gang, hvor jeg lå med skarlagensfeber på Holbæk Sygehus, hvor de stod udenfor vinduerne og ikke måtte komme ind og se til os. Dengang kostede det jo ca. 9 uger med skarlagensfeber – der er penicillin en jo vidunderlig.

Han døde så i 1910. Seks år gammel var man jo – ikke sandt – og mor var ene med os to, mig og (Anne), og der kom så en to måneder efter. Og der havde jeg så en barndom, som var vældig fin.«

En enlig mor måtte finde på lidt af hvert

»Min mor prøvede alt, – hun prøvede at strikke på maskine, hun prøvede at have et lille udsalg af undertøj og deslige fra Tigerhoved i Holbæk, lavede altså en lille forretning ud af det.

Det gik for hende. Så fik hun et lille mejeri, hvor man måtte hente mælken ovre fra mejeriet, og der stod hun i sit køkken og solgte den mælk, og idag snakker man om miljø. Mælken blev hentet i vandspande ovre på mejeriet, og det var sødmælk, der blev hentet i vandspande. Det andet fløde, kærnemælk og skummetmælk var i junger. Da kostede en liter mælk omkring 12 øre, og hun havde 5 øre i fortjeneste. Så hun havde alligevel en fortjeneste på over 3 kr. om dagen. Så der var noget til at klare dagen og vejen med. Men det gik fint. Vi levede godt og gik ordentligt klædt.«

Læretiden

Efter konfirmationen kom Henry Nielsen i lære hos sadelmager Ole Christiansen i Skippinge. Det var ikke en helt fremmed. For Henry Niel-

sens far havde været i lære hos Ole Christiansens far. Læretiden var fire år. Lønnen var 100 kr. for alle fire år. Men så fik Henry Nielsen også kost og logi. Linned og tøj skulle hans mor selv holde ham med. For at tjene lidt håndører måtte Henry Nielsen sy om aftenen efter fyraften. Han syede nye seler og den slags hovedsageligt til landmænd.

Fire dage om måneden (i sommerhalvåret) sad Henry Nielsen, de andre lærlinge og hans mester og syede seletøj på hver af de større gårde. Der var andet arbejde end det med seletøjet. På Dragsholm skulle Henry Nielsen og de andre lærlinge banke tæpper. Og dem var der ikke så få af på den store herregård. Det gik for sig omtrent, som når en landmand tærskede sæden med en plejl. Tæpperne blev hængt op på snore, »og så stod vi der og tærskede på dem i dagevis. Der var 90 værelser derinde at gå igennem«.

Henry Nielsen fik spist noget vandgrød, boghvedegrød og stegeflæsk i de år, for det var den mest almindelige kost på gårdene dengang, i hvert fald til folkene.

Nybagt svend, nye udfordringer

De fire år fik en ende. Det samme gjorde de 100 kr. Henry Nielsen fik i løn. De skulle bruges til værktøj. En svend skulle nemlig selv købe sit værktøj. Henry Nielsen fik arbejde i Asnæs hos en sadelmager, der også lavede møbler. Der fik Henry Nielsen så lejlighed til at lære en del møbelarbejde. Det havde han ikke lært som lærling. Efter 1 1/2 år var der ikke mere arbejde der, og derefter blev Henry Nielsen ansat hos sadelmager Møller i Snertinge i 1922.

Det var et værksted, der i høj grad var fulgt med tiden, for der blev lavet bilarbejde. Bilen var på dette tidspunkt stadig en luksusgenstand forbeholdt de mere velhavende. Men markedet var trods alt så lønsomt, at enkelte sadelmagere her så en chance for en indtægt, der i hvert fald på længere sigt kunne kompensere for det, de motoriserede køretøjer fratog sadelmagerne i sadelmagerarbejde.

Egen virksomhed

Hos Møller fik Henry Nielsen både lært bilarbejde og mere møbelpolstring, så han stod godt rustet til at starte sin egen virksomhed. Det skete i 1928 i Føllenslev. Han lejede en stue, en terrasse og et lille værelse som soveværelse. En viktualieforretning ved siden af banen leverede varm mad til Henry Nielsen og et par stykker mere. Det var dyrt, 12 kr. om ugen, men så var der også øl og snaps til frokosten om søndagen, og

maden var virkelig fin, for viktualiedamen havde været kokejomfru i København.

I 1931 flyttede Henry Nielsen til en afdød snedkers ejendom, Eskebjergvej 3, i Føllenslev, hvor forholdene var bedre og på gunstige lejevilkår. Her var der samtidig butik, så Henry Nielsen kunne begynde at handle med brugte møbler, som han købte på auktion i Løngangsstræde ca. en gang om ugen i København og satte i stand. Han havde også meget arbejde det nye sted. Det kneb for andre sadelmagere og møbelpolstere på det tidspunkt, men Henry Nielsen var så heldig, at han kun gik arbejdsløs i 12 dage i alle de mange år han var erhvervsaktiv.

Samme år blev Henry Nielsen gift med Anna. Hun var fra Hørve i Odsherred og også af sadelmagerslægt. Både hendes bror, far, morfar og morbror havde været sadelmagere.

Hjælp på rette tid og sted

Selvom der var god gang i forretningen, gav den ikke så meget i indtægt, at der var overskud til at spare op. Men Henry Nielsen var heldig, to gange fik han hjælp, hvor det var mest tiltrængt.

Den første gang var i 1934. Det år blev Henry Nielsen sagt op. Huset skulle sælges. Henry Nielsen havde ikke kunnet spare tilstrækkelige

Føllenslev kort efter århundredskiftet. Det var i huset længst til højre, at Mogens Nielsen startede sin forretning.

midler op til selv at købe ejendommen. Banken ville godt låne ham pengene, »men jeg havde fået den besked (af naboen Hans Peter Hansen), at jeg skulle spørge, hvad renten var. Den var 6%. »Nej«, sagde Hans Peter Hansen – »næh, nu kan du gå hen i skrivebordet der og tage mit checkhefte. Så sætter jeg mit navn under en check, og så kan du udfylde den med det beløb, du vil have. Men du må ikke tage mere, end du kan betale tilbage på syv år.« (–) »Men jeg har været lykkelig over den mand og blev sommetider kaldt ind til ham, når vi skulle have et slag whist.«

Anden gang var ca. ti år senere under krigen: »Men tiden gik jo, og det blev til mere og mere, og vi måtte bygge til efterhånden. (Sadelmager) Møller i Snertinge døde, og han efterlod mig alt sit materiale, som han havde. Så det fik jeg, for jeg havde været hos ham som svend, og han havde været tilfreds. Det var meget vanskeligt under krigen at få den slags ting, så jeg har været ualmindelig heldig.«

Arbejde med biler, seletøj og selvbindersejl

Under krigen havde Henry Nielsen en del arbejde for en karetmager i Jyderup. Lastvognene kom til landet uden førerhus og lad. Det måtte man ikke indføre, det skulle laves herhjemme. Henry Nielsen lavede alt indtrækket i vognene. Det var rent læder alt sammen og med gammel-dags møbelfjerdre.

»Tid efter anden gik det ind i vanlig gænge. Jeg fik arbejde fra forskellige automobilforhandlere i byerne Snertinge, Kalundborg, Jyderup, Hørve, Svinninge og Fårevejle. Inden Sadelmager Møller i Snertinge døde, anbefalede han automobilforhandler Weinriech at lade Henry Nielsen overtage sit arbejde. »Vi (der var også en eller to svende ansat) havde masser af arbejde, manglede aldrig arbejde. Hele den tid gik for mig med seletøj, og selvbindersejl« (og vel også bilarbejde) Svendene lavede bil- og polstrearbejdet.

Arbejdet med selvbindersejlene begyndte i tyverne og fortsatte derefter mange årtier indtil nye landbrugsmaskiner gjorde dem overflødige omkring 1970. Henry Nielsen husker 1953 som et særlig godt år, hvor han havde mere end 500 gamle sejl til reparation og lavede 40 nye.

Lige vilkår for kunderne

Samme år havde Henry Nielsen fået et gods som kunde. Om hvordan det gik til fortæller han: »Forvalteren kom op hos mig en dag: »Om jeg var interesseret i at få godset som kunde«, og der sagde jeg, det afhang af, hvad betingelserne var, for jeg havde hørt noget om, at der skulle gives procenter, og jeg var ikke indstillet på at give procenter til hverken

den ene eller den anden. Ville de have lavet deres arbejde, så kunne de få det lavet. Så siger forvalteren: »Er du ikke interesseret i at høre, hvad vi forlanger?« – »Jo bevares, det er da logisk.« – »Nå, men vi forlanger, at vi må komme såvel lørdag som søndag aften, eller nat eller dag i høstens tid og få lavet vores ting.« Og der svarede jeg ham med det samme og sagde: »I kan få det lavet fuldstændig i takt med alle andre mennesker, og de har de samme betingelser her, som I vil få.« Og så kom han med hele godsets historie. Jeg skal love for, at der var arbejde. Jeg svarede ham altså og sagde, at jeg ville have lov til at lave det på min metode og ikke, som I forlanger det. Jeg vil have lov til at lave det sådan, så jeg kan garantere for, at I kommer ikke rendende hveranden dag, for at skal have lavet det om. Jamen, det måtte jeg altså selv om.

Nå, men jeg lavede dem så i stand, og så fik vi en meget meget våd sommer det år. Nå, og jeg så dem faktisk ikke hele høsten igennem. Da så høsten var forbi, så var der en kollega, der ringede til mig. Kollegaen havde haft godset (som kunde før Henry Nielsen fik det), og han siger så til mig: »Hvad, må jeg så spørge dig om, hvor stor en regning, du har dertil i år?«

»Årh, det kan jeg da ikke være bekendt at fortælle dig!«

»Ja, det kan da være ligegyldigt, du har jo taget ham fra mig!«

»Jeg har ikke selv taget ham, han er selv kommet!« – »Nå ja, skidt være med det«, sagde jeg så: »det er 1300 kr.« – »Så ser du aldrig den mand mere!«

»Nå ja, men det gør heller ikke noget,« sagde jeg så, »jeg har lavet det, som jeg synes, det skulle laves.«

Nå, der gik så 14 dage, så kom hele redeligheden igen. »Vil du være venlig, at lave det igen på samme måde, så vi har det til næste år på den måde der, for vi har sparet en mand til at køre til sadelmager hele tiden i hele høsten.« – »Ja, det er sådan minder man har, ikke sandt?«

Mogens Nielsen overtager forretningen

»Og det gik så efterhånden med lidt nyttemøbler ind imellem, og så i 1965 kommer min søn ind i det, så får vi to svende foruden os selv. Så byggede vi endnu mere til. Ja vi havde bygget en ende ned mod den gamle barberforretning, og så bygger man ud bagtil, så vi var oppe på 600 m² i det hele.«

Mogens Nielsen overtog forretningen til en rimelig pris i 1969, men generationsskiftet betød, at kundernes betalingspraksis måtte ændres. I Henry Nielsens tid betalte mange af kunderne en gang årligt til nytår. Det gjaldt selvfølgelig kun de faste kunder, men dem var der endnu

Den første butik lå på Eskebjergvej 3 i Føllenslev bag de to vinduer i bygningen yderst til højre. I 1960'erne var den rykket til venstre og så noget anderledes ud med en rigtig glasfacade.

mange af på det tidspunkt. For en nystartet virksomhedsejer var det en umulig opgave at få økonomien til at hænge sammen ved at basere virksomheden på, at så stor en del af indtægterne først viste sig ved hvert årsskifte. Nogle af kunderne knurrede lidt ved at skulle ryste op med pengene med det samme, men forstod til syvende og sidst, at det var en nødvendighed for Mogens Nielsen at afskaffe den form for kredit.

På det tidspunkt havde møbelforretningen med tilhørende værksted fuldstændig fortrængt det gamle sadelmageri. De sidste rester af sadelmagerivirksomheden var en smule reparation af seletøj og fremstilling af skoletasker i læder. Det døde ud i slutningen af tresserne.

En aktiv mand i lokalsamfundet

Henry Nielsen var aktiv på mange fronter. I en nekrolog hedder det, at han var med i alt, hvad der skete i Føllenslev. Han var en af dem, der fik bygget forsamlingshuset Gimle i 1942, og her var han en årrække kasse-

rer. Det samme var han i Føllenslev-Særslev Pensionistforening. Føllenslev borgerforening var han også med i, og han sad i vandværkets bestyrelse

MOGENS NIELSEN

Barndom med leg, arbejde, ferie og skole

Mogens Nielsen er født i 1938. Det var en selvfølge, at han gik videre i farens fodspor. Da han var gammel nok til det, hjalp han lidt med på værkstedet, især med selvbindersejlene. Det fik han ingen penge for, men det faldt helt naturligt at hjælpe til i høsttiden, hvor faren tit arbejdede langt ud på aftenen. En af hans kammerater var gårdmandssøn, og hos hans forældre kunne Mogens Nielsen tjene lidt lommepege ved at hjælpe til. Mogens Nielsen havde dog rigelig tid til at lege. Familien holdt aldrig egentlig ferie sammen, men kunne tage på en søndagsudflugt, f.eks. til Havnsø, hvor der vankede en is. Mogens Nielsen holdt ferie sammen med sin søster hos familie ikke så langt væk. Trods en længere periode med svigtende indtægter, fordi Henry Nielsen en overgang var syg, lykkedes det alligevel at lade begge børnene gå i privatskole i Jyderup de sidste år af deres skoletid, indtil de gik ud omkring konfirmationen.

Læretiden

Mogens Nielsen fik en læreplads hos en møbelpolstrer i Kalundborg. Det var svært at få en læreplads dengang, men det hjalp, at Mogens Nielsen's far var sadelmager, og at Mogens Nielsen derfor allerede havde »snuset« lidt til faget.

»Jo, men jeg havde en god læretid. Mester kunne godt være lidt streng, men jeg synes ikke, at det har gjort noget. Vi fik lært noget, og det er jo alletiders, når det kan lade sig gøre at få en plads, hvor man får lov at bestille noget. Men han var også efter os, hvis vi ikke fik bestilt noget. Men timelønnen var jo ikke så stor. Jeg kan huske det første år, skulle vi have 12 kr. om ugen på egen kost. Og jeg rejste herfra og til Kalundborg hver dag, og dengang var en normal svendeløn 2,50 kr i timen. Så man kan godt se, at 12 kr. om ugen ikke var mange penge. Det gik faktisk til togbilletten.«

Lange arbejdsdage om vinteren

»Vi startede kl. 7 på værkstedet, men vi skulle være der og lave varme (fyre i en kakkellovn) inden svendene kom. Det var lærlingenes job. Og vi skulle også feje om aftenen, inden vi kunne gå. Det var også efter fyraften. Så man kan godt sige, at det var nogle lange dage. Vi tog hjem fra klokken halvseks. Normalt var jeg hjemme igen klokken seks. Men så om vinteren var vi jo på skole. Teknisk skole.«

Mogens Nielsen gik sammen med blikkenslagerne, tømrerne og smedene. Han var den eneste lærling på det hold indenfor sit fag.

»Og det skulle vi gøre fire aftener om ugen, men jeg slap for dansk og regning ved det, at jeg havde mellemskoleeksamen. Så jeg slap for den ene aften. Så var jeg hjemme her ved halvtolvtiden, og så først på det tidspunkt, så havde mor så noget mad stående, som jeg kunne varme, og så i seng og så op næste morgen. Så det var nogle lange dage, men det gik jo. Vi var flere lærlinge, og vi havde det hyggeligt og rart sammen, der var ikke noget der.«

Sjusk fik konsekvenser

Mester havde sine sanktioner og kunne være streng, hvis tingene ikke gik helt efter hans hoved: »Ja, det kostede mig min ugeløn engang, og det var simpelthen bare, fordi jeg havde glemt at sætte cyklen ind, og det kunne man ikke tillade sig at glemme. Det kostede 12 kr. Det var min ugeløn. Det gør man ikke.

Vi havde en gammel højbenet cykel uden lygter eller katøje eller noget som helst andet. Den blev vi lærlinge sendt i byen på for at hente ottomaner og armstole og sådan. Man måtte have den på styret og ovenpå sadlen og så armen ind gennem gjordene, og så gik man hjem med det. Jo det skulle man byde nogen idag. Det kunne vist ikke rigtig lade sig gøre. Men det måtte vi gøre. Sådan var det generelt for lærepladserne dengang. Det kunne godt være, at det var lidt voldsomt, men jeg tror ikke, at der er nogen, der har taget skade af det.«

Korporlig afstraffelse var der ikke noget af. »Overhovedet ikke.«

Ikke alt arbejde var lige fagligt relevant

»Altså der var så visse ting, det skulle vi gøre. Banke tæpper og sådan noget. Det kunne godt være lidt træls.«

Lærlingene skulle banke tæpper for mester privat og for kunder:

»Tæpperne blev så hentet hjem og så op på et fladtag. Der blev de hængt op, og så fik vi lov til at stå der og banke i dagevis. Det var også lidt af et hårdt job. Men vi lærte jo alligevel noget, selvom vi har brugt

mange timer udenom decideret faget. F.eks. rensede vi mursten, da der skulle bygges nyt lager, kørte ud med regninger og vi var også barnepige for mesters børn.«

Mesters sidste skideballe

Ros, når lærlingene havde gjort et godt stykke arbejde, var der ingen af: »Jeg fik en skideballe af ham (mester) den dag, jeg havde afleveret mit svendestykke, og fordi ham, der havde lavet svendestykke før mig fik ros (af skuemestrene til svendeksamen), og det fik jeg ikke. Problemet var, at der var nogle delinger i ryggen, og snoren i delingen, den skal lige hakkes lidt ind i ryggen, og sådan at den snor der kommer rundt om bagefter, den sidder helt glat, og det havde jeg ikke fået gjort. Og det så han med det samme, da han (mester) kom derud. Så fik jeg en skideballe, og så var det overstået.«

Mester kunne være fair nok

»Men der var engang mester der alligevel holdt med mig, for jeg var gået fra skolen. Jeg var sur, for jeg skulle tegne en stol, og den stol den kunne nu engang ikke laves, undtagen der skulle være en stopliste for nede. Og jeg fik besked på af murermesteren der, at jeg måtte ikke tegne nogen stopliste, for det var der ikke på den tegning, han havde. Men så sagde jeg: »men jeg kan ikke lave den uden. Der skal være en stopliste. Så kan det også være ligemeget, for hvis det skal være på den måde, hvad skal jeg så gå her for?«, og så gik jeg hjem. Og dagen efter til morgen, så blev jeg kaldt ind på mesters kontor: »Hvad har du lavet?« »Det kan jeg godt sige dig, jeg har gjort sådan og sådan, fordi at du har fortalt, at det skal være sådan og sådan. Så synes jeg, jeg spilder tiden ved at sidde derovre.« – »Ja det har du ret i«, sagde han. Og så var det skolen, der fik besked på, at sådan skulle man i hvert fald ikke gå og lære eleverne. Så der var han jo fair nok, så der var ikke noget. Han var da altid reel nok overfor os lærlinge.«

Et svendestykke var en anden sag før i tiden

De vordende svende havde 14 dage til at lave deres svendestykke. Det foregik for Mogens Nielsens vedkommende på Teknisk Skole i Holbæk. Han stod sammen med en anden, der også skulle lave sit svendestykke. Skuemesterene kom flere gange om dagen, skuede arbejdet og noterede, men kom ikke med mundtlige kommentarer eller fif undervejs. Til aller sidst blev arbejdet og resultatet så bedømt, De allerbedste fik en guldmedalje, men det var meget svært at få, især for dem, der havde stået i

lære i provinsens mindre byer. I hovedstaden og de store provinsbyer kunne man nemmere på de mest anerkendte værksteder blive oplært i færdigheder, der kunne give den eftertragtede guldmedalje.

I dag foregår prøven på en helt anden måde. En lærling har fem uger til at lave sit svendestykke. Femten-tyve lærlinge står og arbejder ved siden af hinanden, og der går en lærer rundt hele tiden. Desuden behøver man ikke længere at lave en tegning af emnet, som næsten altid er en stol, inden man begynder at fremstille det. Man kan vente til bagefter.

Arbejdet efter læretiden

Mogens Nielsen blev udlært i 1957. Han blev kort efter ansat hos sin morbror i Hørve. Efter en tid der og efter at have været soldat, begyndte han at arbejde sammen med sin far. På dette tidspunkt var det bilarbejde og fremstilling og salg af stilmøbler i rokokko, der bar hovedparten af indtjeningen. Stellene til rokokkomøblerne blev fremstillet af en snedker i København. Stramajen blev importeret fra Østeuropa. Derefter blev de polstret og solgt. Møblerne blev udstillet hvert år i en årræk-

Jens Åge Nielsen, ansat som svend hos Mogens Nielsen igang med at sy betræk på en stol. Foto: Lise Højrup. 1997.

ke på Herningmessen. »Det var på dette tidspunkt vi begyndte at bygge udenfor byen. Nyt værksted på 240 m², der var ansat 5 svende og to arbejdsmænd.«

Noget af det mest spændende arbejde har Mogens Nielsen haft i kirker i Vest- og Nordsjælland sidst i 1960'erne. Han samarbejdede med arkitekt Jan Gehl, der var specialist i kirkearkitektur. Det var et arbejde, der krævede en solid håndværksmæssig kunnen. Sommetider når Mogens Nielsen idag kommer forbi de kirker, han har arbejdet i, kigger han lige indenfor for at se til sit arbejde, f.eks. til de gardiner han efter et snedigt system udregnet af Jan Gehl har draperet og hængt op. De hænger der endnu.

Fagets mørke sider

Med indførelsen af ny teknologi og nye materialer og stoffer følger ændringer i både det fysiske og psykiske arbejdsmiljø. I ældre tid kunne problemerne indenfor sadelmagerfaget bestå i almindelig nedslidning, som man også oplever hos syersker idag. De stoffer, der blev brugt til at farve og garve læderet med kunne måske også give gener. Men med indførelse af nye og mere effektive og hurtigtørrende lime med organiske opløsningsmidler kom der flere problemer til end før. Arbejdet med at lave indtræk i biler var specielt belastende. Møbelpolstreren arbejdede inde i bilen uden udluftning i en hørn af plastic og lim, som dem, der har kørt i 60'ernes og 70'ernes nye biler sikkert kan genkalde sig. På det tidspunkt var begejstringen for bilen som et allemands eje og for de nye materialer stor. Tilsvarende var bevidstheden om de skadelige virkninger og muligheden for at få dem forbedret ringe. Ingen tænkte på alternative materialer, udluftning eller at skåne arbejderen mest muligt med en maske og at indlægge mange pauser i arbejdet.

Arbejdsstillingerne var heller ikke altid lige hensigtsmæssige. Meget arbejde foregik på knæ f.eks. i bilerne eller når tæpperne skulle renses. Det fik følger for mange møbelpolstreres knæ.

Højt at flyve....

Mogens Nielsen fik problemerne ind på livet, da han arbejdede hos en automobilforhandler i Kalundborg.

»Jeg røg da også engang ud af sådan en bil ude hos en autoforhandler i Kalundborg. Jeg sad og satte lofter op inde i sådan en. Det var de der små folkevogne. Man sad en hel dag og limede. Og så gik jeg altså ud af bilen, som jeg skulle. Det vil sige, at jeg slet ikke havde mærket, at den var blevet hejst op under loftet, så jeg gik lige baglæns ud af bilen

og røg ned på cementgulvet. Sådan var det bare. Det måtte man leve med.

Vi blev også sendt ud at rense gulvtæpper i tetraklor. Man fik nogle flasker tetraklor og et par børster. Så lå man der i en stue på 60-70 m² og børstede i et par dage. Man var fuld i en hel uge efter. Dette var i min læretid. Den lim vi brugte til gulvbelægning var også meget stærk. At indånde dampene som kom, når vi svejsede plastpressenninger, eller når vi rensede de gamle pressenninger af med acetone før svejsning var også slemt. Det er heldigvis et overstået kapitel idag.«

For Mogens Niensens vedkommende har arbejdet sat sig sine spor i hænder og knæ. Han kan dog stadig arbejde, og iøvrigt mener han ikke, at han har haft langtidsgener af sit arbejde. Det kan knibe lidt med hukommelsen, men det kan jo også skyldes alderen.

I halvfjerdserne begyndte alternative materialer at erstatte de mest giftige. Bl.a. blev limene vandbaserede. Det gav en masse bøvl i starten, fordi limene havde så lang tørretid og var mindre kraftige. Idag er mate-

Mogens Nielsen med den store syklemme, som holder stoffet på plads, mens man syr det. Foto Lise Høyrup. 1997

rialerne blevet så gode, eller man har vænnet sig til at bruge dem, så de ikke giver problemer længere.

Forretning og værksted idag

I dag har Mogens Niensens søn, Finn Nielsen overtaget forretningen. Den er med årene blevet et større foretagende med en filial i Holbæk. Den nuværende forretning med værksted blev bygget i 1973 også på Eskebjergvej. Der er ialt 9 ansatte og en pæn omsætning. Oplandet er stort. For hovedvirksomheden i Føllenslev kommer kunderne fra hele Vestsjælland og også længere væk fra. Men den største del af kunderne kommer fra Kalundborg og omegn. Sommerhusejere er også en del af kundekredsen. De kommer både for at købe møbler, men også for at få deres antikke møbler sat i stand. Der er stadig en fast kundekreds til polstring, men den er langt fra så stor som før. Det er møbelsalget, det bærer langt den største del af omsætningen, men værkstedet fungerer stadig og er et stort aktiv for virksomheden. Men Mogens Nielsen og hans svend Jens Åge Nielsen tager ikke imod hvad som helst. Der skal være mening med at gøre arbejdet. Et meget billigt møbel er ikke værd at arbejde med, fordi materialerne er for dårlige hele vejen igennem. Det dur heller ikke at polstre en sofa med et billigt stykke gardinstof. Så hvis kunden insisterer på, at det skal være det stof, siger Mogens Nielsen nej til opgaven. Det kan jo nemt blive ham, der kommer til at hænge på det, hvis sofaen efter kort tids brug har fået store revner i stoffet. Så vil Mogens Nielsen hellere give lidt råd om, hvordan arbejdet skal gøres bare for at slippe for at lave det.

Værkstedets fremtidige skæbne

Værkstedet og butikken trækker kunder til hinanden. Det er også en fordel, at de nye møbler kan repareres hurtigt, hvis det viser sig, at der er noget i vejen med dem. Det er Mogens Nielsen og Jens Åge Nielsen, der står for arbejdet i værkstedet. Finn Nielsen er slet ikke udlært i faget. Han begyndte oprindeligt en læreruddannelse. Senere tog han en supplerende EDB uddannelse, men fik så alligevel lyst til at arbejde i forretningen og til at overtage den for nylig. Men han kan selvsagt ikke drive værkstedet videre. Mogens Nielsen holder op inden længe, og når svenden engang også holder op, vil værkstedet derfor kun kunne fortsætte, hvis det lykkes at skaffe en ny svend. Den lærling, der for tiden er på værkstedet, og som er ved at tage sin svendep prøve, bliver der desværre ikke.

Butikken som den ser ud idag.

Hvis værkstedet lukker, er det slut med møbelpolstrerfaget i Føllenslev og en stor del af Vestsjælland. Så må folk enten lave arbejdet med et »gør det selv blad i hånden« eller smide ud og købe nyt.

Træk af Slagelse biografers historie

af John Jørgensen

*F*lere større provinsbyer havde op til 1970'erne to eller flere biografteatre. Det var også tilfældet for Slagelse. Artiklen beretter om biografene i Slagelse fra den beskedne start med de omrejsende biografer til den eksplosive udvikling i mellemkrigstiden, hvor kampen om bevillingerne var hård, og hvor der blev sat set stort og flot til idag, hvor der kun er en biograf tilbage, der pudsigt nok har rødder helt tilbage til den første.

Biografene gav arbejde til mange

Måske er erhvervet som biografdirektør atypisk som erhverv, der forsvinder. Ikke desto mindre var der før i tiden flere andre funktioner forbundet med en biograf, f.eks. inspektør, billetsælger, kontrollør, chokoladesælger, piccolo og ikke mindst en filmoperatør – i stumfilmtiden også en akkompagnatør og i de store biografer et orkester. I dag klares disse funktioner af biografdirektøren, en piccolo og teknikken.

Samtidig er antallet af biografer i provinsen faldet betydeligt. En by af Slagelses størrelse havde i en lang periode 3 biografer, hvoraf den ældste i 1996 kunne fejre både 90 år og 60-års jubilæum. 1996 var også året, da filmen i Danmark fejrede sit 100 års jubilæum.

Biografernes spæde begyndelse

Verdens første rigtige biografforestilling tilskrives franskmanden Lumiere og foregik 28. december 1895 i Salon Indien på Grand Café, Boulevard des Capucines nr. 14 i Paris.

I Danmark fremviste Vilhelm Pacht for første gang 7. juni 1896 levende billeder på Rådhuspladsen i en lejet træbygning, som han kaldte Panorama.

Den første faste biograf blev oprettet af Constantin Philipsen den 17. september 1904. Det var Kosmorama på Østergade i København.

I Slagelse måtte man foreløbig nøjes med omrejsende, der viste levende billeder i telte på markedsdagene.

Slagelse Posten skrev den 30. Juni 1906: »Med sit flotte Telt hæver H. Møllers Fonobiograf sig over alt Gøglet. Af de udmærkede levende Billeder skal vi nævne Kroningsfesten i Trondhjem«. Længere nede på Ridehuspladsen stod samme dag en af Møllers konkurrenter, hvis fremvisningsapparater var brændt ved en skovfest i Nordsjælland nogle dage forinden, men han var allerede i gang igen. Der var penge at hente på folks nysgerrighed, og man skulle arbejde hurtigt, inden de faste biografteatre blev oprettet i provinsen.

Slagelses første biograf, »Biograftheatret«.

I Slagelse skete dette da også tre måneder efter. Constantin Philipsen havde oprettet selskabet »Kosmorama«, og selskabet åbnede i løbet af kort tid biografer i en snes provinsbyer.

Den 24. Juni 1906 ansøgte direktør for Nordisk Musikforlag, H. Gleesen, på det københavnske selskab »Kosmorama«'s vegne Slagelse byfoged om tilladelse til at åbne et fast billedteater i Slagelse, og den 23. september 1906 åbnedes i bagermester Krølls ejendom på Slotsgade 3 »Biograf-Theatret«.

Det første program bestod af korte en- eller toaktere, og tilstrømningen var så stor, at anmeldere fra avisen »Social-Demokraten« var lidt for-tørnede over, at de trods reservation ikke kunne komme ind. Frem til 1908 blev biografen bestyret af Johan Garthausen, og den 3. juni 1909 fik Krøll tilladelse til sammen med Gleesen at drive biografen. Lars Thomsen Klem overtog 24. august 1911 bevil-lingen fra Gleesen. Klem havde sam-tidigt borgerskab som detailhandler, og han drev da også en mindre cigar-forretning i forbindelse med biogra-fen. Klem indledte i 1919 et samarbej-de med hotelejer Bagge fra Casino.

BIOGRAF THEATRET

aabnes Søndag d. 23. ds.
fra Kl. 4.

Forestilling: Hverdage Kl.
5, 6, 7, 8, 9.

Søn- og Helligdage Kl.
4, 5, 6, 7, 8, 9.

Landboforestillinger Lørdag
Kl. 2, 3, 4.

* En Tur gennem Københavns *

* Zoologiske Have. *

* Fata Morgana *

eller

Malerens gyldne Drøm.

* Rhinfaldet ved Schaffhausen *

* Forsmaaet Elskov *

eller

Det tragiske Bryllup m. m.

Entré 25 Øre. Børn 15 Øre.

Reserveret Plads 50 Øre.

Nyt Program hver Uge.

211

„Casino“.

Søndag den 22de 1906

Annonce for det første program
i Biograftheatret i Slotsgade.
(Slagelseposten 21/9 1906)

Biograf i »Casino«

Bagge ombyggede i 1918/19 Casino, og ved den lejlighed indrettede han et projektørrum, da han håbede selv at få en biografbevilling. Bagge havde gode forbindelser indenfor filmbranchen, og meningen var, at Casinoteatret skulle vise de store amerikanske og svenske helaftensfilm for et stort publikum. Med aftalen med Klem kunne Casino den 21. februar 1919 vise filmatiseringen af Palle Rosenkrantz' roman »Den Bestøvlede Kat«. Til filmen var der musikledsagelse af et 12-mands orkester under ledelse af musikdirektør Th. Lumbye. I midten af 1920 ophørte samarbejdet, og Casino fik aldrig biografbevilling, selv om der søgtes igen i 1927.

Tonefilm i Slotsgades biograf

Den 20. Januar 1921 fik Oscar Langebæk bevilling til Slotsgades biograf, og for den daglige ledelse stod fhv. proprietær P. Christensen fra Roskilde. Langebæk døde december 1921, og Christensen fik bevillingen 1. Februar 1922, samtidig flyttede han til Slagelse sammen med sin hustru og datter Emmy (senere gift med Børge Houby).

Christensen, der var en populær mand, moderniserede flere gange fremvisningsmaskinerne og med tonefilmens fremkomst i 1929 anskaffede han som et af de første mindre biografteatre et tonefilmapparat ved navn Syncrotone fra firmaet Harry L. Sørensen.

Biografen på Slotsgade var efter datidens forhold et pompøst teater med 280 pladser, men kravene til plads, ventilation, ind- og udgangsforhold var ikke opfyldt.

Kø til biografbevillinger

Christensen ansøgte derfor 27. januar 1936 byrådet om tilladelse til at flytte biografen og bevilling til en påtænkt bygning på Stenstuegade. Ejeren af Slotsgade 3, grosserer Sneegaard, protesterede overfor byrådet med argumenterne, at han havde ombygget den til biografteaterbrug i 1913, at det ville ødelægge ejendommens rentabilitet, og at beboerne på Slotsgade også ville protestere mod flytningen. Han var ligeledes parat til at modernisere ejendommen. Byrådet vedtog alligevel enstemmigt at anbefale Christensens andragende, og byggeriet på Stenstuegade påbegyndtes.

I perioden 1906 til 1936 skete der en del andre ting i Slagelse på biografgraffronten.

Gleesen mente, at han i 1906 havde fået en ordning med politimesteren om, at der kun skulle være et biografteater i Slagelse, men efter

protester fra en række ansøgere til biografbevilling, blev der frigivet endnu en i 1907.

Den 18. oktober 1907 ansøgte bogtrykker T. J. Louw og hotelforpagter C. E. Hermansen i forening om bevilling til at drive et fast billedteater i Slagelse. De fik bevillingen og startede ombygningen af Louws ejendom på Jernbanegade 4.

Biografteater nr. 2, det fine »Kosmorama«

Den 28. februar 1908 åbnedes dørene til byens andet biografteater »Kosmorama«, og en enig presse priste indretningen i høje toner. Over et mørkt panel var væggene inddelt i store guldlisteindrammede felter, der var rigt dekoreret med dyr, landskaber og mytologiske figurer. Udsmykningen var udført af Louws søn teatermaleren Richardt Louw, der havde en stor karriere i dansk film med bl.a. udsmykningen til Benjamin Christensen film »Heksen« (1922). Biografen havde 200 siddepladser, som var bænke i mørk mahognipolering, og i loftet sad to rækker masker, hvis øjne lyste op i mørket under forestillingerne. Lokalet var ventileret med en elektrisk luftfornyer, og ved indgangen stod en uniformeret kontrollør.

*Indgangspartiet til Kosmorama på Jernbanegade omkring 1913.
Foto: Lokalarkivet i Slagelse.*

*Plakatopslag ved Østre Skole. Fra 9/9-15/9 1912 viste Kosmorama »Når kærligheden dør« (Nordisk Films Kompagni) med Else Frölich i hovedrollen.
Foto: Lokallarkivet i Slagelse.*

I 1909 overlod Hermansen sin del af bevillingen til redaktørerne ved »Slagelse-Posten«, Fischer, og Larsen samt Anderschou ved »Sorø Amtstidende«. Omkring 1910 overtog musikdirektør Niels Jensen ledelsen af »Kosmorama«.

To turbulente år

I 1917 og 1918 var der turbulens i biograflivet i Slagelse.

Oluf Killendahl overtog den 15. marts Niels Jensens bevilling til »Kosmorama«, og allerede den 17. marts lånte Killendahl 10.000 kr. mod pant i en Ernemann-maskine, et Hornung og Møller flygel, bænke med klapsæder til 162 siddepladser, en transformator-dynamo, et krystaltæppe og et pillespejl. Den 1. oktober 1917 købte Killendahl Louws ejendom for 65.000 kr., og Louws andel af bevillingen fulgte med. Killendahls hensigt var at bygge et stort og elegant biografteater i stil med Paladsbiografen i København.

Årsagen til disse transaktioner var sandsynligvis, at Slagelse by på det tidspunkt havde fået et tredje biografteater, »Central-Theatret«.

Fra fattiggårds- til biografbestyrer

Det var den tidligere fattiggårdsbestyrer N. A. Jensen, der den 6. november 1916 ansøgte byfoged Anker om en bevilling til et biografteater. Hans forudsætninger var, at han i 25 år havde været i kommunens tjeneste, og at hans kone var svagelig og pensionen beskeden. Flere andre havde i perioden 1916-1917 ansøgt om biografbevilling, deriblandt E. Henriksen, der allerede i 1906 og 1908 havde fået afslag på ansøgninger. Byrådet anbefalede dog N. A. Jensen til en bevilling under vilkårene: »at lokalets beliggenhed og indretning godkendes af politi og brandmyndighed, at virksomheden påbegyndes senest 1. maj 1917 og holdes i gang uden unødige afbrydelser, at censuren overholdes, at der til kommunens kasse betales 15 kroner månedlig, at politiets og brandvæsenets forskrifter nøje overholdes, at tilladelsen kun gælder for ihændehaveren personligt og ikke udnyttes gennem bestyrer.«

Den første konkurs

Den 26. januar 1917 fik Jensen bevillingen, og han åbnede paradoksalt nok i E. Henriksens tidligere restaurant »Palmehaven« på Løvegade 19 den 1. april 1917. Åbningsfilmen var den amerikanske agitationsfilm »Kampen for Freden«. Biografen havde plads til ca. 150 tilskuere, men aviserne skrev, at det kneb med at se fra de bageste pladser. »Sorø Amts Dagblad« var heller ikke imponeret: »Det nye Teater staar ikke i nogen henseende over, og vel heller ikke under, de to der allerede findes, men vil nok finde sit publikum alligevel.« Om det var publikum, der svigtede eller andre ting, der var årsag, står hen i det uvisse, men i januar 1918 gik Jensen konkurs. Henriksen havde flere gange skrevet til politimesteren og beskrevet Jensens mangel på midler til at drive biografen og forsøgt at overtale ham til at få lov til at føre bevillingen videre.

Der blev satset stort og flot

Det blev i stedet Killendahl, der ifølge Sorø Amts Dagblad sikrede sig, at der ikke igen blev åbnet biograf på Løvegade 19. Han betalte N. A. Jensen 7000 kr. for ikke at bruge bevillingen. I februar 1918 købte Killendahl Hotel Postgaarden, lukkede Kosmorama på Jernbanegade og åbnede i stedet Hotel Postgaardens Kino-Theater den 4. marts 1919.

Premierefilmen var det amerikanske drama »Broadway Annie« med Norma Talmadge i hovedrollen. Musikdirektør Brandt-Olsen ledede et ti mand stort orkester, der spillede til filmen.

Kino-Theatret havde balkon og magelige velpolstrede sæder, der var anbragt, så man så godt lige meget, hvor i biografen man sad. Der var

højt til loftet og en god ventilation. Orkestret sad i en forsænkning, og et dekorativt rødt tæppe dækkede scenen. Væggene var malet i en gul farve, der gik over i gylden, og der var plads til 364 mennesker.

Lædersæder og kongerødt linoleum

I 1922 købte Johannes Drost Hotel Postgaarden med biograf, men i 1936 afgav han sin bevilling til Jens Udsen. Drost flyttede til Ålborg, og blev der direktør for Palæ Teatret. Udsen renoverede Kino-Theatret, bl.a. blev facaden, indgangen og forhallen bygget om, så der blev en bred indgang og en stor lys forhal, hvor gulvet var belagt med kongerødt linoleum. På balkonen blev skillerummene fjernet, og alle sæder undtagen cowboyrækkerne var i rødt læder. Farverne på væggene var pastelblå i to toner og med sandstensfarvede søjler mellem de blå felter. Den 25. august 1936 genåbnede Kino med filmen »Jeg synger om Kærlighed«, og det nyinstallerede tonefilmsanlæg blev med held afprøvet.

Årsagen til denne gennemgribende modernisering var nok, at P. Christensen fra Slotsgades Biograf var i gang med at bygge et stort og moderne biografteater på Stenstuegade.

Tyven fra Bagdad havde premiere i Kino 30/5 1946. Facadeudsmykningen var udført af dekoratør Erik Jensen. Foto: Lokalkivet i Slagelse.

Den 24. Oktober 1936 kunne Biografen i Stenstuegade åbne for publikum med den populære Palladiumfilm »Panserbasse« med Ib Schønberg og lille Connie i hovedrollerne. Vestibulen var holdt i en jadegrøn og foyeren i en gullig farvetone. Biografsalen var på undervæggen malet i en rødlig tone med det dengang helt nye produkt – plastikmaling. Overvæggen var lys gullig. Lærredet, der var 50 pct. større end det i Slotsgades biograf, var guldindrammet. Fortæppet var blått og på hver side var der to laksefarvede piller. Gulvet skrånede bagud og endte i en bred loge, og sæderne var beklædt med grønt stof. Belysningen i loftet var Linestrarør i hvid og orange. I operatørrummet var der installeret to Zeiss-Ikon fremvisningsapparater, så spoleskift ikke gav pauser i forestillingerne. P. Christensen fik desværre ikke megen glæde af sin nye biograf, da han døde 14. januar 1938. Hans svigersøn Børge Houby, der gennem tre år havde været inspektør hos Christensen fik den ledige biografbevilling den 15. juni 1938. Houby, der både var en populær og aktiv biografdirektør, havde Biografen helt frem til 1977. I den periode forbedrede og moderniserede han mange gange biografens maskineri, samtidig med at han også satsede på kvalitetsfilm.

En kommunal biograf og »Scala«

I 1942 ansatte Udsen fra Kino Arne Hansen som inspektør. Da Udsen døde i 1947 vedtog Slagelse Kommune med 10 stemmer mod 7 (borgerlige) at søge den ledige bevilling. Overskuddet fra biografdriften skulle gå til kulturelle formål og ungdomsarbejde. Den 1. september åbnede Kino i kommunalt regi, og igennem 1950'erne ombyggedes den etapevis til et fuldt moderne biografteater.

I 1952 forlod Arne Hansen Kino for at åbne sit eget biografteater. Han havde allerede den 11. januar 1950 fået bevilling, og på en grund i Klingeberg var der påbegyndt et lagerbyggeri. Efter forhandlinger med ejeren, byrådet og justitsministeriet satte Arne Hansen det videre byggeri i gang til biografen Scala.

Morten Korch for fulde huse

Scala var opdelt i to dele, en sal forrest med forskudte bordeauxfarvede stole og en stejle terrasse, hvor stolene ikke var forskudt. Stolene var den første af sin art i Danmark, den type hvor sædet og ryggen var forskydeligt, så man ikke behøvede at rejse sig, når andre skulle forbi. Lærredet var efter den helt nye amerikanske model, hvor der ikke var en skarp afgrænsning af billedfeltet – det var ligeledes det første, der blev installeret i Danmark. I foyeren var anbragt glasskabe, hvor lokale virk-

somheder udstillede deres produkter. Scalabiografen kostede omkring 250.000 kr. at etablere, og den åbnede 2. Påskedag 1952 med Morten Korch-filmen »Det gamle guld«. En genre, der fik fodfæste i Scala, men som anmelderne så ned på. Det forårsagede, at Arne Hansen, da Korch-filmen »Flintesønnerne« havde premiere, sendte et program for filmen, hvorpå han havde ønsket anmelderne god ferie. Som han skrev – »Denne film skulle være ringe nok til at gå for fulde huse i ca. fem uger.«

Gode tider indtil midten af 1970'erne

Op til midten af 1970'erne kørte de tre biografer, Kino, Scala og Bio roligt side om side, og filmudlejningsselskaberne delte biograferne imellem sig. De fornødne udskiftninger, som filmene krævede, blev foretaget, f.eks. fik alle tre biografer cinemascope-anlæg. Men så blev der igen turbulens i biograflivet.

Tilbagegang

For Kino's vedkommende skete der det, at da Arne Hansen åbnede egen biograf, blev musikdirektør Brandt-Olsen inspektør frem til 1960, hvor Henry Sørensen, der tidligere var bevillingshaver til Høng Kino, tiltrådte. Henry Sørensen var inspektør til to måneder før lukningen, hvorefter Tommy Lind Sørensen blev ansat. Med en kommunal biograf havde man mulighed for at vise kulturelle film, og man havde økonomisk grundlag til de store premiefilm. Kino gav da også overskud frem til 1977, hvor den generelle afmatning på biografområdet satte ind. I 1980 havde Kino et underskud på 150.000 kr., og byrådet besluttede at lukke Kino hurtigst muligt. Den sidste film, der rullede over lærredet i Kino den 30. september 1981, var »Intet nyt fra Vestfronten«.

Scala og Bio var mere blandet sammen med hensyn til ejer og lejerforhold.

På grund af sygdom solgte Arne Hansen i 1972 Scala til Panorama Film A/S med Just Betzer i spidsen, og som daglig leder ansattes fru G. Hansen. Betzer ombyggede Scala for ca. 300.000 kr. Og i foyeren åbnede han en bodega. Der var i en periode forskellige inspektører bl.a. Bent og Keld Andersen.

I 1977 lejede Børge Houby Bio ud til Just Betzer, og i 1978 blev Jørgen Svendsen direktør for begge biografer. Svendsen drev samtidig Saks-købing Bio. Scala havde 305 pladser, men Svendsen ombyggede i 1980 Scalas bodega til en lille sal med 49 pladser, i den store sal var der 269. Åbningen fandt sted den 20. november 1980. I 1982 overlod Svendsen driften af Scala til Michael Obel, og Bio havde forskellige daglige ledere.

Den 1. juli 1986 købte Jens Erslev, der var biografdirektør i Kosmorama i Skælskør fra 1981-1984, Scalabiograferne og samtidig videreførte han kontrakten med Bio frem til den 1. januar 1987, hvor folkene bag Victoriabiografen i Sorø købte den. Jens Erslev havde dog forinden købt al inventaret fra Bio, for at sikre sig, at Scala var den eneste biograf i Slagelse. Men folkene fra Victoria begyndte en omfattende ombygning af Bio med to sale med hhv. 192 og 80 pladser, og en café der alene kostede 750.000 kr. Stolene blev købt fra det nedlagte Nygade Teatret i København, og den 16. august 1987 åbnede biografen med et nyt navn – Keaton. Keatonfolkene valgte dog at koncentrere sig om driften af Victoria i Sorø, og den 1. december 1988 solgte de Keaton til Regnar Grasten, der havde den i 143 dage, hvorefter han solgte til Jens Erslev.

Slagelses sidste biograf med rødder til den første

Jens Erslev ejede nu både Scala og Keaton, men han besluttede at lukke Scala den 28. maj 1989 med filmen »Alle tiders race« i 70 mm-udgave. Han havde i sin tid købt fremvisningsmaskinerne fra det nedlagte 3Falk Bio på Frederiksberg, hvor de første 70 mm film blev vist herhjemme. Disse står nu i Slagelse Bio 1-2 og er det eneste sted på Vestsjælland, hvor man kan se 70 mm film. Jens Erslev valgte at satse på biografen i Stenstuegade, og han fører denne videre under navnet Slagelse Bio 1-2.

Denne er nu Slagelses eneste biograf, men den har rødder tilbage til den første, der åbnede i 1906.

Der, hvor Biograf-Teatret i Slotsgade lå, er der nu en møbelforretning. Hvor Kosmorama lå, er der boligkvarter, det samme, hvor Central-Teatret lå. Casino brændte i 1976, og der er også boliger. Hvor Kino lå, er der en spillehal.

Kilder:

Biografdirektør Houby's scrapbøger. Slagelse Lokalarliv.

Gunnar Sandfeld: Den Stumme scene. Dansk biografteater indtil lydfilmens gennembrud. 1966.

Slagelse Byfogedarkiv. Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm.

Lokale aviser.

Samtale med biografdirektør Jens Erslev.

Holbækegnens Mergelselskab

af Peter Korsgaard

I flere hundrede år har man bragt mergel ud på kalktrængende marker for at få dem til at give et øget udbytte. »Mergelen gav en rig far, men en fattig søn«, sagde man dengang. Det skyldtes, at mergelen gjorde det muligt bedre at udnytte de øvrige mineraler i jorden. Men når de var brugt op, var jorden fattigere end før. Først da man ved at benytte kunstgødning kunne tilføre jorden tilstrækkeligt med næringsstoffer, forsvandt dette problem.

Mergelbanerne

Mergel er tung og ubekvem at transportere, derfor var det kun marker inden for en mindre afstand fra et mergelleje, som blev merglet. Man tog den mergel, som var i nærheden, uanset kvaliteten. Endnu i dag har vi i landskabet rester fra denne tid, nemlig de mange små mergelgrave. Med jernbanens komme blev det muligt at anlægge smalsporede, lette baner, som kunne bringe mergelen fra lejet direkte ud på marken. Lastbilens gennembrud i 1920'erne gjorde den til et alternativ til mergelbanerne, idet den kunne udbringe kalk, som var et renere produkt. Men mergelbanerne kunne dog klare sig lidt endnu. Hvis der ikke tidligere var blevet merglet i større stil på en egn, kunne de store mængder betale anlægget af en bane. I modsætning til kalk varede effekten af mergel meget længere, op til 30-40 år. Mergelen forbedrede også jordens struktur, samtidig med, at risikoen for følgesygdomme som lyspletsyge var mindre.

De fleste mergelbaner lå i Jylland, hvor jorden også i højere grad trængte til mergel. Dog lå den største mergelbane i landet, både hvad angik udbragt mængde af kalkindhold og antal af medlemmer, i Vestsjælland. Holbækegnens Mergelselskab udbragte i årene 1929-37 fra mergellejet i Hanerup i Nr. Jernløse sogn ikke mindre end 442.000 m³ mergel i næsten hele Holbæk amt og en del af Sorø amt.

Starten

Men historien om de vestsjællandske mergelbaner startede nu i Højsted, hvor der var en pæn mergelforekomst, som ejeren fik undersøgt af Hedeselskabet. Herefter blev der indkaldt til et møde i Jyderup. På

mødet henviste en af deltagerne, den senere formand for selskabet, gårdejer Mads N. Madsen, Skellingsted, til den store mergelforekomst på gårdejer J. P. Olsens marker i Hanerup, som kun i mindre grad blev benyttet. En undersøgelse viste, at denne indeholdt 2-3 gange så meget kulsur kalk pr. enhed, så den ville være langt bedre at udnytte.

Herefter dannedes i 1928 Holbækegnens Mergelselskab. Drivkraften bag selskabet var Holbæk Amts Landboforening, ganske særligt planteavlsludvalget, hvor Mads N. Madsen var formand. At få en mergeludgravning og -bane i orden var nemlig en større affære, som krævede store investeringer i materiel. For den enkelte landmand var der tale om en så stor udgift til mergel, at han ikke kunne betale den straks, men måtte afbetale den over 10 år. Der skulle også sikres, at der var aftagere nok i et område, ellers kunne det ikke betale sig at anlægge banen. De jordejere, over hvis marker banen gik, skulle have erstatning.

Forløbet

Lovgivningen hjalp noget ad vejen. Staten gav et vist tilskud til mergelselskaber, og den enkelte landmand kunne få tinglyst mergelgælden foran prioriteterne i sin ejendom. Der var jo tale om en grundforbedring, hvor jordens værdi steg. Tidligere havde man i selskaberne måttet hæfte solidarisk, og det havde afskrækket mange.

Først fik landmændene undersøgt kalktrangen på deres ejendomme. Derefter blev der i de områder, hvor selskabet ville starte, indkaldt til orienteringsmøder med efterfølgende tegning af den mængde, som man ville modtage. Konsulenterne anbefalede omkring 15 m³ pr. td. land. Hvis der ikke blev tegnet en tilstrækkelig mængde, ville selskabet ikke lægge spor. Så i disse egne måtte man klare transporten det sidste stykke med lastvogne, selvom det var dyrere.

Problem med rækkefølgen

Kalundborg-egnen var det første sted, man startede. Det skyldtes delvis teknikken. Mergelkørslen foregik således, at man lagde banen til den yderste mark og så tog sporet – sveller og skinner – med tilbage med de tomme vogne, efterhånden som folk havde fået deres leverance. Den anden grund var, at Højsted-folkene i forvejen havde fået løfte om jernbanemateriel fra Hedeselskabet – og det var ikke muligt at få andet. Og de holdt fast ved, at så skulle deres egn have først. Gennem de år, mergeludkørslen stod på, var der hele tiden diskussioner om, hvem som skulle have først. Og det blev ikke bedre af, at nye – Odsherred og en del af Sorø-egnen – undervejs kom med. Hvor man havde regnet med at

kunne gøre det hele færdigt i løbet af to-tre år, kom det til at vare i syv. Det er nemt at forstå utålmodigheden hos den landmand, som havde regnet med at få mergelen i 1931 og kom til at vente til 1935. For mergelen gav umiddelbart en så stor forbedring, at foldudbyttet steg mærkbart, og det var ikke spændende at vente i flere år, når nabosagnet havde fået.

Det område, som blev merglet, voksede fra oprindeligt 33 sogne til at omfatte 73. Desuden var det almindeligt undervejs, at den enkelte landmand aftog langt mere, end han havde bestilt. Der var faktisk kun tegnet for 150.000 m³, så man fik afsat tre gange så meget som planlagt. Det skulle i øvrigt hurtigt vise sig, at afsætningen ikke var stor nok endda. På generalforsamlinger få år efter kørselens ophør berettedes om folk, som havde aftaget mere mergel, end de kunne bruge, og som kunne sælge det til høje priser.

Et andet evigt diskussionspunkt var priserne. De, som havde markerne længst væk, skulle betale mere for transporten. Og hvor meget skulle folk have i erstatning for at have banen gående på deres marker? Fik bestyrelsen ikke for meget i løn – og fik landboforeningerne ikke for meget i godtgørelse? Selv om man fik mergelen til godt 4 kr. pr. m³, langt under det halve af prisen for en normal levering, var det rart med et par øres afslag.

Hvornår hver enkelt egn fik mergel, kan ses af en af illustrationerne. Produktionen varierede en del, dels var den afhængig af hastigheden af afsætningen (jo længere borte, jo færre tog kunne hente mergel i løbet af en dag), men også dårligt vejr kunne spille ind (både med hensyn gravningen og transporten).

Produktion og økonomi

Den store produktion 1932-33 skyldtes en ny gravemaskine, lange køreperioder (helt ind i november) og godt vejr. I 1934 var et stort skybrud, som satte lejet under vand, og i 1935 var køresæsonen på kun fire måneder mod normalt det dobbelte. I de sidste år var banen under afvikling, og en del af produktionen kørtes ud på lastvogne fra Hanerup. Delvis var det til Refsnæs, hvor man nu også gerne ville være med. Selv om det blev væ-

Produktionen var i m³:

1929	20.963
1930	51.244
1931	68.467
1932	81.447
1933	87.656
1934	57.923
1935	35.124
1936	41.138
1937	9.363

sentligt dyrere med lastvogn, var det stadig billigere end andre muligheder. Delvis var der efterleverancer til folk, som ikke havde fået tegnet sig i første omgang. Et sigende eksempel var en gårdmand i Søstrup, som havde overtaget sin gård efter, at mergelen var blevet kørt ud på hans egn, men hvor forgængereren ikke havde været interesseret. Mergel-sporet havde gået over hans mark, og nu havde han lagt mærke til, at stykket, hvor sporet havde gået, var langt bedre end den øvrige del af marken. Det var simpelthen blevet merglet ved, at der dryssede lidt af tipvognene undervejs. Den største aftager var i øvrigt Kongsdal med ikke mindre end 5.612 m³.

Økonomien i mergelselskabet var ved slutningen af kørselen:

Materiel, olie, arbejds løn	1.561.226 kr. eller pr. m ³	3,53 kr.
Erstatninger	58.102 kr.	0,15 kr.
Mergel	214.283 kr.	0,48 kr.
Administration	104.827 kr.	0,24 kr.
Ialt	1.948.440 kr.	4,40 kr.

Det blev lidt dyrere end beregnet, men det skyldtes bl.a., at man havde regnet med en tipvogn på 1,5 m³, og i virkeligheden kom den nærmere 1,35. Administrationen skyldtes i høj grad landvæsenskommissioner og tinglysning, begge dele i forbindelse med mergelgælden på de enkelte ejendomme.

Afvikling af gælden

Trods de lempelige vilkår og den ekstra ydeevne, som mergelen gav til jorden, løb mange af mergelselskabets aftagere ind i økonomiske problemer. Landbrugskrisen i 1930'erne var hård, og over 1.000 af medlemmerne, over en trediedel, kom i restance. Administrationen af dette var omfattende, for hvis selskabet var for efterladende, ville renterne af gælden ikke stå foran prioriteterne, og så fik selskabet dem måske aldrig. I slutningen af trediverne bedredes vilkårene, og under besættelsen var der nok af penge, så afviklingen af gælden skete planmæssigt.

Arbejdet

Avisomtalen og arkivalierne fokuserer mest på levering og økonomi. Ind i mellem får vi lidt oplysninger om, hvor mange som var beskæftiget. I spidsbelastningsperioder kunne det være næsten op mod 100 menne-

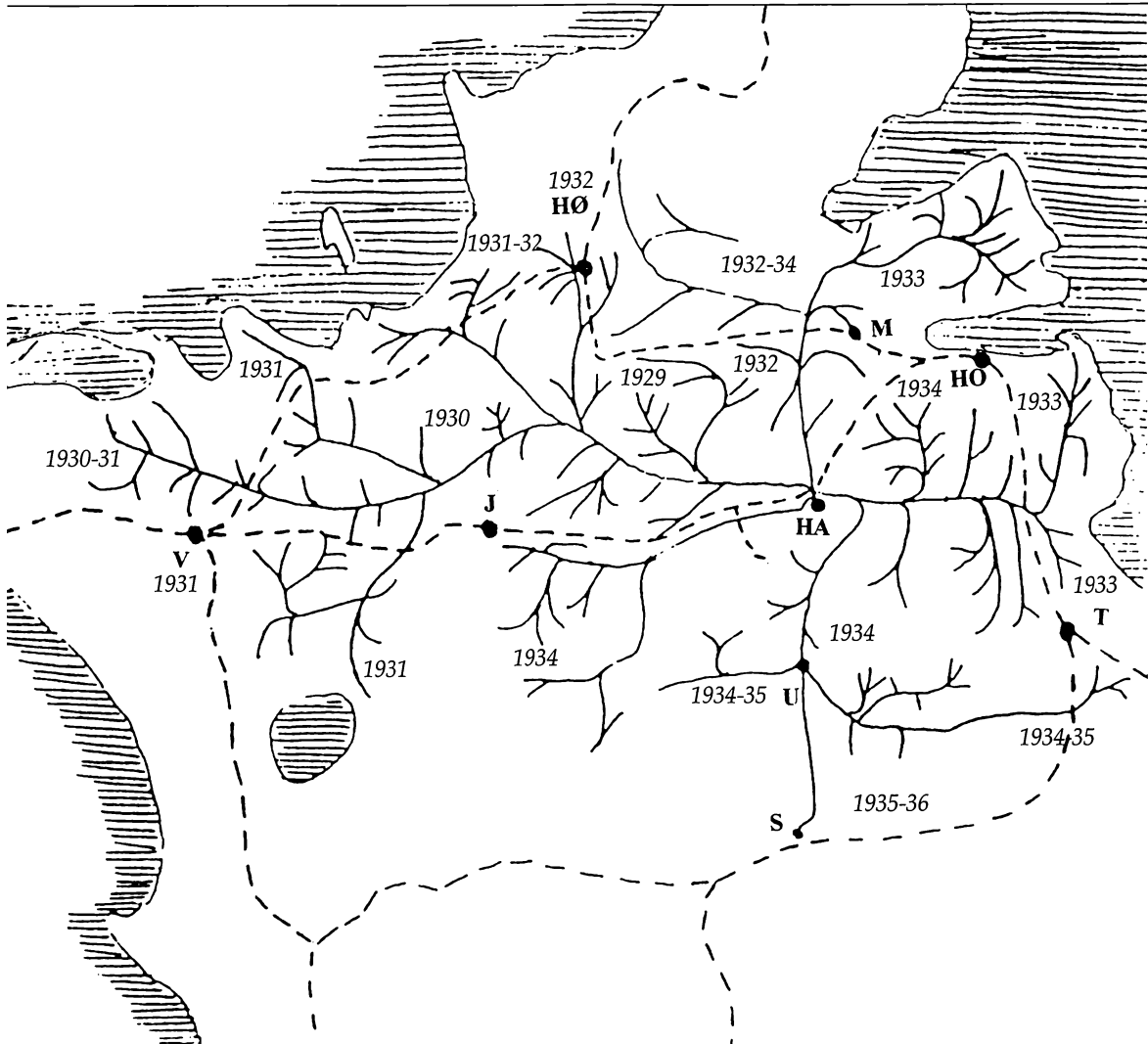
sker. I driftssæsonen var der fast ca. 65, under spidsbelastning op til 100. Om vinteren var der omkring 35 beskæftiget med at sætte materiel i stand, rydde ovenjord fra mergellejet, gennem udgravning af bakker forberede næste års sporlægning osv. Det var således ikke fast arbejde for så mange, og meget ofte var det hårdt, vådt og med lange dage.

Vi hører heller ikke meget om den daglige gang med arbejdet. Der var syv lokomotiver med 150 tipvogne, som skulle fyldes og køres rundt i Vestsjælland. Langtidsplanlægning kunne der ikke være tale om, for dels spillede vejret ind, dels kunne der komme ekstraleverancer, når vognene alligevel var ude på egnen. Det tog selskabet gerne med under filosofien, at jo flere der var til at dække grundomkostningerne, jo billigere blev det i længden.

Sæsonen skulle udnyttes fuldt ud. På generalforsamlingerne og andre steder kom der mange lovord om den indsats, som blev ydet. Lokalt var der også steder, hvor arbejderne faldt i med lokalbefolkningen, og hvor fælles fester holdtes, men nogle af aftagerne holdt også et vågent øje med, om de bestilte noget. På generalforsamlingerne rejstes flere gange spørgsmålet om, hvorvidt det var nødvendigt at have arbejdere gående langs sporet for at kontrollere det – de lavede ikke rigtigt noget. Her måtte formanden svare, at det var meget vigtigt at undgå afsporinger, for driftstab ville være føleligt i den korte sæson. Det kunne være rart for lokalarkiverne at få et par erindringer fra mergelarbejdere.

Den sidste mergelbane i Danmark

Mergelbanen på Vestsjælland var sidste chance for folk at være med i anlæg og drift af en mergelbane, for denne viste sig at blive den sidste i Danmark. Efter ophøret solgtes materiel og materialer til højstbydende. Meget endte på Herningkanten i forbindelse med brunkulslejerne.

Mergelbanerne under Holbækegnens Mergelselskab (markeret med linjer, de almindelige baner med stiptet linje). Udkørslen med mergel er angivet for hver enkelt linje. De indre stykker fik normalt senere, dog fik bl.a. Bjergby-egnen tidligere. HA = Hanerup, HO = Holbæk, HØ = Hørve, J = Jyderup, M = Mårsø, S = Stenlille, T = Tølløse, U = Undløse, V = Værsløv.

Kortet (uden årstal) er tegnet af Hans Andersen i »Tipvognen« 1982/2.

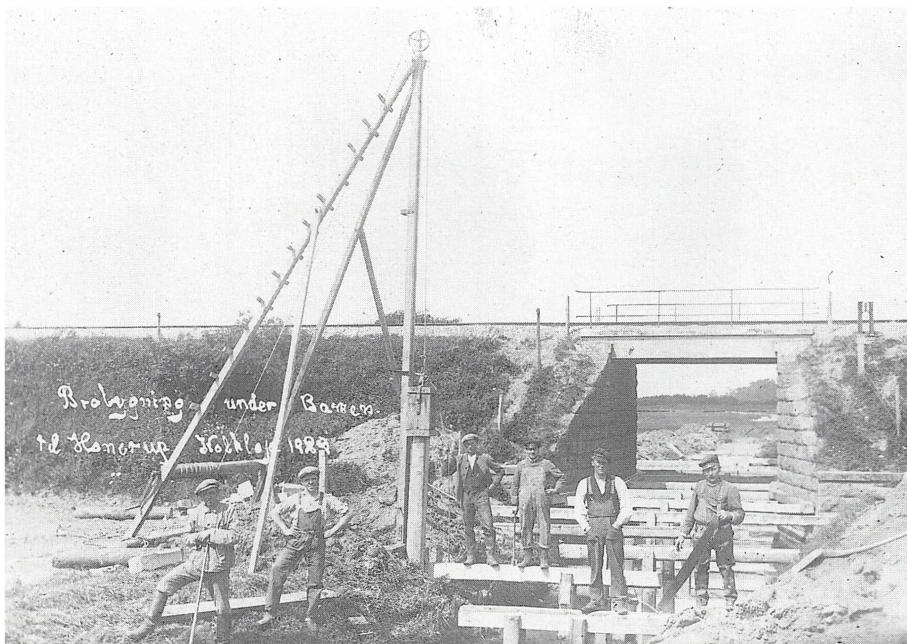

Før alt kunne gå i gang, måtte man sikre sig, at der var mergel nok, og at den var af en tilstrækkelig kvalitet. Derfor foretog Hedeselskabet adskillige prøveboringer på L. P. Olsens gård. Geologerne kunne oplyse, at mergelklumpen, som var op til 70 m dyb, sandsynligvis havde ligget i Lammefjorden 50-100 m under havets overflade, men var af isen blevet ført til Hanerup, hvor den lå lige under (25 cm) jordoverfladen. Hvad der gjorde denne mergel så god, var dens høje indhold af kulsur kalk, og at den næsten var helt fri for sten. Gårdejereren fik et fast beløb pr. m³ mergel, som blev bragt ud.

Materiellet til banen blev sendt med DSB fra Jylland og læsset af på Mørkøv Station 1929, hvorfra det første spor til mergellejet blev anlagt. Leje og transport af materiel var en stor udgift, som kun kunne dækkes ind gennem stor-drift.

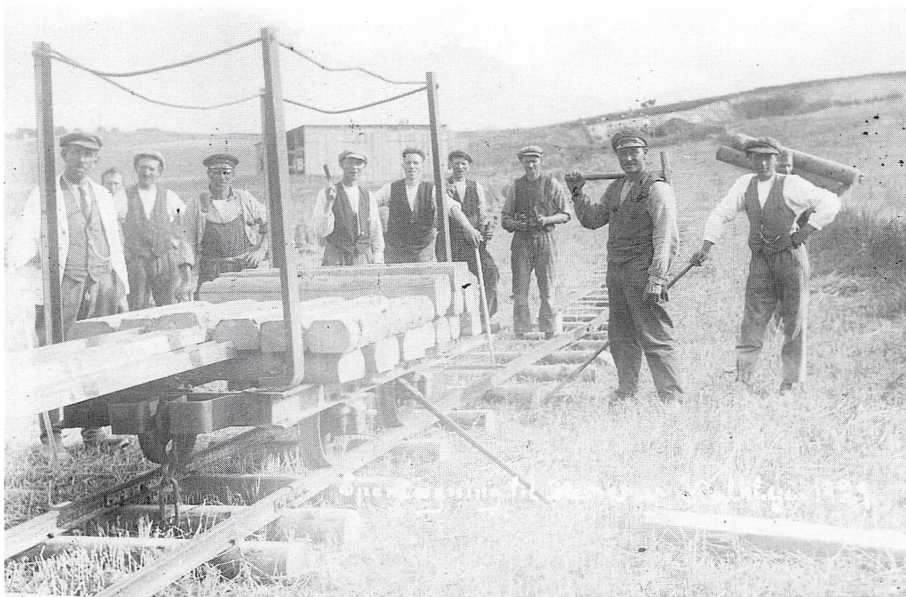

At krydse veje og jernbanespor var besværligt. På vej fra Mørkøv til Hanerup skulle Kalundborgbanen krydses, og det løste man ved at lade mergelsporet følge Regstrup Å oven over åløbet, men under Kalundborgbanen. Stolper nedrammet i åbunden bar svellerne, som igen bar skinnerne. Dette spor brugte man til al kørsel i den vestlige og nordvestlige del af området.

Mergelbanens lette tog kunne ikke altid trække de tunge tipvogne op over større bakker. Man kunne så enten koble nogle vogne fra eller grave bakkerne ud. Det første betød tab af kostbar tid, det andet løn til arbejderne og en erstatning til lodsjerne. Navnlig medførte kørselen vestpå mod Kalundborg store gravearbejder, som kunne give arbejde til op til en snes mand. Vinterarbejdet var et udmærket supplement for arbejderne, som ofte gik ledige om vinteren. Men det var koldt og vådt. Her graves ud ved Avnsøgård, i forgrunden er godsejer Juncker.

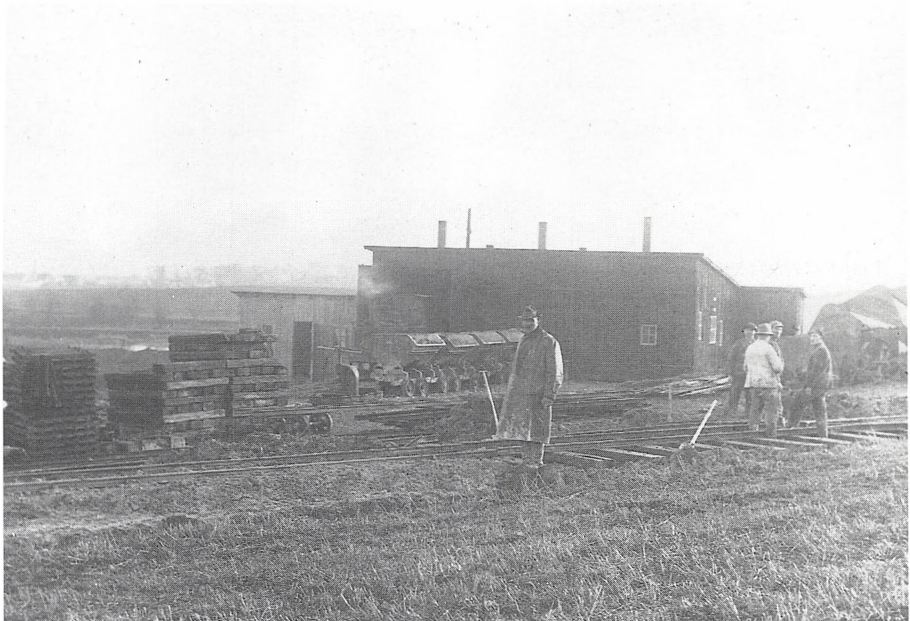
Anlægget af sporene foregik også gerne om vinteren, især lige før og efter mergelkørselen. Det var også mest hensynsfuldt at vente med at lægge sporene over markerne, til efter høsten var i hus.

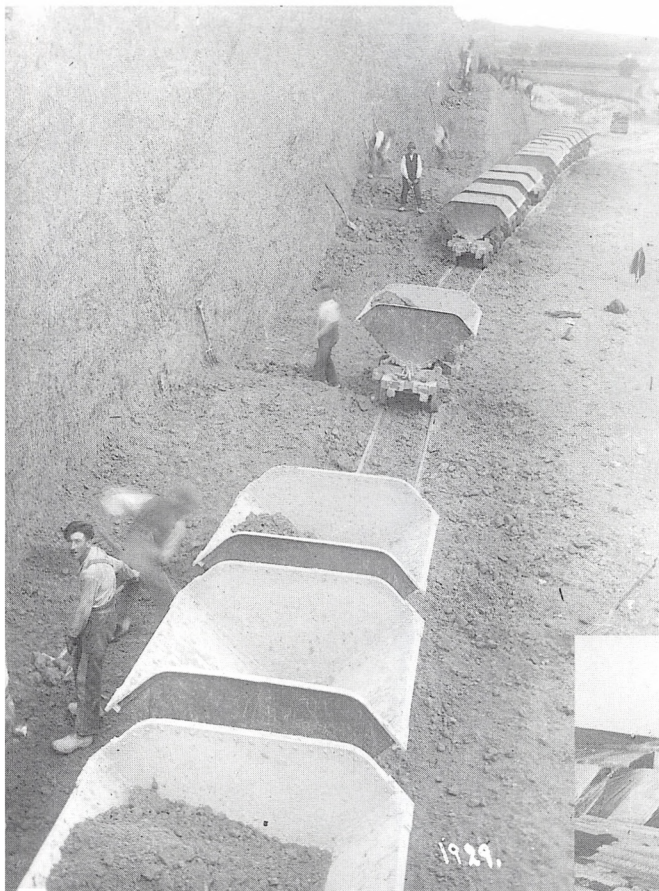
Det var nødvendigt til stadighed at kontrollere sporene. En afsporing var dyr, for den korte transportsæson - normalt marts/april-oktober - skulle udnyttes bedst muligt.

Nogle af arbejderne ved barakkerne i Hanerup.

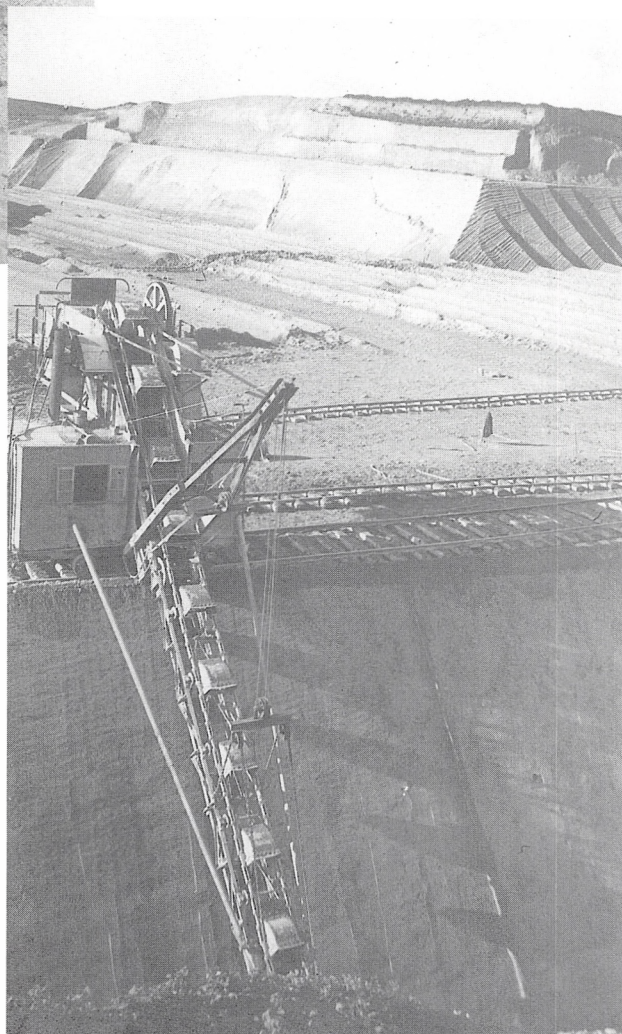
Remisen i Hanerup

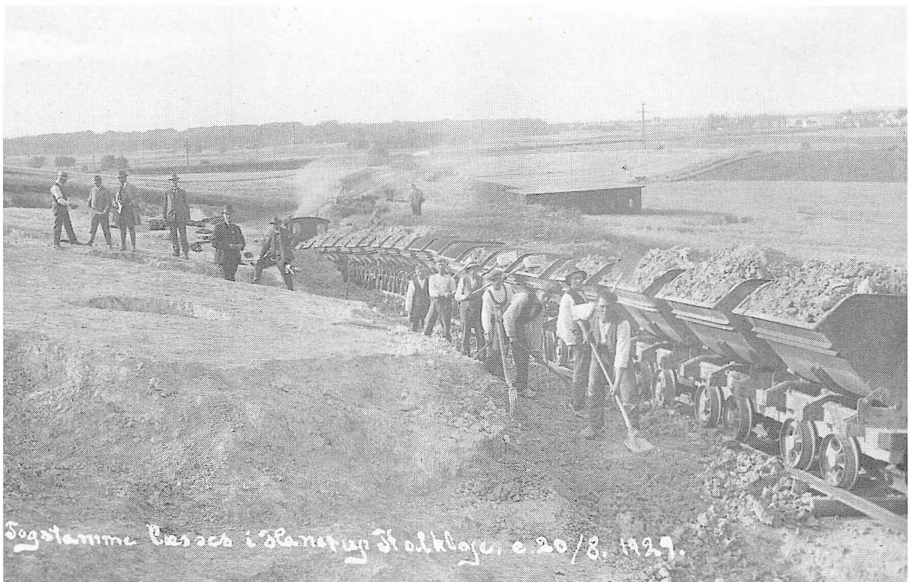

I begyndelsen foregik mergelbrydningen og -læsningen med håndkraft. Med greb og hakke fik man mergelen løs, herefter blev den læsset med greb i tipvognene. En tipvogn kunne rumme 1,35-1,5 m³ eller omkring 3 tons mergel. Det tog en arbejder en time at fylde en tipvogn.

Håndkraften kunne kun bruges i starten, for med den lange transport til Kalundborg-egnen skulle der ikke brydes så meget. Det var mest hensigtsmæssigt i det øverste lag. Når dette var væk, afløstes håndkraften af en gravemaskine. Allerede 1932 anskaffedes yderligere en meget stor gravemaskine, som dagligt kunne grave 800 m³ ovenfra eller nedenfra, og samtidig fylde det i tipvogne. Der blev brudt så meget mergel, at den måtte arbejde i tre plateauer.

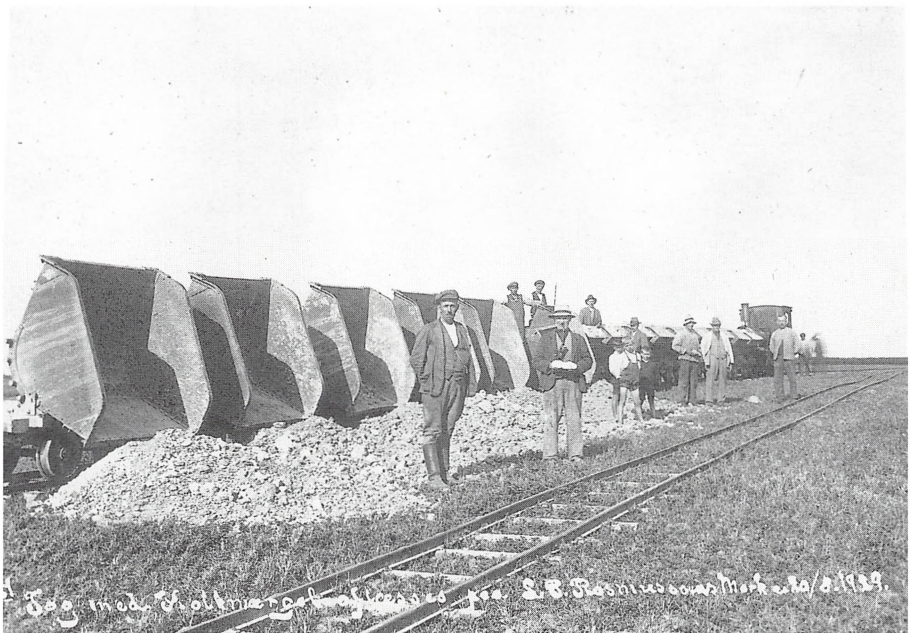
Erhverv, der forsvinder

Den første leverance af mergel skete 20. august 1929 og blev omhyggeligt fotograferet fra afgangsen fra Hanerup ...

...til leverancen på marken hos gårdejer L. P. Rasmussen, Enghavegård i Mørkøv. En af fordelene ved banen var, at sporene kunne ligge også på en blød mark og mergelen derved komme helt ud på det sted, hvorfra den skulle fordeles.

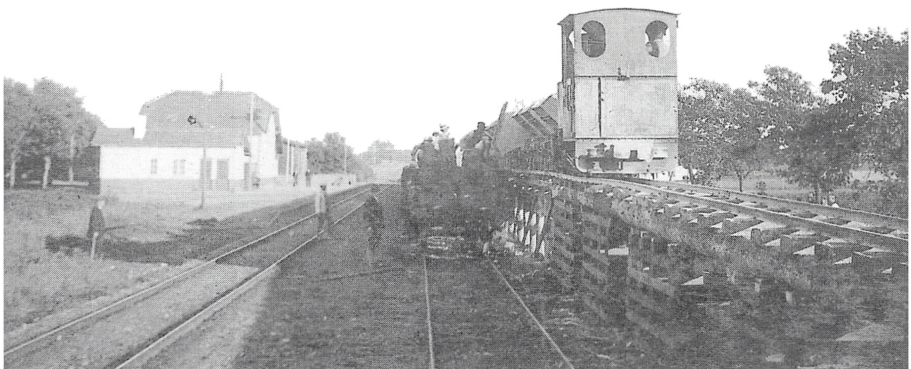
Det sidste stykke måtte landmanden selv sørge for. Mergelen virkede bedst, hvis den lå vinteren over og fik frost, for så smuldrede den og blev findelt. Derefter var det bedst, hvis den blev harvet, ikke pløjet, ned i jorden.

Ved krydsning med veje havde toget forkørselsret. Normalt var der skilte til markering, og toget fløjtede også, hvis lokomotivføreren kunne se biler i nærheden.

Alligevel kunne der ske ulykker. Heldigvis var ingen med alvorlig personskade, men adskillige biler blev totalskadet.

Det var ikke muligt for mergelbanen at køre i det bakkede Odsherred, så her udnyttede man Odsherredbanen til transporten. De smalsporede tipvogne kunne ikke køre på Odsherredbanens normalspor, så man konstruerede en rampe, hvorfra mergelen kunne hældes fra tipvognene ned i Odsherredbanens materiel. Landmændene måtte så afhente mergelen på bestemte steder. Det gjorde mergelen noget dyrere, men alligevel kunne det betale sig.

På tilsvarende måde skete leverancen til Sorø-egnen. Det kunne ikke betale sig at føre banen længere end til Stenlille, og herfra skete transporten med lastvogn til et område afgrænset af Ørsløv, Ottestrup og Sorø sogne. I Stenlille blev mergelen fra tipvognene på en rampe hældt ned i lastvognene.

Regn om foråret og efteråret afgrænsede kørselsperioden, for det var meget dyrt med afsporinger og efterfølgende driftstab. Men også midt om sommeren kunne regnperioder begrænse kørselen. Her kigger man mistrøstigt på det oversvømmede banelegeme, mens en ko til højre med solidarisk bekymring kigger med.

Efter gravningen var overstået, jævnedes lejet delvis til, så det ikke fremstod som et månelandskab som på billedet. I dag er der beplantning og små søer.

Kontrolassistenten

– et kort, men spændende kapitel i vores
landbrugshistorie

af Peter Korsgaard

Under det meste af andelstiden var kontrolassistenten et fast element i landsbyen. På flere måder havde han vilkår, som adskilte sig fra alle andres. Det er interessant at undersøge hans arbejde og fritid. Ikke alene fordi det er spændende i sig selv, men også fordi beskrivelsen giver nogle indgangsvinkler til forståelse af landbosamfundet i almindelighed.

Denne artikel er sat sammen af en del mindre erindringsstykker fra kontrolassistenter spredt omkring i amtet, samtaler med andre kontrolassistenter og – ikke mindst – samtaler med folk uden for denne kreds. På ingen måder er den udtømmende, men den kan ud over at give en beskrivelse af et søundet erhverv være en inspiration for andre til selv at samle oplysninger ind om kontrolassistenternes virke. Der er nemlig stadig mange tilbage, som kan fortælle.

Kontrolassistentens arbejde

Hvad lavede en kontrolassistent? Han – for det var af mange grunde helt overvejende et mandefag – bistod landmanden ved at kontrollere mælkebesætningens ydelse. Hver tredie-fjerde uge udtog han på hvert brug mælkeprøver fra hver ko i besætningen. På disse prøver målte han fedtprocenten. Desuden vejede han mælken for senere at føre kontrol med mælkemængde, fedtprocent og smørydelse. Disse oplysninger førte han ind i kontrolbøger, og ved årets udgang udarbejdede han en oversigt over alle besætningerne, deres gennemsnitlige koantal, mælkemængde, fedtprocent, produktion af smør og forbrug af foder mængde (målt i foderenheder). Desuden kunne han udføre stamtavler for hver besætning.

Formålet var, at landmanden derved kunne drive et mere rationelt landbrug. Denne kunne se, hvilke af hans køer, som havde den bedste ydelse, og hvilke, der havde den ringeste. Så kunne han forbedre besætningen, når han tog nye køer ind, ved at lade de ringeste gå til slagtning, ligesom han kunne vælge at avle på de højstydende og lade kalvene fra de lavest ydende gå til slagtning.

Kontrolassistent i Jernløse fremviser sit udstyr. Til venstre er centrifugen, til højre glas og kemikalier.

Rekruttering

Hvem blev kontrolassistent? Næste alle kontrolassistenter kom fra landbomiløjet. I mange tilfælde havde assistenten fået ideen gennem et familiemedlem, som var eller havde været kontrolassistent. Ellers var det ved at snakke om det med en kontrolassistent. Det sidste var ligetil, for kontrolassistenten kom på næsten alle gårde og de fleste husmandssteder. For manges vedkommende var det et alternativ til at være tjenestekarl. Fagligt krævede arbejdet lidt sans for teknik, men først og fremmest nogle boglige evner, navnlig til regning og regnskabsføring.

Uddannelse

Selve uddannelsen som kontrolassistent var ikke så langvarig. Den foregik blandt andet på landbrugsskolerne. Således tog Aage Baumann (senere Tømmerup) den som en del af det obligatoriske 9 måneders kursus på Lyngby Landboskole. Her varede selve uddannelsen 2-3 måneder. Johannes Larsen (som også var kontrolassistent i Tømmerup) tog den på Haslev Kontrolskole. Det gjorde også Søren Grønnebech (Boeslunde/Fårdrup), men hans uddannelse varede kun fra den 3. december til jul, alt i alt 18 dage. Af den grund kom der også en del anmærkninger til hans regnskabsføring det første år, så havde han også det i orden. Mange af Søren Grønnebechs kolleger drillede ham med, at han ikke var en rigtig kontrolassistent - dels på grund af uddannelsen, dels fordi han ikke boede ude hos medlemmerne (herom senere).

Kontrolforeningen

Efter uddannelsen søgte man stilling eller »plads« hos en kontrolforening. Den første kontrolforening stiftedes i Vejen 1895 i kølvandet på andelsmejerierne og som en ægte del af andelsbevægelsen. Kontrolforeningens medlemmer var landmænd med kvægbesætning, som herved ansatte assistenten til at forestå det praktiske arbejde. Så assistenten var på sin vis ansat af dem, han skulle »kontrollere«.

I en forening var der 30-50 medlemmer, gerne fordelt inden for et sogn, eventuelt med nogle enkelte lige på den anden side af sognegrænsen. Antallet af køer skulle gerne passe med, at assistenten mindst én gang hver fjerde uge kunne komme på besøg, men der måtte gerne være mindre mellemrum. I så fald blev omkostningerne pr. ko større, så det regulerede sig selv. F.eks. var der i Tømmerup sogn to kontrolforeninger, hvor den ene fra gammel tid blev regnet for at være lidt finere end den anden. Det var måske ikke så meget på grund af medlemssammensætningen som det, at den fine oprindeligt havde været en kombi-

neret regnskabs- og kontrolforening – men den var så blevet overtaget af landboforeningen.

Lønnen

Lønnen varierede en del. Omkring 1950 fik Johannes Larsen 4.800 kr. i årsløn. Assistenterne fik normalt kost og logi hos medlemmerne, men Johannes fik også tilskud til et værelse samt kost i fritiden. I 1940'erne fik Holger Johansen ca. 1.200 kr. årligt. Her satte foreningen lønnen ud fra prisen på 1 kg smør pr. ko. Hertil kom 5 kr. for udarbejdelse af en stamtafle og 50 øre for at afhorne en kalv. Der var ingen fagforening til at forhandle vilkår.

Den daglige omflytten

For at kunne gøre sit arbejde måtte kontrolassistenten rundt hos medlemmerne. I Tømmerup var den almindelige rutine for Aage Baumann, at han mødte op et nyt sted midt på formiddagen og fik så kost og logi til næste dag ved samme tid, hvorefter han flyttede til et nyt sted. På de lidt større gårde boede assistenten fast hver gang; husmændene i nærheden udtog selv mælkeprøverne hver gang og bragte dem hen på gården om morgenen. De mindre gårde var ofte sammen to og to; assistenten skiftede til at bo hos dem. Om søndagen flyttede Aage ikke til et nyt sted, idet foreningen havde sørget for søndagsophold med kost og logi. Kollegaen fra den anden forening i Tømmerup, Peter Lundhus, og Aage havde de første år søndagsophold på Spangsbros Mejeri, som lå nogenlunde midt i sognet og bekvemt for mange ting. Derfra var også god kontakt til andre unge mennesker, som der dengang var mange af i Spangsbros - beskæftiget på mejeri, brugs, skoler og hos de mange håndværkere. Senere fik Aage søndagsophold hos Helga og Villy Jensen på Tømmerupvej.

En runde

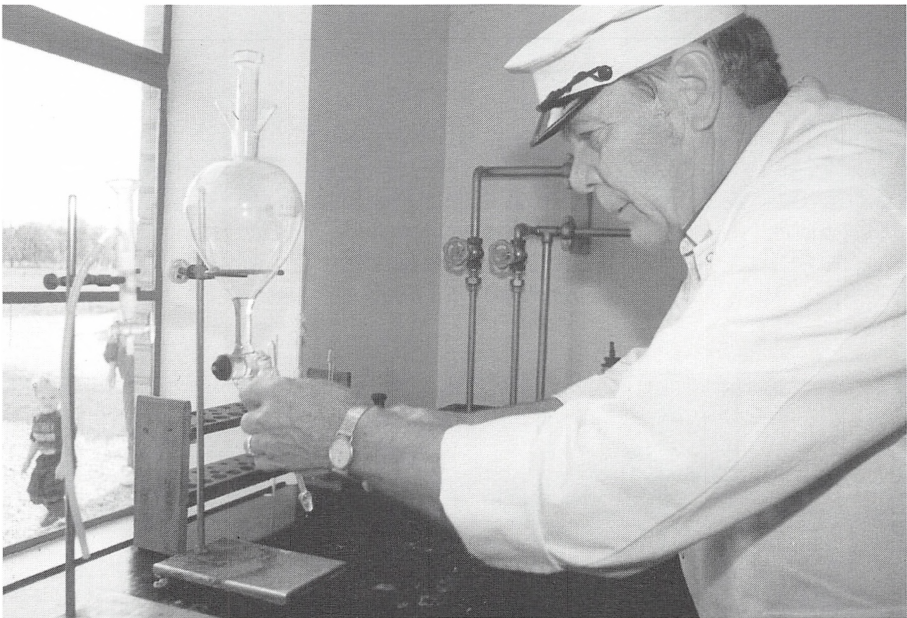
Johannes Larsen kan endnu beskrive sin runde 1948-50. Han nåede at gennemføre den ca. 30 gange på de to år, han var ansat:

1. dag	Jens O.Madsen, Istebjerg	12 køer
	Holger Andersen, Ubberup Mark	4 køer
2. dag	Poul Nielsen, Istebjerg	12 køer
	Thorvald Hansen, Istebjerg	8 køer
3. dag	P.Sørensens enke, Ubberup	25 køer
	Ejner Rasmussen, Andaks	7 køer

4. dag	Ove Antonsen, Ubberup	17 køer
	Henry Jensen, Andaks	3 køer
5. dag	Peder Pedersen, Ubberup	12 køer
	Anders Pedersen, Andaks	4 køer
6. dag	Georg Andreasen, Asminderup	7 køer
	Hans Chr.Pedersen, Ubberup	10 køer
7. dag	Olav Fog Larsen, Asminderup	13 køer
	Chr.Serritslev, Asminderup	4 køer
	Chr.Pedersen, Asminderup	4 køer
8. dag	Eskild Pedersen, Asminderup	16 køer
	Rasmus Olsen, Asminderup	13 køer
9. dag	Ejlif Jensen, Ubberup	5 køer
	P.Skipper Larsen, Ubberup	6 køer
	Olav Tingager, Ubberup	5 køer
10. dag	Evald Grøn Nielsen, Kærby	12 køer
11. dag	Aksel Jensen, Tømmerup	26 køer
12. dag	Augusta Hansen, Kåstrupgård	8 køer
	Hans P.Hansen, Tømmerup	4 køer
13. dag	Inga Due, Kåstrup	4 køer
	Gunner Madsen, Kåstrup	9 køer
14. dag	A.N.Lundgaard, Kåstrup	7 køer
	Chr.Thim, Kåstrup	7 køer
	Johs.Nielsen, Kåstrup	4 køer
15. dag	Andreas Clausen, Kåstrup	23 køer
16. dag	Tormod Rasmussen, Kåstrup Holme	4 køer
	Viktor Jensen, Kåstrup Holme	4 køer
	Ejvind Nielsen, Kåstrup Holme	6 køer
	Aage Jørgensen	7 køer
17. dag	Ludvig Vestergaard, Kåstrup Holme	4 køer
	Anders Sørensen, Tømmerup Holme	4 køer
	Børge Madsen, Tømmerup Holme	5 køer
	Henry Illermann, Tømmerup Holme	10 køer
18. dag	Chr.Jacobsen, Tømmerup Holme	7 køer
	Ejner Nielsen, Tømmerup Holme	5 køer
	Ove Jørgensen, Tømmerup Holme	4 køer
	Harald Larsen, Tømmerup Holme	6 køer
19. dag	Poul H.Sørensen, Tømmerup Holme	27 køer
20. dag	Jens Madsen, Istebjerg	11 køer
	Jens Nielsen, Istebjerg	14 køer

Kontrollen

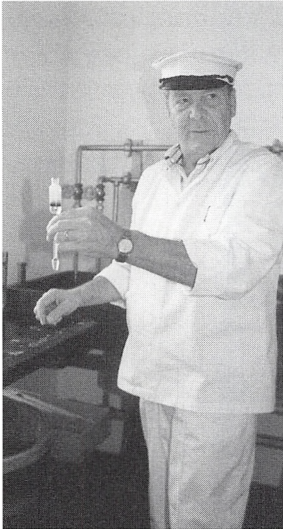
Udstyret til bestemmelse af fedtindholdet i mælk var kontrollassistentens varemærke, lige som smeden havde sin ambolt. Der brugtes to metoder til bestemmelse af fedtindholdet, begge udviklet af landbrugslærer Konradi: Højbjerg- og Gerbermetoden. Den sidste blev den altdominerende i Danmark, men den krævede lidt mere avanceret udstyr, bl.a. en centrifuge. Så det skulle transporteres. Det var fast kotume inden for foreningerne, at det sted, hvor assistenten havde overnattet, sørgede for transport af udstyr til det næste sted.

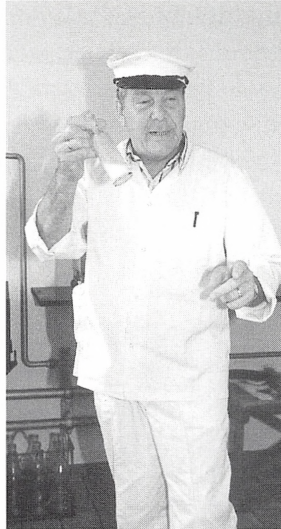
I Andelslandsbyen Nyvang foretages stadig gerberering på det gamle andelsmejeri. Her tappes svovlsyren ned i måleglasset. Nyvang. Foto Annie Danielsen.

Gerbereringen bestod i at tage et specielt udformet glas med en skala i den ene ende. Heri kom man i rækkefølge 10 cm³ svovlsyre, 11 cm³ mælk og 1 cm³ propylalkohol. Det skulle blandes ved kraftig omrystning, hvorved mælkefedtet opløstes. Derefter blev mælkefedtet ved centrifugering i 10 minutter udskilt i den ende af glasset, hvor skalaen var. Fedtprocenten kunne så aflæses direkte på skalaen.

Fra mejeriet i Nyvang. Alle fotos: Annie Danielsen

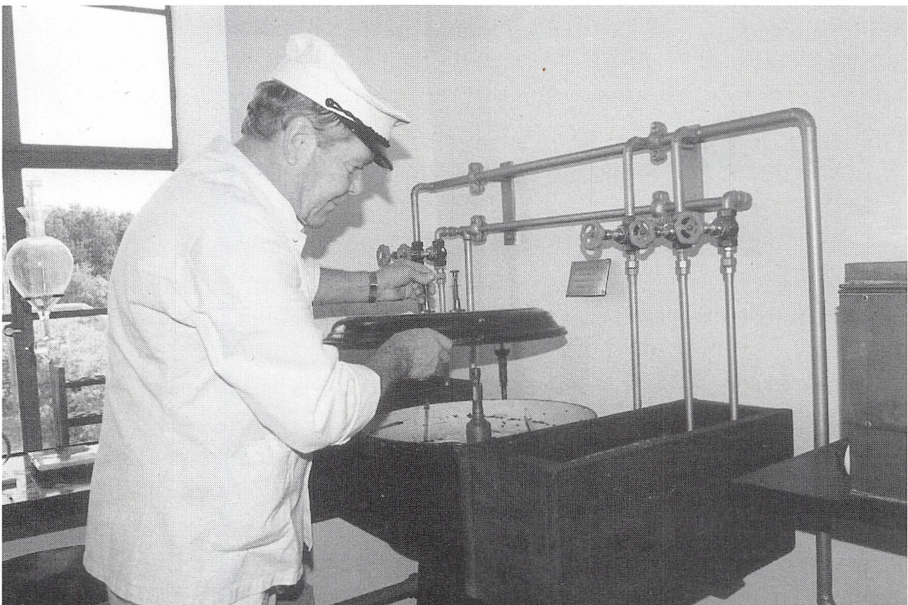
Målet passer.

*Mælkeprøven tages frem.
Hver leverandør havde sin
prøveflaske med nummer.*

*Den færdige blanding skal
rystes.*

Blandingen sættes i centrifugen.

Den kontrol, som kontrolassistenten udførte, var for landmanden selv. For på mejeriet blev der også foretaget gerberering, her til bestemmelse af fedtprocenten hos hver enkelt leverandør. Det blev brugt til afregningen og således af direkte økonomisk betydning. Kontrolassistentens kontrol var en hjælp til den enkelte landmand til at kontrollere besætningen, og det økonomiske aspekt var kun indirekte, gennem at landmanden på længere sigt kunne forbedre sin besætnings ydeevne.

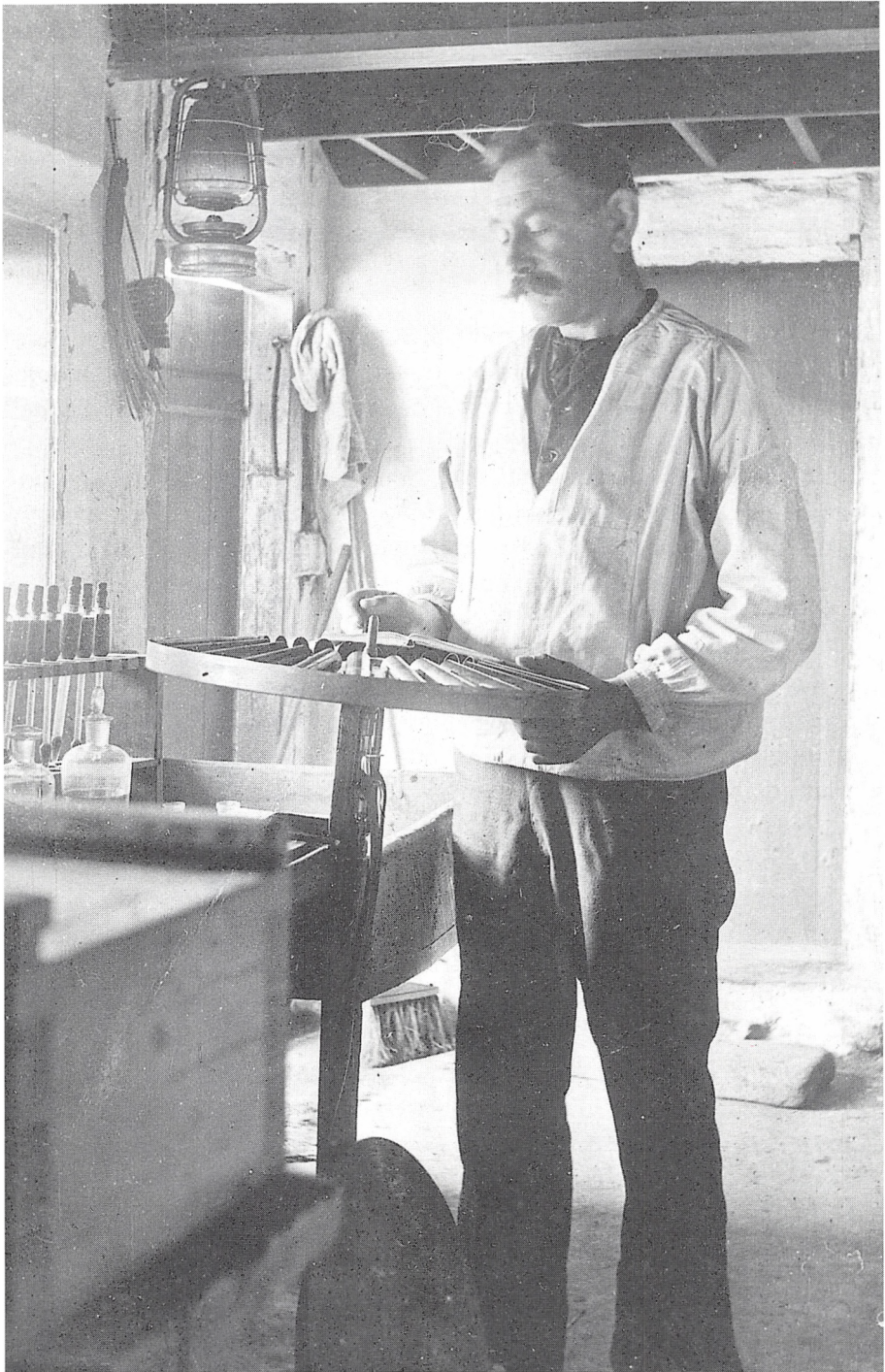
Prestige

Men.... en del af arbejdet bestod i at udarbejde en årsberetning, hvori hver enkelt besætning stod nævnt, bl.a. med gennemsnitlig mælkeproduktion og fedtprocent. Og der fandtes også resultater for hver enkelt ko. Når man bladrer ældre aviser igennem, vil man indimellem støde på beretninger, f.eks. fra kvægavlsforeningerne i et amt, hvori det nævnes, hvor de højstydende besætninger og individer i amtet er. Både avisomtalen for den brede almenhed og den mere interne oversigt, som kom ud til foreningens medlemmer (men hvor naboen jo også var med) blev studeret med omhu.

Det viser sig også af erindringer, at selv om det kun var et spørgsmål om prestige og ikke økonomi, lagde nogle landmænd vægt på at få et godt resultat. Ikke ualmindeligt var det at tilbyde at hjælpe med aflæsningen. Så kunne man bedre runde op end ned på fedtprocenten. En måde at øge mælkemængden på bestod i at malke tidligt den dag, assistenten skulle komme, og så sove ekstra længe næste morgen. Derved blev døgnet forlænget og mælkemængden tilsvarende øget. Fedtprocenten hjalp det ikke på. Når mere nøgterne folk studerede årsberetningen, sammenholdt de den gerne med resultaterne fra indvejningen på mejeriet.

Placering

Over for landmandens husstand havde konsulenten en mellemstilling. Ud fra rekrutteringen vil det være interessant at sammenligne ham med tjenestekarlene. Hvem spiste han med, hvor sov han – deltog han mere i familiens aktiviteter end tjenestefolkene? Mit spinkle materiale giver ikke et entydigt svar. I nogle tilfælde sov kontrolassistenten de samme steder som tjenestekarlene, i andre tilfælde havde han det mere som et familiemedlem. Nu kan det være svært at sammenligne helt, for dels kunne der for hver enkelt assistent være variationer inden for »runden«, dels måtte husstanden altid gøre sig overvejelser, hvor man skulle placere en person, som højst kom 1-2 gange om måneden. Ud af nogle af

Kontrolassistent Hans Hansen, Egebjerg Mark, ca. 1915.

erindringerne fremgår det i hvert fald, at kontrolassistenten blev regnet for mere end tjenestefolkene. Det var nok også lettere at mindske skranken, for det fik jo ikke de store konsekvenser. Flere erindringer peger på, at formanden gerne så, at man spillede kort. Så der har været en tættere stilling også her.

Diplomat

Hvorom alting er, den omstændighed, at kontrolassistenten på sine runder spiste og overnattede i op til 50 hjem, skabte mulighed for nogle problemer. Det væsentligste blev udtrykt af forstanderen på Djurslands Husmandsskole i 1941 til de nyuddannede, hvoraf den ene var Holger Johansen, der senere virkede som kontrolassistent i Jylland: *»I skal huske på, at når I nu rejser fra gård til gård og et døgn ad gangen, er det køerne, I skal kontrollere. I må ikke være levende aviser, som bringer nyhed fra gård til gård«.*

Denne formanende tale pegede på noget væsentligt. Arbejdet krævede megen takt, og assistenten kunne sagtens forvente at blive udfrittet af sin vært og værtinde om, hvorledes det var andre steder. Og som en af erindringerne siger, så var et udsagn fra kontrolassistenten tungtvejende, så han skulle regne med at blive citeret for det. Derfor kunne en ubetænksom kontrolassistent hurtigt ødelægge det for sig selv. Til gengæld var det for mange af de unge mennesker (bl.a. en af meddelerne) en stor oplevelse at lære folks sædvaner og daglige levevis at kende, og især også ved at få indblik i og kendskab til familier og slægter sognet rundt. Det virker også, som om åbne, udadvendte og selskabeligt orienterede mennesker havde nemmere ved arbejdet som kontrolassistent.

Husmoderen

Diskretionen kunne også være et problem den anden vej. For kontrolassistentens person blev selvfølgelig også diskuteret i lokalsamfundet. Holger Johansen fortæller, at han var så tankeløs at svare på et spørgsmål om, hvad hans livret var. Det var gule ærter med flæsk, og denne oplysning gik hurtigt videre, så de næste tre uger fik han så gule ærter med flæsk hver dag, til stadighed dog i en ny version. *»De ville gøre det så godt«.* Nogle af erindringerne giver udtryk for, at skikken med at gøre noget særligt ud af maden den dag, som assistenten kom, forsvandt gennem 1950'erne. Der er muligt, men man skal nu nok regne med en psykologisk faktor hos husmoderen svarende til landmandens. Hvor besættningens ydelse var en del af ansigtet udadtil for landmanden, var madlavningens kvalitet det for husmoderen. Aage Baumann fortæller, at det i Tømmerup var almindeligt at invitere assistenten med, når der i for-

samlingshuset var fest for hele familien og dens husstand, især vel nok til høstfest. Til forårsfesten blev han inviteret med af den gård, hvor han denne dag havde ophold. Ellers var han af og til på udflugt med familien på »Tømmerupholm«.

Under besættelsen

Under besættelsestiden var der naturligvis endnu større krav til assistentens diskretionsevne. Holger Johansen oplevede på en afsides liggende gård, at der ofte var unge mænd på besøg. Altid blev de præsenteret som mandens fætter. Det bemærkede Holger en dag til manden, som med et smil svarede, at når det kneb, fandt de familien. Så det var med at holde tæt. Et andet sted var familien nazister. Da Holger blev inviteret ind til middagsmaden, sad der to tyske officerer, som var på besøg. Middagen blev ikke den store nydelse for Holger, som mest tænkte på sin mappe, der stod ved skrivebordet fyldt med illegale blade, som han fordelte på sin runde. De næste gange, han skulle til dette sted, blev mappen ryddet forinden.

Livet på feltfod

En kontrolassistent skulle i høj grad leve på feltfod. Den daglige bagage skulle jo følge ham fra sted til sted, så den var ikke omfattende. Nogle steder kunne han have sine øvrige ejendele stående hos foreningens formand, nogle steder var der lejet et søndagsværelse til ham. For nogle må det have været en belastning ikke at have et blivende sted - men der var heller ikke megen tid til et egentligt privatliv. En af de mest gengivne oplysninger var, hvordan det var at komme til en kold seng, som ikke havde været brugt i tre uger. Under isvintrene under besættelsen var det dejligt, når en betænksom husmoder i forvejen havde hængt dynen op et sted, hvor der var varme. På de mindre gårde og husmandsstederne måtte han nøjes med en opredning på divanen i stuen. Her var det til gengæld ikke koldt, for ved siden af stod en rødglødende kakkellovn.

Alfred Richard Vind, tidligere kontrolassistent, Stenlille, er død, 101 år. Så sent som ved 100-årsdagen i januar sidste år, var han i højt humør, holdt en oplagt takketale og hyggede sig med både cigaretter og kaffe. 20-06-1997

Ikke alle tog skade af de kolde senge!

En fastboende kontrolassistent

For Søren Grønnebech var tilværelsen helt anderledes. Han var gift, før han blev kontrolassistent. Efter et par år købte han en mindre landejendom, og herfra cyklede han rundt til medlemmerne og hentede prøverne. Gerbereringen og regnskaberne udførte han hjemme.

Fra kontrolassistent til ?

Normalt var det et begrænset åremål, man var kontrolassistent. Opholdet hos de forskellige medlemmer rundt omkring lod sig ikke kombinere med det at stifte familie. Kun hvor man som Søren Grønnebech kunne have det som bierhverv og bo på sin ejendom kunne det være for en længere periode – i hans tilfælde 15 år. Hvad blev der så af dem? Det kunne blive meget forskelligt. Gennemgående må man nok sætte deres videre skæbne i sammenhæng med de egenskaber, som de havde før assistenttiden, og som de brugte under den. De virker meget mobile, både geografisk og arbejdsmæssigt. Navnlig kunne en del bruge deres regnskabsmæssige erfaringer på anden måde. Meget almindeligt var det også, at de blev inden for landbruget ved at købe et større eller mindre sted. I nogle tilfælde gik det således, at de på deres runde fandt den eneste ene, og så kunne de ende op med et sted på deres gamle runde.

Kontrolassistenten forsvinder

Søren Grønnebech nåede i sine sidste år som assistent, begyndelsen af 1960'erne, at mærke den nye tid. Regnskaberne blev ført på maskiner. I første omgang blev tallene sendt ind og overført til hulkort, derefter kom der maskiner, som selv kunne læse tallene. Automatiseringen gik hurtigere og mindskede arbejdet, men også andre faktorer spillede ind. Vigtigst var kvægbesætningernes forsvinden på Sjælland. Aage Baumann oplyser, at der i dag i hele Tømmerup sogn er så få besætninger, at de kan tælles på én hånd. Til gengæld er de også væsentligt større end dem, som tidligere er blevet gennemgået på den ene af de to ruter i Tømmerup. De store besætninger, som er tilbage, får normalt mælken undersøgt på laboratorier fjernt fra Tømmerup. Endelig blev med det ændrede forbrugsmønster fedtindholdet mindre interessant, mens proteinindholdets betydning steg.

På sin vis kan man sige, at kontrolassistenten kom og forsvandt med andelstiden.

Erhvervslivets udvikling i Tømmerup Sogn 1771-1911

af Inger Nielsen og Grete Tvedegaard

Tømmerup sogn ligger nær ved Kalundborg. Kendskabet til erhvervslivets udvikling i sognet er meget sparsom. Ved hjælp af interviews foretaget af Inger Nielsen, Tømmerup Sogns Lokalhistoriske Forening er der skaffet ny viden om enkelte af de erhvervsdrivende, der nu er eller snart vil holde op. »Skrædderen i Spangsbro« er et eksempel på det materiale, der er samlet ind. Desuden har Grete Tvedegaard bearbejdet folketællingerne for at prøve ved hjælp af dem at skaffe sig et overblik over udviklingen.

Skrædderen i Spangsbro 1913-54

af Inger Nielsen, Kåstrup

Spangsbro var og er centrum for Tømmerup Sogn, der desuden består af de gamle landsbyer: Ubberup, Tømmerup, Kåstrup Istebjerg og Andaks. Navnet Spangsbro blev, så vidt vides, første gang anvendt, da andelsmejeriet blev oprettet i 1886 og fik navnet »Spangsbro«. Navnet kommer af Spangen over den bæk, der løb gennem området.

Brugsen blev oprettet allerede i 1869 og i 1887 kom forsamlingshuset, men her blev navnet Tømmerup brugt. Det samme var tilfældet med de to skoler, Friskolen i 1911 og den kommunale skole i 1913 – den havde indtil da ligget i Tømmerup.

Omkring disse tre andelsvirksomheder og skolerne opstod Spangsbro med private forretningsdrivende og håndværkere. Skrædderen var en af dem. Chresten Nielsen overtog Søren Hansens skrædderforretning, da denne døde i 1913.

Om Chresten Nielsen, hans familie og hans virksomhed skal her fortælles:

Barndom i Vestjylland, etablering i Tømmerup Sogn.

Chresten Nielsen var jyde. Han blev født d. 2 maj 1888 i Hjerting i Vestjylland, hvor hans far var fisker. Men i 1891, da Chresten var 3 år gammel, druknede faderen. I en storm gik båden ned, og ingen af besætningen blev reddet. Moderen stod alene tilbage med 8 børn. Desuagtet lykkedes det Chresten at få en uddannelse som skrædder. Han kom meget tidligt ud som tjenestedreng hos bønderne. Men efter nogle år kom han i lære hos en skræddermester i Esbjerg. Efter endt læretid, tog han, som det var skik for alle håndværkssvende på den tid, på valsen ned i Tyskland og havde arbejde forskellige steder undervejs.

Atter hjemkommen fik Chresten i 1911 arbejde i Kalundborg hos H.P. Nielsen i Skibbrogade. I Kalundborg mødte han sin senere kone Elisabeth Petersen. Elisabeth var født d. 7.08.1889. Pudsigt nok var hendes far også fisker og hun selv udlært dameskrædder – *(Det ville have været spændende at dykke ned i Elisabeths historie. Det har jo ikke været almindeligt, at en kvinde fra et fiskerhjem, fik en faglært uddannelse på det tidspunkt. Desværre er det meget begrænset, hvad vi har kunnet samle af viden om hende).*

Chresten og Elisabeth blev gift d. 4.11.1913 og overtog skrædder Hansens forretning i Spangsbro efter dennes død.

Chresten og Elisabeth Nielsen måske fotograferet i tiden omkring deres sølvbryllup 1938.

Familien træder til. Billedet er taget kort efter Chresten Nielsens overtagelse af forretningen i 1913. Chresten Nielsens bror og søster var rejst fra Jylland til Spangsbro for at hjælpe Chresten igang med forretningen. Søsteren havde sin datter med. Det er Chresten yderst til venstre.

De første år boede skrædderparret til leje i huset, som ejedes af enken Anna Hansen. Her blev Spangsbro Central etableret i 1913 med Anna Hansen som centralbestyrerinde.

I 1917 byggede skrædderparret et nyt hus på en grund i Spangsbro med skrædderværksted og forretning. En ny parcel blev købt i 1921 og der blev bygget til huset.

Arbejdet i forretningen

Den solide skrædderforretning havde fremgang. I forretningen blev der solgt færdigt tøj, skjorter, slips, strømper og arbejdstøj

På værkstedet blev der bl.a. syet habitter. Prisen for en skræddersyet habit var på den tid mellem 150 og 200 kr. efter stoffets kvalitet. Elisabeth arbejdede med i værkstedet. Skrædderparret holdt derfor ung pige i huset. Elisabeth syede veste og en stor del af benklæderne. Kunderne var i begyndelsen folk fra sognet, men efterhånden som skrædderen blev kendt for veludført arbejde, udvidedes kundekredsen.

Skrædderparret fik 5 børn, 2 piger og 3 drenge. Den ældste søn kom først i lære hos faderen, og arbejdede som svend med i forretningen en del år, indtil han nedsatte sig som selvstændig skræddermester. I 1937 var det den yngste søn, Arly Nielsens tur. Han fortæller, at den nok så bekendte arbejdsstilling med at sidde på bordet i skrædderstilling og sy, var det svært at vænne sig til. Men der var ingen vej udenom, ville man være skrædder, måtte man træne sig op til at sidde sådan i timevis. Og så var det en god måde at sy på med stoffet hvilende på knæet og hen ad bordet. Kun de lange lige sømme blev syet på maskine. Alt det øvrige blev syet i hånden. En Singer træde-symaskine var den eneste symaskine, der nogensinde blev benyttet i virksomheden. I adskillige år var der ikke elektrisk pressejern. På en ovn stod 3 massive pressejern i forskellige størrelser.

Det var skræddermesteren selv, der tog mål, klippede mønsteret ud i papir og klippede stoffet ud, mens svenden (her var det jo en af sønnerne), syede det. En skræddersvends uddannelse omfattede nemlig ikke tilskæring. Et kursus heri måtte tages efterfølgende. Hvilket det også blev for begge sønners vedkommende.

Chresten Nielsens værksted fotograferet engang i mellemkrigstiden.

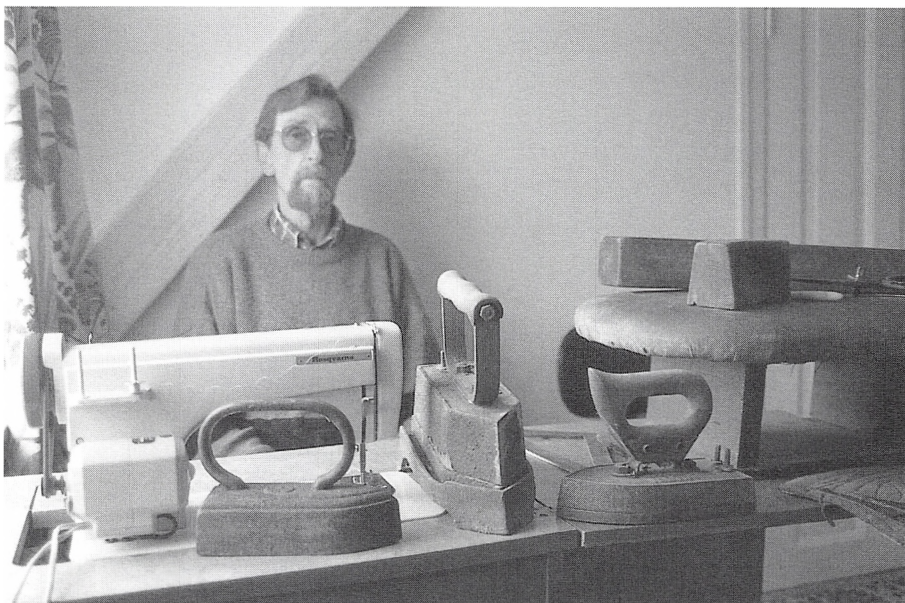
Op til højtiderne, og hvis der skulle være et bryllup eller en anden festlighed på egnen, var der naturligvis særligt travlt med at forsyne folk med nyt tøj.

Med krigen fulgte nye arbejdsopgaver

Så kom krigen 1940-45, og arbejdet på skrædderværkstedet blev af en hel anden art. Det var svært at få stof, i hvert fald var det af en meget ringe kvalitet, det der kom frem. Så mændene begyndte at komme med deres gamle tøj og fik det vendt, d.v.s. at tøjet skulle sprættes op, renses, presses og sys sammen igen med vrangen ud. Det var naturligvis et stort arbejde, men så fik kunden også et pænt sæt tøj igen og i en god kvalitet.

Med det færdigsyede tøj svandt eksistensgrundlaget

Skræddermester Chresten Niensens forretning var et solidt og velanerkendt familieforetagende, og det var meningen, at sønnen Arly Nielsen skulle overtage forretningen, men tiderne skiftede. Folk begyndte at købe færdigsyede tøj. Der var ikke baggrund for at videreføre virksomheden. I 1954 lukkede skrædderen i Spangsbro sin forretning.

Arly Nielsen, Kåstrup ved sit værktøj af både ældre og nyere dato. De gamle pressejern, håndpuden, der også bruges til presning og presseblokken forrest på bordet er alt sammen værktøj, der er blevet brugt i den gamle forretning. Foto. Lise Høyrup 1997.

Folketællinger som kilde til erhvervshistorie

af Grete Tvedegaard

På foranledning af den meget sparsomme viden vi har om erhvervslivets udvikling i Tømmerup Sogn, satte jeg mig for at se på folketællingerne for sognet i perioden 1787 til 1911 for at undersøge, om de kunne give et vist indtryk af udviklingen.

Folketællingernes stærke og svage sider

Folketællinger er en vigtig kilde til belysning af både lokal- og slægtshistorie. Fordelene ved dem er, at de er en total kilde, d.v.s. at det i princippet skulle være muligt at finde alle landets borgere, hvis man vel at mærke kender borgernes opholdssted på et givent tidspunkt, og dette tidspunkt falder sammen med de år, hvor der blev foretaget tællinger.

Folketællingerne er blevet ført i dertil udarbejdede skemaer, og det er både en styrke og en svaghed. Oplysningerne skulle i princippet være ensartede og derfor sammenlignelige. Skemaformen øger også læseligheden, idet man jo kan forvente at finde oplysninger i de enkelte rubrikker, der passer til rubrikkens overskrift. I praksis kan de dog være svære at læse på grund af en snirklet »hånd« eller affotograferingen kan være dårlig.

Skemaformen betyder selvfølgelig, at oplysningerne er sparsomme. Men vigtige oplysninger som erhverv, husstandens størrelse og sammensætning og (fra 1845) fødestedet er med.

Det giver mulighed for, at man f.eks. kan sammenligne antallet og sammensætningen af forskellige erhvervsudøvende 1787 og 1890, og mellem et sogn og et andet og endelig få et fingerpeg om håndværkerens sociale status ved f.eks. se på, om de måtte have andre indtægter, om de havde råd til tjenestefolk, og endelig er der i tællingen 1916 også oplysninger om indtægt og formue.

I denne lille miniundersøgelse har jeg kun beskæftiget mig med udviklingen i antallet og sammensætningen af de forskellige erhvervsudøvende ud over de decidede landbrugsfag.

Problemerne melder sig hurtigt

Erhvervsbetegnelserne volder hurtigt problemer, når de forskellige grupper skal gøres op, og især når der skal laves sammenligninger år for år. Mange personer har på en gang haft flere erhverv, som når en husmand også er skrædder, eller en tjenestepige også er syerske. Det er umuligt at se ud fra folketællingen, hvad der er hovederhverv, og hvad

der er bierhverv. En opgørelse kan derfor kun vise det totale antal af erhverv, ikke fordelingen mellem hoved- og bierhverv.

Desuden kan det samme erhverv have en forskellig betegnelse fra tælling til tælling. Er en træskomager og en hjulmager det samme som en træskomand og en hjulmand? Kan en, der lever af husflid i en tælling måske lave det samme som den, der i den næste tælling binder garn eller lignende? Laver en syerske det samme som en sypige eller en træarbejder det samme som en drejer. Hvilken forskel kan der f.eks. være på en teglværksbrænder og en teglværksarbejder? Man kan også have sin tvivl om den enkelte tæller har været konsekvent og nøjagtig i sine erhvervsangivelser og navnlig om tællerne har anvendt de samme kriterier. Bruges betegnelserne mejerist/mejeribestyrer og smed/grovsmed/maskinfabrikant/mekaniker i flæng eller er der tale om reelle forskelle?

Hvornår er et bierhverv f.eks. nævnt, og hvornår har tælleren enten ikke kendt til det/fået det oplyst eller skønnet, at det var uden betydning at få det med? Erhvervsgrupper som kloge koner/mænd og kokekoner er f.eks. meget sjældent eller aldrig forekommende, selvom begge dele kan have været afgørende for personens forsørgelse. Usikkerheden er nok særlig stor, når det gælder de gifte kvinder og hjemmeboende større børn. Husfaderen blev betragtet som hovedforsørgeren, og så var det hans erhvervsbetegnelse, der var den vigtigste og ikke moderens og børnenes eventuelle småjobs, selv om mange familier slet ikke kunne undvære indtægterne herfra.

Noget af det vanskeligste er at specificere hvilken stilling den enkelte erhvervsudøver havde indenfor sit fag. Hvem er mester og hvem er ansat, når der blot står tømrer, murer osv. og ikke tømrermester, tømrersvend, tømrerlærling, arbejdsmand o.lign. På samme måde kan en mand, der arbejdede indenfor en bestemt branche f.eks. blot være betegnet som arbejdsmand, men uden oplysninger om, hvilken branche han arbejdede indenfor.

Endelig er det sjældent, at der står forhenværende, når en erhvervsudøvende går på aftægt. Hvis der f.eks. er kommet en ung skræddermester til byen, kan man skønne, at den gamle skræddermester ikke mere udøver sit erhverv, specielt hvis der står, at han får fattighjælp. Men det er og bliver et skøn.

Især når det gælder de første folketællinger 1769 og 1787 skønnes folketallet at være sat for lavt. For den førstes vedkommende skyldes det bl.a., at de gevorbne soldater, lejesoldater fortrinsvis udenlandske, ikke måtte medtages af hensyn til rigets sikkerhed. Men unøjagtigheder var

ikke til at undgå også i de senere, f.eks. i forbindelse med krigen 1848-50. Man kan derfor ikke regne med, at fordi en person ikke var med i en tælling, at det så var ensbetydende med, at han ikke rent faktisk var tilstede på tællingsdagen.

Bearbejdningen af tællingerne

Jeg endte med at notere alle navnene ned på alle erhvervsdrivende udover gårdmænd, husmænd, daglejere, inderster, arbejdsmænd uden branche betegnelse, tjenestefolk, lærlinge, præster, ringere, gravere, degne og lærere. Tallene er med ovennævnte usikkerhedsmomenter taget i betragtning noget usikre. Tallene for de faktisk udøvende kan være sat for højt i de tilfælde, hvor forhenværende er medtaget som aktive erhvervsudøvende. På den anden side vil en del også være udeladt fordi der er tale om et bijob. Det er også sket i flere tilfælde at personer bare er glemt, f.eks. er en jordemoder opført som sådan i 1834 og 1840 tællingen, men glemt i 1845 tællingen, hvor hun blot står anført som kone for sin mand, for så at være husket igen som jordemoder i 1850 og 1855 tællingen.

Som nævnt i Inger Nielsens historie blev Brugsforeningen oprettet i 1869, idet den dette år som forening fik næringsbevilling. Men den var på tællingsdagen i 1870 endnu ikke så etableret, at den havde fået en bestyrer ansat. Derfor er der ingen brugsbestyrer i folketællingen 1870.

Hvis det i folketællingerne er nævnt, at en person arbejdede udensogns, er vedkommende ikke talt med, men da bevægeligheden tilsyneladende er større, end man skulle tro, kan flere have arbejdet udensogns. Til gengæld er hørsvingerne medregnet, selvom de var omrejsende og derfor kun midlertidigt tilstede.

Som supplement til folketællingerne er medtaget Oeders Efterretninger fra 1771 over ægtepars, enkers og enkemænds antal og næringsveje.

Skema næste side

Private erhvervsdrivende i Tømmerup Sogn 1771-1911.

Kilde: Folketællinger

(Større og mindre landbrugere er ikke med.)

ERHVERV	1771	1787	1801	1834	1840	1850	1860	1870	1880	1890	1901	1911
bager									1	1	3	3
banevogter									2	2	2	2
banearbejder											1	2
barber												1
bogbinder											1	
brølægger				1								
budkone												1
bødker				2	1	1			1	2	1	1
børstenbinder											1	
cykelreparatør												1
drejer							1	1	4	1	1	
fiskehandler									1		1	
fyrbøder											2	
gartner		1	1						1		2	3
hesteskjærer*			1									
hjulmand	3	5	4	4	4	3	3	4	1	2	2	3
husflid			2						9	1		1
høker/brugsuddeler									3	2	1	2
hørsvinger								1	1			
jordemoder				1	1	1		1	1	1	1	1
kludehandler						1		3	1			
kontrolassist.											1	2
kusk											2	1
kunstmaler												1
maler											1	3
maskinarbejd.												2
maskinfabrika.											1	
mejeribesty.											1	1
mejerist										1		1
mejerske											1	1
mekaniker									1			
murer	1	1			2	1	3	1	4	4	10	8
mælkekusk												1
møllebygger										1	2	
møller									1	1	3	2
pottemager				1	1	1						
sadelmager				1	1				1	1	1	2
skomager			1			1			1	2	4	3
skrædder	3	2	2	1	1	4	4	6	4	2	3	1
slagter							1		1	1		
smed	3	4	5	5	5	5	4	5	5	6	5	8
snecker			1						3	1	1	2
spinder	6		3			2						
stenhugger/skærveslager									2	1	1	3
sygeplejerske											1	1
sy pige				2		1	4	7	4	5	7	7
teglværksarbejd.										1	8	11
teglværksbest.											1	1
teglværksbrænd-										1		
træskomager						1	1	3	4	3	3	1
tækkemand										1		4
tømrer	1			4	1	1	3	3	3	3	6	5
vaskekone										1	1	1
vejmand						1	2	1	1		1	
væver			3	2	6	6	1	4	4	2	3	
ægsamler											1	1
ialt	17	14	22	24	23	30	27	38	64	50	88	95
Antal indbygg. i alt	262	576	601	824	869	928	968	971	1073	1059	1076	1113
ægtefolk enker, enkemænd												
prv. erhvervs drivende i pct. af antal indbyggere		2,4	3,7	2,9	2,6	3,2	2,8	3,9	6,0	4,7	8,2	8,5

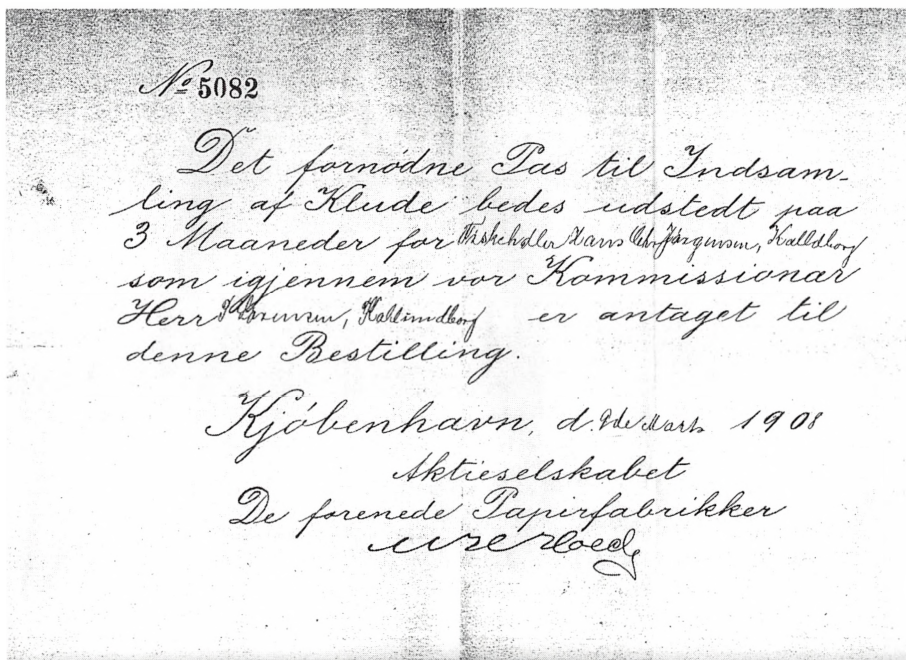
*En hesteskjærer var en mand, der var beskikket af amtet til at tage rundt og kastrere hingste.

Hvad fortæller tællingerne og skemaet?

Det er tydeligt, at der er kommet flere typer erhverv til. Nogle funktioner som før i tiden blev varetaget af den enkelte husstand selv bliver efterhånden professionaliseret, og bliver noget man køber sig til f.eks. vaskekone og maler. Andre erhverv afspejler tydeligt den teknologiske og øvrige samfundsmæssige udvikling, cykelreparatør, mekaniker, banevogter, kontrolassistent.

Antallet af personer, der har ernæret sig af andet end landbruget er også steget også i forhold til befolkningstallet som helhed. Indbygger-tallet er næsten fordoblet i sognet fra 1787-1911.

Håndværkerne har før i tiden i vidt omfang haft erhvervet som bierhverv til landbruget. I mange tilfælde nævnes det da også i de ældre tællinger at vedkommende var bonde og hjulmand, bonde og bødker o. lign. Efterhånden bliver det mere almindeligt, at håndværket bliver

Kludepas udstedt til en fiskehandler i Kalundborg. Indsamling af klude til papirindu-
strien kunne give dem, der af en eller anden grund ikke kunne klare sig med deres
egentlige erhverv en nødvendig indtægt i kortere eller længere perioder. Der var flere i
Tømmerup Sogn, der indsamlede for andre virksomheder som Strandmøllen og Kauf-
mann. Kludesamlere vil være en gruppe, der kun sjældent figurerer i folketællingerne,
fordi beskæftigelsen var svingende. Retsbetjentarkivet for Holbæk Amt, Ars-Skippin-
ge Herred på Landsarkivet på Jagtvej. Gruppen Næringsbeviser 1880 ff.

Ubberup Teglværk, senere kaldet Kalundborg Teglværk. 1921. Teglværker er en af de virksomhedstyper, som sætter sig tydelige spor i folketællingerne med deres mange ansatte, som kunne komme både fra nær og fjern. Ofte blev der bygget boliger til teglværksarbejderne i tilknytning til selve teglværket.

hovederhvervet. Samtidig er der dog også nogle, som havde to side-løbende erhverv, f.eks. møller og bager. Men her gælder det, at man må tage forbehold overfor de usikre angivelser af bijob i folketællingerne. For enkelte af håndværksfagene må man formode at udviklingen har gjort det nødvendigt at kunne varetage flere erhverv. F.eks. er træskomageren i 1911 tællingen også barber og cykelreparatør, selvom han nu er den eneste træskomager i sognet. Andre former for fodbeklædning er blevet mere almindelig.

Folketællingerne afspejler selvfølgelig også etablering af nye lidt større virksomheder i eller nær sognet, f.eks. mejeri og teglværk. Teglværksarbejde var sæsonbestemt. I vintermånederne var der flere, der ernærede sig som skærveslagere.

Når man ser, at antallet af erhvervsudøvende falder fra 1880 til 1890, kan ens nysgerrighed godt blive pirret til at foretage videre undersøgelser for at finde årsagen. Otte husflidudøvere er faldet væk. Har der været tale om en form for supplement til offentlig hjælp, som man

måske ikke har fundet det værd at nævne i næste tælling? Er de døde, eller kan det skyldes udviklingen med vandring fra land til by eller muligheden for anskaffelsen af maskinforarbejdede varer, der udkonkurrede husfliden?

Under alle omstændigheder er tallene for sognet så begrænsede, at kun ganske små ændringer forrykker billedet meget.

Folketællingerne bør ikke være den eneste kilde

En nærlæsning af folketællingerne og et forsøg på at bruge dem til en undersøgelse af erhvervslivets udvikling i et lokalområde viser tydeligt, at de ikke kan stå alene. De må suppleres med andre kilder. Ikke alene fordi folketællingerne på flere måder i sig selv er mangelfulde, men også fordi de jo kun giver et øjebliksbillede af forholdene den dag, hvor tællingen er foretaget. Der kan udmærket have været flere eller færre erhversdrivende i årene imellem tællingerne. Andre kilder, der kan komme på tale er kirkebøger, skifteprotokoller, kommunearkivet, f.eks. sognerådets og fattigvæsenets forhandlingsprotokoller, og retsbetjentarkivet på landsarkivet i gruppen næringsvæsenet. Her kan man bl.a. finde tilladelser til at drive næringsvæsen i årene imellem folketællingerne, og desuden politiforvaltningens pasprotokoller med tilladelse til kludeindsamling og materiale om håndværkeres rejser.

Endelig skal nævnes, at de kommunale myndigheder også foretog folketællinger, der kan supplere de landsdækkende. De er dog fortrinsvis lavet i købstæderne. For Kalundborgs vedkommende i årene 1874-1922.

Dagligvarer i Sorø 1930-1990

af Lise Høyrup og Hans Christian Olsen

Historien om dagligvareforretningerne er den samme i Sorø, som i det øvrige land: I 1950'erne var der 18 dagligvarebutikker på byens hovedstrøg, Storgade. i dag er der 4. Er tendensen således tydelig på byens hovedgade, er den endnu mere markant i sidegaderne, på indfaldsvejene og ude i landsbyerne.

Lokalhistorisk Arkiv i Sorø har i samarbejde med en række foreninger og enkeltpersoner igangsat et større projekt med det formål at få udarbejdet en registrant over dagligvareforretninger i hele kommunen. Hans Christian Olsen, initiativtageren til projektet, videregiver her nogle af de erfaringer, der er indhøstet, og som andre måske kan drage nytte af:

Billedet er fra omkring 1938 og viser købmandsforretningen »Petersen og Jørgensen«, Storgade 29, Sorø. – Fra venstre ses Kristen Petersen, Georg Petersen, Ejner Petersen og Carl Petersen. Forretningen blev etableret 1902, og ophørte helt i 1975. Nu er der en Fakta-butik på stedet.

»Da LAVA i maj 1996 udmeldte indsamlingsprojektet, »erhverv, der forsvinder, og hva´ så?« faldt det fint i tråd med nogle tanker, vi havde gjort os på lokalhistorisk Arkiv i Sorø. Vi, det vil sige de to ansatte og de frivillige medarbejdere, havde talt om, at vi måtte se at få registreret, hvor der havde været (måske endnu er) dagligvarebutikker, medens der endnu er nogle tilbage, der kan huske dem. Alle de små og mindre købmandsforretninger, bagerforretninger, viktualie- og slagterforretninger osv., der efterhånden havde måttet opgive ævred op gennem 1960'erne, 70'erne og 80'erne, hvor dagligvarehandelen ændrede sig drastisk.

Vi blev enige om, at det ville være en god idé at gå i gang med arbejdet. Men hvordan?

Arbejdets organisering på arkivet

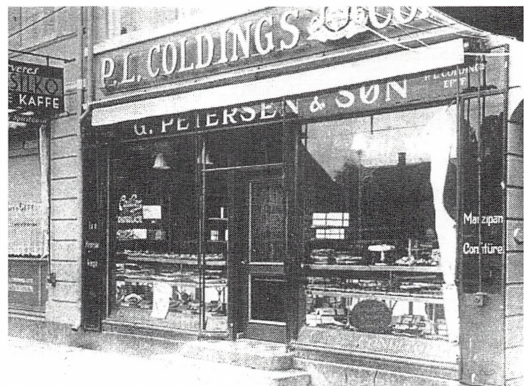
Lokalhistorisk arkiv i Sorø er organiseret som en del af Sorø Bibliotek, og to af bibliotekets medarbejdere har i en (for) lille del af deres arbejdstid til opgave at arbejde med lokalhistorie. Dertil kommer så et antal frivillige, der mødes på henholdsvis et daghold, hver anden onsdag om formiddagen i vinterhalvåret (10-12 personer) og et aftenhold, der mødes den 2. mandag i måneden også i vintertiden (5-6 personer).

Disse frivillige er ikke organiseret i en forening, men er der bare – eller ikke. Man har dog en nestor, der fungerer som arkivets talsmand.

I flere af Sorøs landsogne er der i de seneste år stiftet lokalhistoriske foreninger, der arbejder med stor flid. I andre sogne er det lokalhistorisk interesserede enkeltpersoner, der arbejder med det lokale stof og oprettholder forbindelsen til det lokalhistoriske arkiv Sorø.

Disse organisatoriske forhold gav en god mulighed for en bred dækning af emnet, hvis alle de omtalte parter ville arbejde på projektet.«

*Coldings Conditori,
Storgade 6.
Velrenommeret bageri
og konditori med café.
Etableret 1903 af P.L. Colding.
I 1929-38
G. Petersen og Søn (Arne).
Fra 1950 fem indehavere
(navneskifte til Frater)
– indtil ophør i 1982.
Nu er der italiensk
restaurant i lokalerne.*

Hans Christian Olsen lavede et idéoplæg til projektet, der så sådan ud:

Idéoplæg til registreringsopgave for lokalhistorisk Arkiv Sorø:

Dagligvarebutikker i Sorø

Afgrænsninger:

Geografisk: Det område, som omfatter den nuværende Sorø Kommune.

Tidsmæssigt: 1930-1989

Branchemæssigt: Købmandsforretninger (kolonial)
 Slagter- og viktualieforretninger
 Bagerforretninger og brødudsalg
 Mejeriudsalg
 Grønthandlere
 Fiskehandlere
 Osthandlere

Der foretages i første omgang en registrering af, hvor dagligvareforretningerne var eller er beliggende.

Registreringen udbygges med oplysninger om etableringsdato og eventuel ophørsdato, ejeroplysninger og fotos i det omfang, det er muligt.

Oplysningerne skaffes af følgende kanaler:

Lokalhistorisk arkiv og dets frivillige grupper

Sorø Erhvervsforening

Sorø Købmandsforening

Lokalhistorisk Forening for Pedersborg

Lokalhistorisk forening for Frederiksberg m.v.

Lokalforeningen i Fjenneslev

Andre relevante foreninger og enkeltpersoner

Opfordring til offentligheden gennem pressen

Lokalhistorisk Arkiv og de frivillige medarbejdere nedsætter en styregruppe for opgaven. Styregruppen får om muligt bistand af en professionel konsulent.

Det færdige register opbevares i Lokalhistorisk Arkiv i Sorø.

Der tages senere stilling til, hvordan og hvornår materialet skal offentliggøres.

Slagtermester Petersens butik i Sorø, 1960'erne? Fotos af dagligvarehandelen er en stor mangelvare også i sidste halvdel af dette århundrede.

Den vigtige forberedelsesfase

På baggrund heraf blev der i juni 1996 afholdt et møde med mig (Lise Høyrup), hvor man blev enige om, at foreslå at dele opgaven mellem arkivet og de forskellige foreninger og enkeltpersoner og nedsætte en styregruppe for projektet.

Styregruppen holdt sit første møde den 7. oktober 1996, hvor man godkendte idégrundlaget og de forslag, som var stillet.

Vi var desuden enige om, at det materiale, der kom ind, skulle checkes og udbygges ved at konsultere relevante kildegrupper som vejvisere, telefonbøger og lokalaviser.

Det var dermed første gang, at der var etableret et mere formelt samarbejde mellem Lokalhistorisk Arkiv for Sorø og Omegn og de foreninger og enkeltpersoner, der arbejder med lokalhistorien i landsognene omkring Sorø. Man kan ikke forvente, at et sådant samarbejde vil være problemfrit, men det er vigtigt allerede fra starten at tænke forløbet igennem og lave klare aftaler vedrørende de forhold, der kan være problematiske.

Vi kunne allerede inden arbejdet startede imødesee to områder, der kunne volde problemer:

1. Hvordan organiseres sådan et arbejde bedst muligt?

Det skal nøje aftales, hvad der skal gøres, af hvem, og hvornår det skal være færdigt. For at blive brugbart, skal materialet helst få en nogenlunde ensartet karakter. Med andre ord hvis grupperne A, B, C, D hver for sig alle kigger i vejvisere og telefonbøger og noterer de samme forretninger ned, så er det spild af kræfter. Hvis de samme grupper spørger folk om vidt forskellige ting, så gruppe A og B f.eks. blot noterer forretningernes beliggenhed og omtrentlige funktionsperiode, mens gruppe C og D noterer antal ansatte, varesortiment og skiftende ejere, så får man nogle problemer, når materialet skal bearbejdes og benyttes.

For at afhjælpe dette problem er det meget vigtigt i starten at gennemdrøfte mål og midler for projektet. Hvorfor sætter vi projektet i gang? Hvordan gør vi det? Hvad skal der komme ud af det? Her er det vigtigt ikke kun at snakke meget overordnet, f.eks. sige, at vi vil vide mere om dagligvarebutikkerne i hele kommunen i den og den periode, men prøve at være så konkret som muligt: Vi vil lave en database for dem, der har adgang til EDB og en manuel registrant for dem, der ikke har. Den skal indeholde de og de oplysninger. Vi skal kunne søge på indehavere, både køn og navn, branche, beliggenhed, opførsels- og slutår.

Der skal være henvisninger til kilder, så oplysningerne kan kontrolleres. Hvis alle på forhånd ved, at det er det bestemte produkt, der skal komme ud af det, vil arbejdet blive meget mere målrettet og resultatet mere brugbart.

2. Hvor skal det færdige produkt og det indkomne materiale ende med at være?

Er et andet spørgsmål, der nemt kan blive meget ømtåleligt. Det færdige produkt kan man nok uden problemer tale sig tilrette om. Det kan selvfølgelig kopieres og dermed stilles til rådighed for alle parter i den form, der nu passer det enkelte sted. Meget vanskeligere stiller det sig med originalmaterialet. Her dukker interessemodsætningerne op for alvor. Dem, der har gjort arbejdet vil også have frugterne. De mindre foreninger og arkiver kan med rette sige, at materialet slet ikke ville blive samlet ind, hvis det ikke var for deres indsats. Men hvad nu, hvis værdifulde dokumenter og fotografier behandles uforvarsligt? Der bliver sat fedtpletter og fingre på sarte fotografier, og arkivalierne opbevares snart på et støvet loft med stærkt svingende temperaturer og stor risiko for vandskade eller i fugtige kældre som lækkerbiskener for mus og sølvfisk? Eller værre endnu: fortrolige oplysninger videregives tanke-

løst? På de organiserede arkiver har man som et led i medlemskabet af SLA forpligtet sig til at overholde regler for tavshedspligt og at opbevare arkivalierne forsvarligt og offentliggøre dem i det omfang, det ikke er i strid med klausuler vedr. tilgængeligheden. Dermed er disse arkiver også blevet bevidste om de ting, som skal være i orden, når man driver et arkiv, og der er en udpeget leder, som kan gøres ansvarlig.

Derfor vil problemet set med de organiserede arkivers øjne bedst kunne løses ved, at originalmaterialet opbevares hos dem, mens foreninger og mindre arkiver kan få en kopi. Kan det ikke lade sig gøre, bør der ligge en aftale om, at man registrerer materialet i fællesskab, så det bliver ensartet registreret, at det organiserede arkiv får en oversigt, en registrant over det indkomne materiale og en kopi af det, og at materialet overgives til arkivet i det tilfælde, hvor foreningen eller det lille arkiv opløses, sådan at det sikres, at materialet forbliver i offentlig eje. Giverne skal orienteres om de indgåede aftaler, så de kan tage stilling til, om de kan godkende dem eller ej. Godkendelsen skal være skriftlig, så man ikke senere støder på det problem, at N.N. af en eller anden grund vil have hele sit virksomhedsarkiv igen.

Hvordan gik det så?

Vi var opmærksomme på begge de nævnte hovedproblemer. Målet for projektet var der enighed om. Med hensyn til arbejdsdelingen blev der som nævnt nedsat en styregruppe med en repræsentant for hver deltagende part. Lokalthistorisk Arkiv i Sorø, som jo dækker hele kommunen, koncentrerede sig om Sorø by. Foreningerne og de involverede enkeltpersoner tog sig af hver deres lokale dækningsområde. Desuden gjorde alle brug af det samme spørgeskema, som blev gennemgået i plenum, inden det blev taget i brug, så eventuelle misforståelser vedrørende udfyldelsen kunne minimeres.

Endelig mødtes styregruppen flere gange undervejs for at drøfte det gjorde arbejde og justere det, der trængte til det.

Men det kildne spørgsmål om hvor det indsamlede materiale, som jo kunne blive til meget andet end de udfyldte spørgeskemaer, fotos f.eks., skulle havne blev ikke drøftet færdigt ved den lejlighed. Det blev stillet i bero, fordi en endelig aftale ikke kunne træffes på det tidspunkt. Men der var enighed om, at lave en fælles registratur på EDB, som kunne benyttes på arkivet i Sorø, og som de deltagende parter kunne få en kopi af på en diskette.

Der blev udsendt en pressemeddelelse om projektet med opfordring til læserne om at henvende sig med viden om tidligere dagligvareforretninger, fotos eller anden dokumentation.

Det medførte god omtale i de lokale dagblade og den lokale ugeavis, men kun meget få henvendelser.

En af arkivets frivillige udarbejdede efter hukommelsen en foreløbig fortegnelse over dagligvareforretninger i Sorø byområde i alfabetisk gadeorden. Denne har dannet grundlag for det videre arbejde

Frivillige fra såvel mandags- som onsdagsholdet gik i gang med – på grundlag af egen hukommelse og de til rådighed stående opslagsmuligheder (vejvisere og telefonbøger o. lign.) – at udbygge disse oplysninger og overføre dem til registreringblanketten.

Registreringsblanketten

Den indeholder disse spørgsmål:

Branche
Virksomhedens navne
Adresse (r)
Funktionsperiode
Indehaver/ejerforhold
Ansatte og deres funktion
Bemærkninger
Kilde/kontaktperson
Udfyldt af

»Man kan ikke forudse alt«

På trods af, at vi i forarbejdet havde prøvet at komme sandsynlige problemer i forkøbet, viste der sig alligevel nogle problemer, som gjorde, at vi måtte ændre på det rent organisatoriske undervejs.

Herom siger Hans Christian Olsen: »Der var for mange, der arbejdede med opgaven. Det var simpelthen for vanskeligt at mødes og koordinere arbejdet i styregruppen. Det resulterede i dobbeltregistreringer og modstridende oplysninger, og man løb hurtigt tør for oplysningskilder.

Det blev derfor hurtigt kun to frivillige, der arbejdede direkte med opgaven med stor støtte fra et par andre, der er gode til at støve oplysninger, fotos o. lign. op i marken, og som har et personligt kendskab til forretningslivet i Sorø.

Annonce fra vejviseren. At have telefonnummer var for datidens forretninger en god reklame og for den informations-søgende lokalhistoriker et vigtigt holdpunkt til bestemmelse af alder og betydning.

Et velkomment hjælpemiddel

Under dette arbejde dukkede der en vejviser op, der hedder: "Sorø Amts vejviser med byer og landsogne", udgivet af Carl Hindings Forlag, Næstved (*En nyttig håndbog, når det gælder Vejvisere er: Dyrbye, Holger og Thomsen, Jørgen: Hans Holck viste vejen. Kraks vejviser gennem 225 år. Kraks forlag. Virum 1995*).

I »Sorø Amts vejviser...« er et afsnit om Sorø, redigeret af byens daværende kæmner, C. Schøler.

Vejviseren foreligger i to udgaver. En, der omfatter perioden 1904-1906 og en for perioden 1920-1929. Selvom disse perioder ligger før projektets tidsramme (1930-1990) har, især den seneste, givet nogle gode spor at gå efter.

Vejviserne foreligger nu på arkivet i fotokopi. Fra primo 1997 er registreringerne uddybet ved, at vi har taget kontakt til nulevende personer med et formodentlig kendskab til emnet, f.eks. tidligere ejere og ansatte, ægtefæller til disse eller deres børn. Derved har vi fået flere oplysninger, beskrivelser og fotos at føje til det, vi havde i forvejen.

Men der er lang vej endnu. Så arbejdet med projektet må fortsætte resten af 1997 og måske længere endnu. De oplysninger, der er blevet indsamlet, er blevet skrevet over på diskette og kan altså viderebehandles derfra, når vi engang finder frem til den endelige form for registeret, ligesom yderligere oplysninger let kan tilføjes. Det er spændende at arbejde med dette projekt, men arbejdet har været meget større, end vi havde troet, da vi begyndte. Vi håber dog at vi kan holde dampen oppe, så der kan komme et ordentligt resultat ud af det.

Alfred Clausen

Boghandel. — Papirhandel.
SORØ.

Papir og Poser til en gros Priser.
Mit særlige Udsillingslokale (af alle fikse Nyheder) er åbent hver Dag hele Aaret.

Allid paa Lager smukke Genstande passende til
Fødselsdags-, Konfirmations- og Brude-Gaver.
Altid det nyeste og smagfuldeste.

Eneforhandling fra de største Tapetfabriker i Norden.
—→ Telefon Nr. 3. ←—

Patentristet Kaffe.
THE — i stort Udvalg — tildeels af egen Import. — — —

Ram Labs,
ren indisk
THE.
* Ren hollandsk
Cacao.
Chokolader.
Confekturer.
Biscuits og Kiks i stort Udvalg.
Sydfrugter.

Specialforretningen
Boghandel,
Papirhandel,
Ren hollandsk
Cacao.
Chokolader.
Confekturer.
Biscuits og Kiks i stort Udvalg.
Sydfrugter.

Realgade 32. Telefon 101.

De foreløbige resultater af undersøgelsen

Tendensen – erhverv, der forsvinder – er klar. Et hurtigt blik på materialet fortæller dette om udviklingen i Sorø by: I Storgade var der fire egentlige købmandsgårde med kolonialbutik. I dem er der nu bank og bank, forretning med herretøj og lokalhistorisk arkiv. På arealet, hvor den ene købmandsgård lå, er der nu et købmanskæde-supermarked og i den ene halvdel af den anden købmandsgård er der en anden kæde med dagligvarer. Der var også en kolonialhandel, hvor der nu er et ejendomsmægler-kontor og en, hvor der nu er en forretning med børnetøj. Der var tre viktualie-/slagterforretninger. Nu er der ingen, men i butiks-

*Oste- og
viktualie-
forretning
i Sorø.
1960'erne.*

lokalerne er nu henholdsvis boghandel, porcelænsbutik og bedemandssforretning.

Bagerne er det gået knapt så slemt. Der er stadig en bagerforretning på »Strøget«, men hvor de øvrige var, finder man nu en italiensk restaurant og byens turistbureau. Den seneste lukkede bagerforretning er forsvundet i flere ombygninger og butikssammenlægninger, som det også er sket med det enlige mejeriudsalg i gaden. Bedst har fiskeforretningerne klaret sig. Der har været to, og der er stadig en, selvom den har måttet tage tælling et par gange de senere år.

Resten af historien, også om Sorøs omegn, kan skrives, når registreringen engang er afsluttet og forhåbentlig har frembragt flere oplysninger om dagligvarebranchen og de mennesker, der har levet og arbejdet i den.«

Kaffe-Karen

af Inge Rasbøl

Når vi i dag fortæller om de gamle erhverv, der forsvandt, samt de små butikker, der var beliggende rundt omkring i landsbyerne, er der nok mange borgere i Tølløse, som husker Kaffe-Karens forretning, der lå på Jernbanevej 6.

»Kaffe-Karen«, Karen Nielsen, var en af Tølløses markante skikkelser. Butikken eksisterede i 72 år. Først passede Kaffe-Karens mor den, siden trådte Kaffe-Karen selv til og passede den i mere end 50 år.

Den var kendt ikke alene i Tølløse, men også langt videre omkring. Karens butik var synlig fra stationen, og på kun to minutter kunne man nå den, købe lidt kaffe eller søde sager og fordrive kedelig ventetid med en hyggelig sludder med Karen.

Karen og hendes mor, samt et par små kunder. 1920'erne.

Starten

Huset, hvor forretningen kom til at ligge, blev bygget i 1892 af Karens far, Snedkermester Hans Christian Nielsen. Han var søn af fæstebonden Niels Olsen i Marup, som var en meget sparsommelig mand med en stor børneflokk, men trods de mange børn var han alligevel i stand til at sætte dem alle godt i vej.

For det pengebeløb på 2.300 kr. som Karens far fik med hjemmefra, blev huset på Jernbanevej 6 bygget og anvendt til beboelse og snedkerværksted. På dette tidspunkt bestod det kun af een etage. Karens far virkede som både bedemand og møbelsnedker, men var også kendt for de meget fine vinduer han fremstillede.

I 1894 giftede han sig med Anna Carola født Linddal, og i 1902 har der åbenbart været behov for mere plads, for da blev der bygget en førstesal på huset.

Karen blev født i 1905 og hendes bror Niels tre år før. Hele sit liv tilbragte hun i Tølløse stationsby. Karens mor åbnede kaffebutikken i 1910.

Efter forretningens lukning, kort inden butikken blev ryddet. Oktober 1982

Mor og datter drev butikken sammen i mange år.

Desværre døde Karens far i 1915 fra kone og to børn og moderen måtte som følge deraf leje snedkerværkstedet ud til tømrermester Arildsen, og herefter ernære sig ved indtægterne fra kaffeforretningen og udlejningen fra snedkerværkstedet.

Efter farens død og til 1940 var butikkens indehaver Karens mor, men i Maj dette år døde hun efter 6 års sygdom. I hele den forløbne tid passede datteren Karen både sin mor og butikken. Efter moderens død, førte hun forretningen videre alene, helt frem til sin egen død i november 1983.

I anledning af sin 70 års fødselsdag fortæller Karen om livet i den voksende stationsby, hun beretter også om en dejlig barndom og i det hele taget om et godt liv.

Små og store kunder

Kaffe-Karen handlede ikke blot med kaffe og the, men forhandlede også sodavand, som hun opbevarede i kælderen. Desuden handlede hun med lidt rengøringsmidler som opvaskemiddel, sæbspåner og sæbe, hun havde ikke det store udvalg og ej heller de helt store mængder stående i sin butik, men typisk at par enkelte bøtter af hver slags.

Familiens hus og forretning på Jernbanevej 6. Billedet er måske taget kort efter forretningens åbning i 1910.

Fiber med tilbehør kunne man også købe, samt lidt porcelæn (som fx. et par kopper og en tekande). Lidt legetøj kunne man også finde i butikken, det kunne være yo-yo'er og hønseringe, som på et tidspunkt var meget populære. Sidst men ikke mindst handlede hun med slik, hvilket fik mange af Sejergårdsskolens elever til at komme hos hende, måske var hun for dem den tids »slikmutter«. Mange af disse elever blev ved med at komme i hendes butik længe efter, de havde forladt skolen og dermed byen.

Det skete dog i nogle tilfælde, at det ikke bare var sukkergodt man kom efter. Der kunne godt opstå et behov for »at læsse af«, hvis man havde bekymringer. Karen var god til at lytte og god til at give et trøstende ord med på vejen. På den måde er der måske både »store« og »små« kunder, der er gået gladere derfra, end da de kom.

Hun var heller ikke uvidende om, at hun blev kaldt Kaffe-Karen, men dette opfattede hun som et slags kælenavn på linie med andre af Tølløses handlende, fx. »Kage-Line« eller, »Skotøjs-Johanne« osv.

Omkring nytår kunne man også købe nytårskruds hos hende. Lageret opbevarede hun inde i sin stue, i kasser rundt omkring og under sofaen, for det skulle jo stå tørt. Men det stod betænkeligt nær kakkelovnen!

Butikkens klenodier

Imidlertid var det ikke altid folk kom ind i butikken kun for at købe kaffe, men også for at »byde« på den meget dekorative gamle kaffemølle, den gamle vægt, lodderne og kasseapparatet. Alle disse ting var virkelig meget attråværdige. Det var nu lige meget, hvor højt et bud der fremkom, Karen var ubøjelig, for som hun sagde, »penge er ikke alt, og der er ikke lomme i den sidste skjorte«.

Når der ikke var kunder i forretningen gik hun ind i »privaten«. Når så klokken på butiksdøren lød, tøffede hun hen til døren og kiggede ud i butikken gennem et glukhul, så hun havde check på, hvilken kunde der nu var kommet, inden hun entrede forretningen. Karen holdt også middagslukket i sin forretning. Ved middagstid låste hun butiksdøren, trak rullegardinet ned for døren, og gik så ind i »privaten« og tog sig en lur på divanen.

Karens sidste år

Livet gik sin stille og rolige gang i Stationsbyen, Karen passede sin butik, men hun var desværre ikke helt rask og for at hjælpe sit svage hjerte havde hun på et tidspunkt fået indopereret en pacemaker til at hjælpe på

»dikkeværket« som hun udtrykte sig. Men hun tog livets tilskikkelser med stor sindsro.

Hun var rede til at tage herfra, sagde hun, og hver aften ryddede hun pænt op og sagde tak for nok en god dag.

Karen var et meget troende menneske. Hun var også et meget positivt menneske, der altid troede det bedste om sine medmennesker.

Hun havde simpelthen ikke fantasi til at forestille sig, at nogle af skoleeleverne kunne komme og bede om at købe en sodavand, for så – når hun åbnede kælderlemmen og gik ned efter den – at stjæle slik fra hende. Hun var i bund og grund et godt menneske.

Men en dag var det slut. Den 18. november 1983 døde Karen på Centralsygehuset i Holbæk. Butikken havde da været lukket i et stykke tid, fordi Karen ikke havde de samme kræfter som tidligere.

En epoke var slut, lidt trist og lidt vemodigt.

Butikken i dag

Når vi i dag ser på Jernbanevej 6, er der sket store forandringer. Facaden har fået et noget mere moderne image, og blandt dem vi i øjeblikket ser på den gamle adresse er Lundsbjergs herreekvipering og et moderne solarie.

Noter:

Arkivet i Tølløse ligger inde med følgende materiale om »Kaffe-Karen«:

- Regnskabsbøger 1924-34 + 1967-76
- Kassebøger 1946-54 + 1968-79
- Regnskabsbilag 1960-82
- To avisomtaler fra henholdsvis Holbæk Amts Venstreblad 1975 og 1983.
- »Kaffe-Karen«. Manuskript og instruktion: Ebbe Nyvold. Danmarks Radio. 1979. Vist i TV første gang den 5. maj 1979.
- Diverse billedmateriale.

Syerske i tre forskellige verdener

af Jytte Rasmussen

Jytte Rasmussen, Vollerup ved Kalundborg, har syet næsten hele sit liv. Hun blev udlært syerske i begyndelsen af 1960'erne. Det var en klassisk oplæring i fagets gamle håndværksmæssige traditioner. Men da hun efter læretiden blev ansat på en konfektionsfabrik i Kalundborg, oplevede hun den industrielle side af faget med en skarp specialiseret arbejdsdeling. Det en arbejdsmiljøkonsulent ville kalde ensidigt, gentaget arbejde. Efter nogle år valgte hun at arbejde hjemme med mere eller mindre godt betalte syopgaver for forskellige mindre virksomheder. I 1984 skiftede hun til noget helt andet. Hun fik et rengøringsjob, som hun havde, indtil skuldrene sagde stop. I dag er hun på overgangsydelse.

Mine første syprojekter

Min mors interesse for syning er nok med til, at jeg også fik lært at sy tøj. Næsten så langt tilbage jeg kan huske, syede jeg dukketøj, d.v.s. jeg lagde dukken på en kasseret tøjrest, klippede så rundt i sider og om arme. Så blev det syet sammen, det var så den model!

Min mor syede næsten alt det, vi skulle have syet i mit barndoms-hjem. Kun ved særlige lejligheder købte vi færdigsyet tøj. Hun havde selv lært at sy tidligt i sin ungdom. Ved at brodere og sy pynt på dame-undertøj tjente hun lidt ekstra oveni den løn, hun fik som tjenestepige og malkepige og ved løst arbejde på gårdene. I en periode lærte hun lidt syning på Svenstrup Telefoncentral, hvor hun kendte bestyrerinden, som samtidig syede for folk.

Med til min barndoms »syhistorie« hører, at der frem til ca. 1950 kom en mand med to store kufferter på cyklen fyldt op med alle slags tilbehør til syning og reparation. Strømper og undertøj havde han også en del med af, men det var mest småting. Jeg mener, det var to gange om året, han kom forbi. På andre egne er denne slags handel fortsat meget længere, for eksempel ved Bjergsted kom der i 1960'erne en mand, der solgte strikvarer.

Mine forældre blev gift i 1926. Min bror blev født i 1928. Tolv år senere kom jeg til. Vi var kun os to. Min far var fisker i vintersæsonen og i sommertiden var det forskelligt arbejde, hvad der var at få på landet. Det var ved tørvegravning i krigsårene og ellers på gårdene med høst og roer. Det var hårde år også økonomisk. Min fars forældre havde en lille ejendom her på Vollerup Overdrev, som min farbror senere overtog. I forbindelse med en udstykning af grunden fik min far en byggegrund, som min far og mor så fik bygget et hus på samme år, som de blev gift. Huset bestod af en stue, et soveværelse og et køkken. Huset blev møbleret med nogle brugte møbler, som var min mors sidste løn på den gård, hvor hun havde tjent. Gårdmandens var ved at skulle væk fra gården, så de havde ikke penge, men mor var også glad for møblerne. Før jeg blev født arbejdede far nogle somre på Kallerup Teglværk. Mine forældres hus blev bygget af teglsten fra Kallerup Teglværk, der var faldet i vandet ved omlastningen fra broen til små fragtskibe. Disse sten måtte arbejderne fiske op, hvis de kunne bruge dem.

Konfirmationskjolerne

Jeg blev konfirmeret i 1954. En nabo gav mig et stykke stof til en kjole. For at den skulle blive rigtig fin, fik jeg den klippet i Kalundborg hos fru Davidsen, der havde en lille forretning i Skibbrogade. Hun lavede også knapper og bæltter. Prisen i 1955 var 8 -12 kr. for klipning af en kjole eller en dragt. Men så var den også sat sammen med knappenåle, og en god vejledning fik man også med, når man kom for at hente. Min farbrors kone, Birgitte Rasmussen i Kallerup, syede også for folk, og min konfirmationsgave fra dem var min hvide kjole til dagen. Alle piger havde dengang lang hvid kjole på.

Læretiden begyndte, men ikke på en mandag

Jeg holdt op med at gå i skole, da jeg havde gået de syv år jeg skulle. Min far var blevet syg af Parkinson, og der var derfor brug for min hjælp derhjemme med at passe landbruget. Men jeg havde hele tiden lyst til at få lært noget syning. Jeg spurgte engang Fru Davidsen, om hun ikke havde elever, for jeg ville så gerne lære at tage mål og klippe, men hun havde ikke tid til at lære fra sig. Men så engang senere jeg havde fået klippet en kjole hos hende, fortalte hun mig, at der lige havde været en dameskrædder fra Vestre Havnevej, også i Kalundborg. Hun manglede en elev, om det ikke var noget for mig? Jeg cyklede derud med det samme. Hun var ikke hjemme, men en dreng kom ud og sagde, at hans mor nok kom hjem om ca. 1 time. Jeg gik en tur og vendte så tilbage og fik

*Fru Nielsen med
barnebarnet på
Havnevej.*

talt med damen, hun havde så lavet aftale med en pige allerede, men kunne godt beskæftige to. Så jeg kunne begynde om en uge. Det skulle så være tirsdag, for efter gammel overtro må man ikke begynde noget nyt på en mandag. Det betyder uheld. Overtro er der jo også til syarbejde ligesom til andre erhverv. Men de fleste er vel snart glemte. En sypige må ikke sy sin egen brudekjole, det betyder uheld. Det gjorde en af de piger, jeg var i lære sammen med, og brylluppet blev aflyst. Jeg måtte ikke sy i juledagene hjemme hos mine forældre, det kunne give buldne fingre i det kommende år.

Fru Nielsen som læremester

Fru Nielsen var en meget sød og venlig dame overfor os elever. Hun var flink til at rose os, når noget blev særlig pænt. Hun havde også god tålmodighed til at forklare os, hvordan hun ville have det lavet. Jeg husker ikke, hun blev sur over vores fejl, men stresset kunne hun da godt blive og noget forvirret, især hvis en kunde var blevet længe, og der var andre ting lovet færdigt. Jeg husker hun var meget opmærksom på, at vi sad rigtigt på stolen, ellers rettede hun os, for vi skulle ikke få dårlig ryg. Desuden skulle vi sidde helt tilbage på stolen, så ikke forkanten hindrede blodomløb i benene. Vi måtte gerne høre radio, og hun elskede selv musik. Nogle gange fulgtes vi med Fru Nielsen i biografen om aftenen,

især når der gik en Elvis film. Den ville hun altid se. Engang var hun så optaget af at se på billederne udenfor biografen, at hun tog en fremmed mand under armen og sagde: »Skal vi gå hjem?« Hun havde helt glemmt, at Nielsen ikke var med den aften. Vi kunne snakke med Fru Nielsen om alt, sådan et menneske var hun. Vi skulle bare huske at tale dæmpet de formiddage, hvor Nielsen (Fru Niensens mand havde skifteholdsarbejde på en svovlsyrefabrik) sov efter natarbejde.

Vi startede kl. 8 om morgenen og fik fri kl. 17, men så skulle vi rydde op og støvsuge alle gulve, før vi gik. I de korte kaffepauser formiddag og eftermiddag fik vi en kop kaffe på hjørnet af bordet eller ved maskinen, hvor vi sad. Vi fik altid lidt at spise til, enten et stykke smørsmurt franskbrød, eller hvis Fru Nielsen havde været et ærinde i byen, kaffebrød med makron på, det elskede hun selv. I middagspausen, som var en time, gik jeg gerne en tur ud i byen, nogle gange for at besøge min svigerinde, som tit var alene, fordi min bror sejlede, andre gange forklare et ærinde for min mor.

Løn- og læretid

Dengang fik sy-elever ikke løn, men flere steder måtte man betale for at lære. Det var svært at få en læreplads dengang. Jeg mener, det var 30-50 kr. om måneden, men fru Nielsen forlangte ikke penge af os. Efterhånden som vi havde fået lært en del, fik vi 5-10 kr. om ugen. Foruden os to nye var der en pige i sidste års lære.

Læretiden var 3 1/2 år, hvis man ville lære, så man kunne sy for fremmede. Der var også nogle, der kun kom 1/2 år for at kunne sy deres eget tøj. Vi havde ikke nogen egentlig skoleundervisning, derfor endte vi ikke med at aflægge en prøve og få et svendebrev, men Fru Nielsen skrev en anbefaling.

Kunderne

Hos Fru Nielsen havde vi kun en symaskine, en Pfaf-industrimaskine i bord, men med lidt tilrettelæggelse af arbejdet gik det udmærket, for en masse var jo håndarbejde. I godt vejr kunne vi sætte os ud i en lille gårdhave med håndarbejdet. Alt blev riet sammen først, inden kunden prøvede første gang, derefter blev de store sømme syet på maskine. Ved den anden prøvning, blev der rettet til og hæftet krave og det ene ærme på, og længden blev sat op med knappenåle. Sidste prøvning var, når kunden kom for at hente. Nogle kunder kom også engang imellem for at se de nye modeblade eller snakke lidt, medens manden havde ærinde i byen. En familie fra landet kom tit ind med farmoderen, så var hun

hos os, mens den unge generation fik ordnet deres ting i byen. Engang kom en dame med en meget dyr pels, der var gået lidt op ved en søm. Hun fortalte, at pelsen havde været så dyr, fordi den var syet af mange små stykker skind. Da vi fik set på vrangen, var hele ryggen kun af to stykker skind, men vi reparerede, det vi skulle og sagde intet til damen.

Arbejdet

Der blev næsten syet og forandret alle slags tøj hos Fru Nielsen, mest dame- og børnetøj, men også en del til mænd. Det nye var jo altid det mest spændende, når bare ikke damen undervejs fik set noget smart nyt, så modellen skulle ændres måske 2 - 3 gange, så var det ikke sjovt længere. Pelse, der skulle repareres eller lægges op fik altid lov til at hænge bagerst i rækken til sidste dag, for der var ingen af os, der kunne lide at røre ved dem. Dengang fik man også, endnu i 1958, vendt skjorteflipper og manchetter, når kanten var slidt. Næste gang flippen var slidt, måtte vi klippe en ny flip af det bagerste længere stykke af skjorten. Det blev så erstattet af et tilfældigt lignende stykke af en helt kasseret skjorte. Den flip kunne også vendes, men så gik den heller ikke længere. Så var stoffet så mørt, at det ikke kunne betale sig at reparere længere på det. Vi havde fast skjortereparation fra en herretøjs-forretning i byen, hvor folk så indleverede deres slidte skjorter.

Frakker, dragter, cottoncoat, nederdele, ja alt der havde en pæn vrang blev vendt, når det var blevet slidt og falmet. Herrehabitter blev vendt og syet om til spadseredragt til fru. Fru Niensens voksne børn og børnebørn kom jo også hjem og fik syet tøj. Det gav lidt forandring i hverdagen, når de kom og måske også en kage til kaffen. Ellers kom der jo næsten hver dag nogen for at prøve tøj. Første gang kunden kom, blev der bestemt model og taget mål. Fru Nielsen holdt modebladet »Burda«, et tysk blad med dansk oversættelse. Nogle kunder kom og så i de nye blade, før de købte stof. Byens fine forretning »Dinesen« havde kuponer med stof til kun een kjole, så damerne ikke mødte nogen i en kjole magen til. Det var dengang flovt, for det betød, at det var en færdigkøbt og billigere kjole. Prisen for at få syet en kjole i 1961 var fra 90-125 kr. En færdigkøbt kjole kostede måske 60 kr.

Arbejde efter læretiden?

Da jeg var ved at være færdig, begyndte rygter i byen at fortælle, at en konfektionsfabrik i København måske ville flytte til Kalundborg. Det lød jo vældig spændende, for dengang var der ikke meget arbejde for kvinder i byen. Det var før »Carmen« startede (*Fabrikken Carmen Curlers star-*

Henda havde til huse i det gamle Kaalund kloster, i lokaler, som var lejet af kommunen. Huset brændte i 1975. Det blev genopført, men »Henda« lukkede. Ejeren flyttede til Spanien og begyndte en ny virksomhed der.

tede i et lille kælderlokale i Kalundborg med kun en dame ansat i 1962. Da den store fabrik var blevet bygget, var der 3600 arbejdere beskæftiget i 1970'erne. Fabrikken lukkede i 1990). Fru Nielsen havde også selv lyst til at skifte og blive fri for at have arbejdet hjemme i boligen. Syarbejde sviner meget, både en masse støv og tråde overalt. Desuden havde hendes mand skiftende arbejdstider på svovlsyrefabrikken, så det var også svært for ham at få ro til at sove om dagen, når der både blev arbejdet og kom kunder. Systuen var i deres dagligstue med kun en væggs adskillelse fra soveværelset. Der var en lille stue til, køkkenen og et lille toilet, men ikke noget badeværelse. Lejligheden var i stueetagen i en ældre rødstensboligblok på Vester Havnevej. Til lejligheden hørte også et lille pulterkammer på tredje sal. Det brugte deres søn som sit værelse.

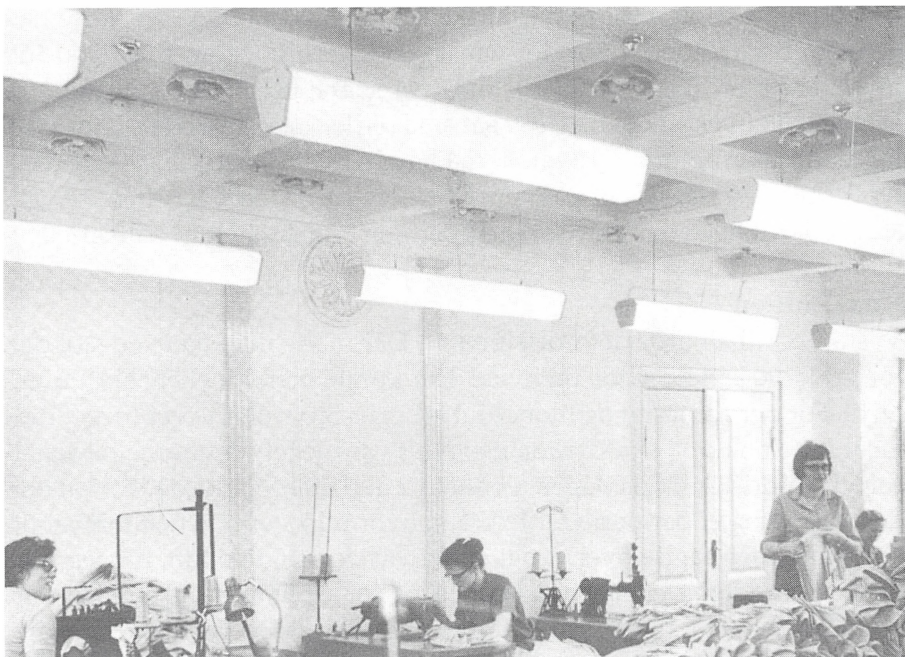
»Der kom en hel systue«

Den nye virksomhed var konfektionsfabrikken »Henda.« Den annoncerede dag i juni måned 1961 i Kalundborg Folkeblad, at interesserede kunne møde på »Grand«, et hotel i byen, en bestemt dag. De kunne så blive skrevet op og senere få et skriftligt svar fra firmaet. På det tidspunkt var vi fire piger, der syede hos fru Nielsen, så vi fulgtes alle ad derover og talte med Dagny og Henry Mikkelsen. Navnet »Henda« er

en sammenskrivning af deres fornavne. Deres søn var også med i firmaet. Det var ham, vi først kom hen til, men han kaldte hurtigt på sine forældre: »at nu var der kommet en hel systue.« De lød vældigt interesserede i at få nogle, der kunne sy, og en uges tid senere fik vi alle fem brev om, at vi var antaget. Det samme fik en pige, som tidligere havde lært hos Fru Nielsen.

Starten hos »Henda«

Jeg kom sammen med Fru Nielsen og denne pige til oplæring i tilskæreri, da fabrikken startede i august måned 1961 i en del af Kålund Kloster, som de lejede af kommunen. Det var jo noget helt andet, at skære på maskine og båndsav i mere end 100 lag stof, når vi var vant til at klippe med saks. Vi startede på »Henda« med en prøvetid på 3 uger, hvor vi fik 72 øre i timen. Det var altså vældig spændende, også udsigten til at komme til at tjene penge selv. Jeg boede hjemme hos mine forældre og havde hidtil arbejdet i mark og hus for opholdet plus lidt

Der eksisterer desværre kun meget få fotografier af arbejdet på »Henda«. Billederne af arbejdet på »Henda – Kålund Kloster« er fra en folder, som ejerne lod udarbejde i 1960'erne. Billedteksten lød: – I et af sovegemakkerne med den smukke rosetudsmykning af loftet, er der nu skjortesystue...

renteindtægter fra en arv. Efterhånden begyndte jeg også at sy for venner og familie i fritiden. Men igennem hele min læretid havde det jo været småt med indtægterne.

Noget helt andet arbejde

Arbejdet bestod først i at lægge det ønskede antal stoflag op på oplægningsmaskinen med optegningen af tre eller fem kjoler sat fast med klemmer ovenpå det øverste lag stof. På den måde kunne man få skåret ud til 500 kjoler på een gang. Der blev omhyggeligt sørget for, at alle dele til en kjole eller noget andet var fra den samme rulle stof. Vi skulle altid arbejde ud fra at ikke to ruller stof har nøjagtig den samme farvenuance. Derefter kunne alle de store stykker som f.eks. rygge, forstykker og ærmer skæres ud. Det kunne gøres med en skæremaskine, der på en flad plade under det tykke stoflag kunne køre på bordet. Denne maskine havde en lodret kniv, der ved el kørte meget hurtigt op og ned. De mindre dele som kraver, manchetter o. lign. blev også med denne maskine skåret ud i blokke, som så forsigtigt blev båret op til en båndsav. De mindre dele skulle jo skæres meget nøjagtigt og blev delt i et færre antal lag. Båndsavnen var en mindre maskine med en rund klinge, der kørte ned gennem bordpladen, hvor der var en indskæring i, som man stod ind imod, når man skar. Når så alle dele var skåret ud, skulle de pakkes til systuen. På hver pakke blev der sat små sedler med antal dele, størrelse, farvenummer og model. Syerskerne havde hver deres del at sy. Sedlerne fra tilskæreriet fulgte pakkerne hele vejen gennem systuen, strygestuen, dertil hvor der blev sat knapper i og endelig helt til pakkeriet.

Knas i luften

Vi stod op til alt arbejdet i tilskæreriet. Der måtte ikke være en stol der, for vi skulle jo ikke sidde og hvile! Det kunne man nu ellers godt trænge til. For det var tungt og monotont arbejde. Stofrullerne var meget tunge at løfte helt op i skulderhøjde, og det var meget de samme bevægelser, vi gjorde hele tiden dagen igennem. I den tid, jeg arbejdede på »Henda« havde jeg et par perioder hvert år, hvor min stemme helt forsvandt. Fru Mikkelsen sagde hver gang, at det var den fugtige luft, når jeg boede nær stranden. Det blev nok ikke bedre, før jeg flyttede. Jeg mener selv, at det har været på grund af den meget støv, maskinerne hvirvlede op i ansigtet på os når vi skar i stoffet. Der er også giftige ting i stofferne så som imprægnering og stivelse. Stoffer, der ligger i store ruller er sprøjtet med noget imod mug og fugtpletter, hvis det skal ligge længe før brug.

Folderen fortsat: En anden systue har til huse i Kaalund Klosters store festsal, hvis dybe vinduesnicher fortæller om tykke mure til værn mod fjendens indtrængen på klosters område. – Arbejde på »Henda« i 1960'erne.

Det har så også vist sig, efter jeg er holdt op på »Henda«, får jeg ikke de perioder med dårlig hals.

På et tidspunkt blev der opsat et samtaleanlæg fra kontoret med ledning udvendig på bygningen til tilskæreriet. Hovedapparatet var på kontoret, men en lille knitren fortalte os, hvis der blev åbnet for at lytte. Men Mikkelsen kunne høre musik i apparatet og var i flere dage sikker på, at en af os havde radio med, for det måtte vi jo ikke. Det havde vi heller ikke, men ved at ledningen var opsat udenpå bygningen, virkede den som en antenne. Den tog lydbølgerne fra Kalundborg Radiostation

Arbejdstid og -løn

Vi mødte kl. 7 om morgenen og havde fri kl. 17 med tre pauser. Lørdag mødte vi fra kl. 7-12 med en pause. Senere blev arbejdstiden ændret, så vi kun var på arbejde om lørdagen, hvis der var meget travlt. Efter et par år blev der indkaldt til et møde med en fagforening, hvor langt de fleste meldte sig ind. Det var Dansk Beklædningsarbejderforbund. Deres medlemsblad hed Stof og Saks. Lønsmæssigt blev der ingen ændring, da vi havde fået det, vi havde krav på. Timelønnen var i 1963 på 3.95 kr. fagforeningskontingentet var 5.55 kr. pr. uge.

Post- og politiskjorter og meget andet

Dagny Mikkelsen havde nogle år inden flytningen til Kalundborg sammen med en veninde startet i hjemmet i København med at sy skjorter til pigerne i Lottekorpsen, som de begge var medlem af. Senere fik de post- og politiskjorter med og fik startet en lille systue ude i byen. Alle de ansattes skjorter i postvæsenet og i politiet blev lavet på »Henda«, også målskjorter til dem, der ikke passede standardstørrelse. Kontoret opbevarede et kartotek over alle, der skulle have skjorter, i hvilken størrelse og hvornår. De blev så pakket og sendt direkte fra »Henda«. På denne måde kunne produktionen fordeles jævnt over hele året. Foruden skjorterne blev der udvidet med damekonfektion. Der blev lavet masser af skjortebluser. Det var lige i de år, det begyndte med løse bluser ud over nederdele eller bukser. Masser af dragter, mest i spinlonstof blev solgt til Sverige og Tyskland og også herhjemme. En mindre produktion af badekåber var der også. Endvidere blev der startet dyneproduktion. Bolstrene blev syet i en lille afdeling og derefter båret i kælderen for at fyldes op med nøje afvejede gram fjer og dun. Man kunne altid se på pigerne derfra, når de var i gang med at fylde dun i kanalerne, så kom de helt hvide ud i pauserne.

Fru Mikkelsens lommepege

I et lokale på loftet blev der samlet alt med fejl, mindre stofrester samt overskudsvarer, f.eks. når vi havde arbejdet for andre fabrikanter. Hvis vi så kunne spare stof ved at lægge mønsterdelene op på stoffet på en anden måde end der var beregnet, kunne der godt blive meget i overskud til slut, når der var skåret det antal, der var sendt stof med til. Hvis vi så havde tid, blev der lavet bluser eller andet af det, ellers blev det solgt billigt til os ansatte. Det var vist fru Mikkelsens lommepege. Det var gerne sidste arbejdsdag før sommerferien og en gang lidt inden jul, der var udsalg.

Skift til arbejde med modeller

Senere blev jeg flyttet fra tilskæreri til et af lokalerne i kælderen for at være med til at lave nye modeller. Der kom jeg så igen til at arbejde sammen med Fru Nielsen og en tysk tekstilingeniør, Herman Jørgensen, som skulle sælge, tage på messer og komme hjem med nye idéer til modeller. Samarbejdet mellem Jørgensen og Mikkelsens blev efterhånden dårligt. Arbejdet med at lave modeller kræver fred og helst ikke for mange afbrydelser, og dem var der mange af, fordi Jørgensen og systuens

direktrice var helt uenige om, hvordan der skulle spares på stoffet. I den atmosfære trivedes jeg ikke.

Skift til at arbejde hjemme

I september 1967 holdt jeg op på »Henda« for at sy hjemme. Min ven og jeg havde i 1967 købt et lille hus på en grund fra mine forældres jord. Ved at jeg kom til at arbejde hjemme, kunne jeg samtidig komme til at hjælpe dem lidt mere. Det var der efterhånden hårdt brug for, for min far var blevet meget syg på det tidspunkt.

Fra en fabrik i København, fik jeg tilskårne kitler, der blev sendt med post. De skulle sys, stryges og lægges sammen. Det var kitler med revers, knapper og huller og med langt bindebælte. Jeg fik 4,50 kr. pr. stk, men så skulle jeg selv betale sygarn og porto den ene vej. Fra en veninde fik jeg adressen på et andet firma, et ægtepar, der i et lejet kælderlokale havde skæreri og så sendte ud til syersker og fik varerne syet og lavet færdige. Fra dem var det mest skjortebluser, jeg fik ud. Det var til 5-6 kr. Engang fik jeg derfra herreshorts med foer i. Både med knapper og elastik, også med lommer. De var sat til 2,25 kr. pr. stk., men dem sendte jeg retur med det samme. Det er vist også den eneste gang, jeg har nægtet at sy noget. Jeg skulle til dem betale 2 kr. for hver rulle sygarn, men ikke for hele ruller, der sendtes med retur. Parret havde sommerhus på Røsnæs, så der kørte jeg ud og fik byttet til en ny pakke, når de var der i weekenderne.

Samtidig havde jeg i nogle måneder fra et andet firma stofservietter, der bare skulle sømmes til 1 kr. pr. stk. Det var helt fint betalt, for sygarn lagde de selv til, og de sendte fragtmand en gang om ugen for at bytte, så jeg havde her ingen udgift til porto. Også påtegnede duge og løbere, der skulle kantes med bånd, havde jeg mange af. De blev solgt til institutioner til at male på efter påtegnede mønstre. Desværre var det kun 3-4 måneder før jul, hvor de havde meget travlt, jeg fik derfra.

Tilbage til håndværket

Efter det fik jeg, efter en annonce i en avis, arbejde fra en anden forretning også i København. En kunsthåndværkerforretning kaldet »Kolorit«. Det var to damer, der selv tegnede modellerne, skar dem og så sendte dem ud og fik dem syet. Det var næsten alle under 10 stk. af samme model, både kjoler, jakker, veste, buksedragter, tasker. Meget af det med store applikationer. Spændende kunsthåndværk, som de så solgte i deres forretning, og hvor kunder også kunne få syet spændende tøj efter deres egen tegning og mål. Dette arbejde var bedre betalt, ca. 50 kr. fik

Eksempler på syarbejder, som Jytte Rasmussen lavede til »Kolorit«.

jeg for en kjole i 1980. Men med mange sene detaljer lignede det jo også mere det, som jeg startede med at lære.

Usædvanlige arbejdsopgaver

Jeg har i mine år som sy pige truffet mange forskellige mennesker og også lavet mange mærkelige ting. Et eksempel, jeg her kommer til at tænke på, var en ældre fisker, der en dag kom og gerne ville have syet et sejl til sin jolle. Det var medens jeg boede hjemme hos mine forældre. Jeg måtte ud på gårdspladsen for at måle ud, og så sætte mærker i jorden. Det var alt for stort til at folde ud inde. Det lykkedes da, og han var tilfreds. Samme fisker fik også syet en anorak i hvidt lagenlærred. Han skulle bruge den om vinteren, når han skulle ud på strandjagt. Fuglene kunne så ikke så let se ham.

Engang i 60'erne var der i fjernsynet et program, der hed »prinsesse for en dag«. Der syede jeg en kjole til en af pigerne. Senere har jeg også nogle gange set piger i fjernsynet, der har haft tøj på fra »Kolorit«. Denne forretning var det sidste sted, jeg syede for. Der var desværre ikke nok arbejde hele året.

Forretningen eksisterer ikke mere.

Over i en helt anden branche

Efter det skiftede jeg arbejde og fik rengøringsjob for Kalundborg Kommune, hårdt arbejde, men også godt betalt. I 1984 startløn 74 kr. i timen, kitler og træsko. Jeg havde tre forskellige institutioner hver dag, 34 timer pr. uge, men efter 8 år måtte jeg stoppe på grund af dårlige skuldre, og jeg er nu på overgangsydelse.

En saltvandsindsprøjtning

af K.B. Rasmussen

Vejene til bugnende arkivhylder og skuffer er mange. Lokalthistorisk Arkiv for Korsør Kommune har prøvet sig frem på mange fronter i arbejdet med at indsamle materiale til dokumentation af fortid og nutid.

I artiklen videregiver K.B. Rasmussen de erfaringer, som han selv og de øvrige medarbejdere på arkivet har gjort igennem årene og aktuelt i forbindelse med projekt »erhverv, der forsvinder«.

Et skulderklap og dernæst et lille puf

Som i nok alle andre lokalthistoriske arkiver har vi her i Korsør altid taget handsken op, når der viste sig mulighed for at sikre forskellige menneskers beretninger eller erindringer om deres levnedsløb herunder især om deres arbejde og eventuelt om den virksomhed, de var beskæftiget i.

Især i de senere år har det jo været en kendsgerning for specielt lokalhistorikere, at der inden for hele dette område sker mange betydelige omvæltninger netop i disse årtier.

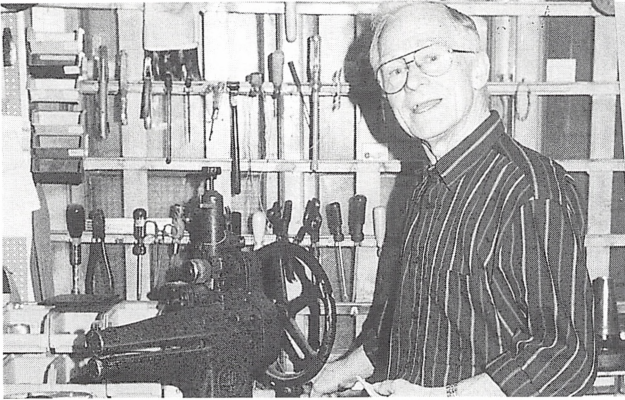
Desværre har tidsnød og manglende økonomiske ressourcer bevirket, at megen oplysning og dokumentation er blevet forsømt eller helt gået tabt. Så meget desto mere kan selv det mindste skulderklap virke opmuntrende og befordrende for udførelsen af mere af dette vigtige arbejde.

Derfor er det nu igangsatte projekt med indsamling af materiale i hele LAVAs dækningsområde at sammenligne med en saltvandsindsprøjtning for netop dette arbejde i alle arkiverne.

Her i Korsør er de seneste resultater af sådant interviewarbejde opnået ved tålmod og ihærdighed efter opfølgning af direkte ofte spæde oplysninger til arkivmedlemmer eller via lokalpressen.

Ophørsudsalg et signal til at rykke ud

Annoncering af ophørsudsalg afslørede således den kendsgerning, at byens skomager agtede at stoppe sit mangeårige erhverv. Ved stor velvilje og interesse fra ægteparret, som i mange år havde drevet både værksted og tilliggende butik, lykkedes det at få optaget interviews i

Skomageren fortæller om sit arbejde kort tid inden han stoppede.

Foto Gorm Egeberg. 1993

– Se hele billedet på forsiden af bogen!

værkstedet og med videooptagelse både der og i butikken, før maskiner og lager blev solgt, og værksted og butik blev ombygget til andet formål. Trods meget rimelig pris ønskede ingen nemlig at videreføre den ellers sunde virksomhed. Heldigvis blev der nu også mulighed for nogle optagelser af butik og virksomhed udefra, så det kunne blive en filmisk helhed.

200 års havnejubilæum, en anledning til indsamling og formidling

I år har vi i Korsør 200 års havnejubilæum 22-24 august, og naturligvis deltager arkivet i disse aktiviteter/festligheder. – Det sker bl.a. med en

udstilling af gamle havnebilleder, naturligvis i kopier og /eller store forstørrelser, i Magasinbygningen i festdagene og derefter i Medborgerhuset. – Bl.a. med et beløb fra havnejubilæums-udvalget blev der startet en annonce- og en omtale-kampagne, hvor der blev efterlyst gamle billeder og andet materiale, der havde tilknytning til havnen og til erhverv i forbindelse med denne, som f.eks. havnearbejdere, skibsbyggere, sejlmagere, dykkere, skibsmæglere og skibshandlere.

Havnebilleder fra Korsør

I anledning af Korsør Havns 200 års jubilæum er Lokalthistorisk Arkiv i gang med at forberede en udstilling om Havnens historie, baseret på gamle billeder og andet materiale.

Måske kan du hjælpe os!

Vi efterlyser billeder, dokumenter og andet der fortæller om f.eks.:

Havneliv, havnearbejde, skibsbyggeri, skibe i havnen, sejlmagere, dykkere og havnemotiver i øvrigt.

Kort sagt: Alt materiale modtages med tak! Vi vil også gerne låne til affotografering eller kopiering og lover at passe godt på det.

Kan du bidrage med noget, så kontakt os ...

Med venlig hilsen

Lokalthistorisk Arkiv

Søbatteriet 11 · 4220 Korsør

Tlf. 53 57 36 72

Åbent: Mandag og onsdag kl. 10-12 · torsdag kl. 14-17

Annoncen i Korsørposten var dyr, ca. 650 kr. Men den var pengene værd, for den gav en masse respons.

Louis B. Larsens skibsproviantering. 1950'erne. Billederne stammer fra en af de mange afleveringer, som arkivet fik ind på baggrund af annoncerne.

Der blev henvist til mulighed for aflevering eller lån til arkivet af ting, der kunne dukke op ved forårsrengøringen privat eller i firmaer.

Annonce, pressemeddelse og gamle havnebilleder blev sendt til Korsør Posten (lokal avis). Desuden til MedborgerHusavisen, som udgives

løbende af Medborgerhuset. Arkiv og Medborgerhus har tradition for at samarbejde, så avisens læsere er vant til at lede efter lokalhistoriske artikler. – Dette resulterede hurtigt i henvendelser, og der blev påbegyndt arbejde med at arkivere/affotografere materialet.

Erhverv forsvinder også i og omkring havnen.

Det faldt naturligt at koncentrere det nu intensiverede interviewarbejde omkring emner med forbindelse til havnen.

Bla. er der påbegyndt arbejde med at sikre materiale om en endnu eksisterende skibssmedje/havnesmedje og om en dykker (bolværksarbejder) samt om en fiskekonservesfabrik ved havnen.

Den gammeldags havnearbejder er faktisk forsvundet fra det i gamle dage så travle liv på havnen, teknik og maskiner har overtaget arbejdet.

Havnearbejderen

Det lykkedes dog at finde en tidligere havnearbejder bl.a. ved hjælp fra fagforeningen (SID). Vi fik et telefonnummer og en næsten rigtig adresse, og belært af erfaringer fra andre lignende situationer, hvor det nær var blevet for sent, enedes vi i arkivudvalget om, at jeg straks skulle indlede aktionen ved at telefonere til ham.

Personlige erfaringer helt tilbage fra mine tidlige år som maskinister i kulfyrede dampfærger på Øresund, hvor havnearbejdere i et sjak gav os kul ombord i kurve fra en stor pram, blev for mig til minder om brave, men bramfrie, muskuløse, tatoverede, snavsede og forslidte mand-

*Havnearbejderen i sit hjem.
Foto K. B. Rasmussen. 1997.*

Korsør Havnelaug ca. 1910.

folk med deres særlige ofte saftige jargon. Siden har jeg sjældent været dem på nært hold, så jeg var spændt på udfaldet, da jeg telefonerede.

Manden virkede straks meget behagelig og også interesseret, og min medarbejder og jeg blev kort efter budt velkommen i mandens hjem, som ligefrem osede af stille hygge, selvom manden boede alene i lejligheden.

I vinduet lå hans store flotte kat, og på bordet lå den lokale partiavis. Han var samarbejdsvillig, venlig med et pænt sprog, og angående udseendet bemærkede vi en nydelig mand, muskuløs og med tatoveringer. Faktisk traf vi her en sympatisk arvtager efter gamle dages havnearbejder, og selvom han ikke er meget gammel, fortæller han udemærket om hans jobs slid og slæb helt fra ældre tider og op til nutiden.

Video til dokumentation og formidling

Min kvindelige medarbejder, som er en god interviewer, tog sig i dette tilfælde, ligesom i sagen om havnesmedjen, af den side af sagen, mens

undertegnede som arkivets foto/filmmand tog mig af videooptagelserne. Under redigeringen blev indsat korte afsnit fra ældre film og fotos til illustration af fortællerens beretninger. Tegninger, fotos, dias eller film vil altid være værdifuldt supplerende materiale. Og vi har nu fået et nyt værdifuldt hjælpemiddel i videoen. Ved at følge givne anvisninger eller måske have deltaget i et grundkursus vil de fleste være i stand til at optage råmateriale, som ved passende redigering kan bruges til at illustrere emnet.

Det vigtige forarbejde

Mange ældre udøvere af erhverv, der er ved at forsvinde, er ofte generete ved at blive interviewet. De vil hellere selv fortælle eller nedskrive, hvad de kan huske. I sådanne tilfælde bør man forud sørge for at sætte sig mest muligt ind i viden om den pågældendes specielle område. Det gør det nemmere, at få positive resultater af forsigtige efterspørgsmål for at få fastslået eventuelle vigtige detaljer.

Indhent oplysninger på biblioteker, museer, samlinger og eventuelt faglige sammenslutninger. Udøvere, fags og værkstøjers benævnelser i de forskellige landsdele er det også vigtigt at få nedskrevet.

Eksempler på svundne og snart glemte erhverv

Efterhånden som man involverer sig i hele dette projekt, dukker der bestandig minder op om svundne og snart glemte erhverv.

For eksempel kan nævnes: brøndgraver (brøndsætter), vandviser (med pilekvist), pumpemager, skaffer, kogekoner, spillemænd, (violin senere harmonika), sypiger, hyrdedrenge, roarbejdere, matroser og motormænd (tidligere fyrbødere), som nu er blevet til fællesbegrebet skibsassistenter.

Mange institutioner er også forsvundet eller har undergået store ændringer. Her skal bare nævnes alderdomshjem og plejehjem. For virksomheder kan nævnes rebslageri, kulgasværker, frysehuse og tærskeselskaber.

Der er altså en masse arbejde, som skal og bør gøres nu, inden det er for sent.

Hjælp fra andre

Et godt råd til sidst. Hvis der findes en klub for aktive videoamatører i dit område, så kontakt den, mange er nemlig interesserede i samarbejde om sådant »nyttigt« arbejde, og mange har allerede sikret egnede optagelser.

Mejerilærling i 1943-1945 – og lidt om samtiden

Af Bent Rolsted, Svinninge

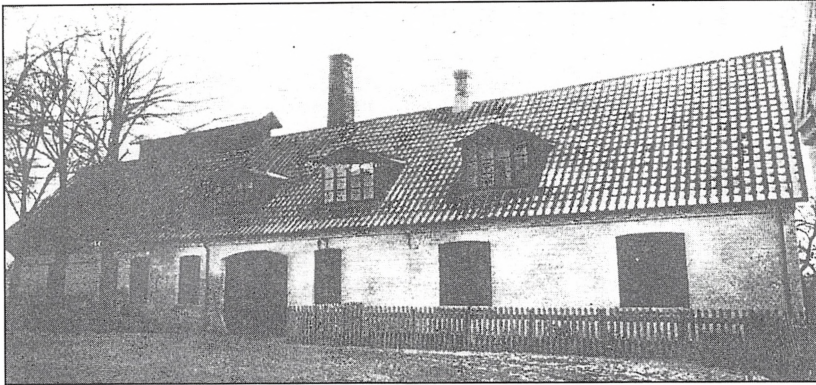
*F*or de mange unge mænd der i 30'erne og 40'erne drømte om en uddannelse var det ikke altid så nemt af få drøm og virkelighed til at hænge sammen. Lærerpladserne hang ikke på træerne. Forbindelser og økonomi vejede oftere tungere på vægtskålen end blot lysten. Bent Rolsted tænkte på flere ting, men det var mejerifaget, han havnede i .

Ud af skolen og hvad så?

Som alle andre drengedrømme om brandmænd, lokomotivførere og lignende idoler gik mine drømme som hos de fleste andre heller ikke i opfyldelse. Tiden var 1941, hvor jeg blev færdig med folkeskolen i april, skoleåret skilte dengang, så man startede i næste klasse en kort tid inden sommerferien. Stedet var Ugerløse, hvor mine forældre havde slagteri-udsalget, men da bilen pga. af krigen var klodset op, kørte far ikke varetture som tidligere, men arbejdede i skoven om vinteren og på mosen om sommeren. Mor passede butik med hjælp fra to piger i huset. Sommeren 1941 var jeg som næsten alle andre på mosen og vendte/røjlede tørv dog afbrudt af de ugentlige timer, hvor vi »gik til præsten« altså konfirmationsforberedelse. Herefter hjalp jeg hjemme, indtil jeg i februar 1942 blev bydreng/medhjælp i brugsen, som skulle moderniseres og bl.a. havde flyttet et større isenkramlager, og da jeg igen luftede tanken om endnu en sommer på mosen, blev uddeler Mikkelsen forfærdet, da jeg var den eneste, der hurtigt kunne finde tingene på det midlertidige lager, hvilket resulterede i, at jeg blev der med en mindre lønforhøjelse, og ansættelsen varede til og med april 1943. Jeg blev godt nok tilbudt læreplads i brugsen, men »diskenspringer« var ikke lige sagen. Fra efteråret 1941 var min far og jeg derfor på stadig udkig efter læreplads som mekaniker, hvilket var vanskeligt, da langt de fleste biler stod på klodser. Det lykkedes dog at få tilsagn om en læreplads i Holbæk, men uden løn og helt for egen regning med ophold/tøj mv., hvilket familiens økonomi ikke kunne bære.

Andelsmejeriet Birkholm.

Postadresse: Uggerløse. Jernbaneadresse: Tølløse. Telefon: Uggerløse 2.

Oprettet 1887. Ombygning 1898. Brandforsikring 87.700 Kr. Ejendomsskyld 21.000 Kr.

150 Leverandører med 1100 Køer, heraf ca. 20 med over 20 Køer, ca. 30 med 4 Køer eller der under.

Reduktaseprøve. Mejeriet deltager i Tuberkulosisens Bekæmpelse. Kulfyring. Elektrisk Belysning.

Mejeriet er monteret med Sinus Indvejnings-

vægt (1912), 2 Buaas Bismær Udvejningsvægte, Jacob Niensens Balance Smørvægt og do. Ostevægt, Brødr. Grams Pasteuriseringsapparat og Forvarmer (1926), Atlas Glacia Kølemaskine (1926), Titan Centrifuge (1918), Ørum Hansen 500 kg Kærner (1930), Danske Mejeriers Maskinfabriks Kedel (1913), Alliance Dampmaskine og Træostekar med Blik (1923).

Birkholm Andelsmejeri i Uggerløse 1930'erne. Fra »Dansk Mejeristat 2 s. 9, 1931«

Mejerifaget var så alternativet. Jeg havde jo kigget en hel del på arbejdet i det lokale mejeri »A/M Birkholm«, som lå lige overfor vort eget hus. Desuden havde jeg prøvet mig lidt frem rent praktisk på »Grevinge Andelsmejeri«, hvor min onkel Magnus Fangholm var bestyrer. På grund af krigen, og de dermed usikre tider, var det bedst med en læreplads inden for en overskuelig afstand, hvilket vil sige en cykeltur på ca. 1 time – hvis krigshandlinger skulle komme nærmere.

I marts 1943 var der så en annonce i avisen om mejerilæreplads på mejeriet »A/M Sølyst« i Hvalsø og efter telefonisk aftale cyklede far og jeg til Hvalsø for nærmere aftale/ansættelse dvs. oprettelse af lærekontrakt.

Udstyret skulle være i orden

Der kom nu et par hektiske måneder, måske især for min mor med hensyn til arbejdstøj og andet udstyr. Man havde jo tøjrationalering, og hvidt arbejdstøj var det umuligt at opdrive, men som ordsproget »Nød lærer nøgen kvinde at spinde«, fandtes der på løsninger. Tante Mine på »Rol-

stedsminde« i Nyrup fremtryllede fra sin dragkiste et par store hør-lærredslagener, som blev til to sæt arbejdstøj. Den lokale bagerfrue hjalp til med nogle melsække, godt nok med smalle røde eller blå sidestriber. Heraf blev så både et sæt arbejdstøj samt hvide forklæder – med sidestriber og nogle hvide huer. Det sidste var et vandtæt forklæde, en slags kunstvoksdug, som blev fremskaffet via familien på Grevinge Andelsmejeri, samt et par sorte træsko – mejeristens særpræg, hvortil jeg kom i få minutters lære med hensyn til at beslå med ca. to cm høje træklamper hos vor genbo »A/M Birkholm«.

Disse høje klamper var lidt besværlige i starten, idet gulvene i mejeriet var slidte og ujævne, og med hensyn til de to sæt arbejdstøj i hørklæder kom en lidt vanskelig periode, idet hørklæder, der blev vådt kom til at stivne, således at man kom til at føle sig som en ridder i harnisk, men efter en del arbejde og mange gange vask, blev sætterne mere medgørlige. Man havde dengang en fridag hver 14. dag, hvor jeg så cyklede hjem og fik vasket, så det kunne lige gå med tre sæt arbejdstøj.

Så kom dagen

Så oprandt den spændende dag 1. maj 1943, hvor jeg som alle andre skulle tiltræde kl. 12. Selv cyklede jeg, mens mit tøjskrin blev sendt i forvejen – først med postbilen til Tølløse og derfra med banen til Hvalsø. At have et tøjskrin, i stedet for de skabe som både karle og piger flyttede rundt med dengang pr. 1. maj eller 1. november, var lidt af et særsyn. Det skrin jeg overtog og malede, havde været min mors og var fremstillet af en snedker i Sdr. Jernløse. I øvrigt lever skrinet den dag i dag, idet min søn Claus har overtaget det. Jeg blev budt velkommen af mejeribestyrer H. P. Henriksen og frue samt sønnen Ewald, der var 1. mejerist.

Det var ret udbredt på landsbasis, at især ældre mejeribestyrere tog sin mejeristuddannede søn hjem som 1. mejerist i håb om, at han kunne blive efterfølger til bestyrerstillingen. I de fleste mindre byer var »rangfølgen«, at præst, læge, lærer, brugsuddeler og mejeribestyrer var betydningsfulde borgere, sidstnævnte næsten overalt det lokale agentur for Mejeriernes og Landbrugernes Ulykkesforsikring – det nuværende Top-sikring.

Desuden bestod familien af to voksne døtre, hvoraf den ene var ung pige hjemme, mens den anden lige var færdig med højskole og rejste videre i løbet af sommeren. Mejeripersonalet var smørmejerist Hansen samt 2. års lærlingen Ernst fra Soderup og så lille mig. Jeg var ikke overvældende høj dengang og måtte som alle andre tidligere læredrenge have afsat min højdestreg på dørkarmen ved siden af fru Henriksens

»Sølyst« i Hvalsø 1930'erne. Foto: Hvalsø Lokalarkiv.

komfur. Den første eftermiddag gik med at hilse på og bese mejeriet samt at få mit arbejde forklaret og at låne mejeriets tohjulede trækvogn og hente mit tøjskrin i DSB-varehuset lidt oppe ad vejen, så »flytte ind«.

Det var med en vis spænding sådan at flytte hjemmefra og selv »stifte bo«, godt nok skulle jeg dele værelse med Ernst.

Mejeriet Sølyst

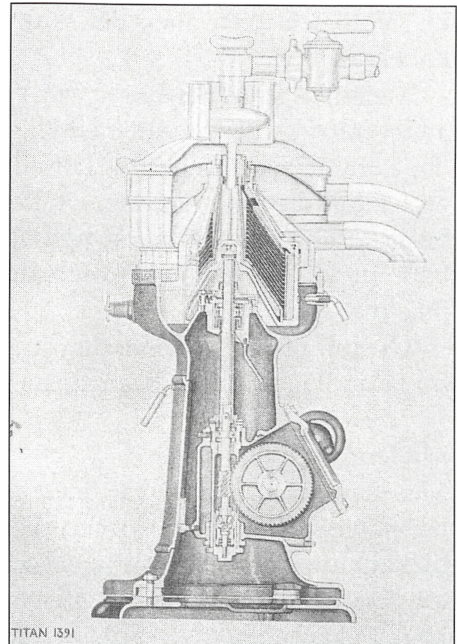
Når man i dag ser bygningen »Sølyst«, har den ikke ændret sig meget set udefra. Den nye fløj i to etager op mod jernbanen var mejeribestyrelsens lejlighed med værelser til familien ovenpå og underst entré, de pæne stuer og mejeribestyrerparrets soveværelse. Apropos de pæne stuer så havde fru Henriksen et specielt arbejde dér, idet hun måtte rette på malerier m.v. efter hvert passerede tog.

Den lange fløj med bliktaget rummede mejeriet, men nærmest beboelsen var køkkenet ud til gården og mod hovedgaden kontor og folkespisestue.

Herefter kom en bagindgang mod gården med trappe til loftet; der var pulterrum og lager. Her var dør til den nye del til venstre, samt til højre to kvistværelser til personale. I kvisten mod gaden boede Ernst og

Centrifuge.

Alle efterfølgende illustrationer af redskaber og maskiner, er fra Bent Rolsteds lærebøger: O. S. Hansen: Mejerilære – og Harald Jensen: Mejeriets Maskiner.

jeg, mens smørmejeristen havde kvisten mod gården. Herunder var først et lokale med et stort træostekar samt flaskevask og kølemaskine ud mod gaden, næst efter kom kærnestuen med smørkærnen mod gaden og kølerum mod gården. Så kom skummesalen med de store kobberapparater og centrifuge, indvejningskar m.v. Fire trin oppe var perronen med ind- og udvejning af henholdsvis rå sødmælk samt skummet, syrnet og valle. Ramperne til ind- og udvejning vendte ud til porten.

Efter skummesalen med remtræk til maskinerne kom dampkedlen med fyr i en lille tilbygning ud mod gaden, mens dampmaskinen var ud mod perronsiden. I sidefløjen på den anden side af porten var ud mod vejen først et badeværelse med kar, som folk fra byen kunne benytte for et mindre beløb. Jeg mener, det var 25 øre for en halv time. Mod gården var der vaskerum og herefter ostelager og sidst i gavlen garage og to bræddekassetoiletter.

Lønner

En af grundene til mit valg af mejerifaget var bl.a. lønnen, idet man fik ret god løn i læretiden, modsat de fleste andre fag. Jeg fik 20 kr. om måneden som 1. års lærling og 25 kr. som 2. års. Og senere som 3. og 4. års henholdsvis 30 og 45 kr. pr. måned ud over opholdet. Inden jeg forlod faget i 1959, var udviklingen skiftet til, at langt de fleste mejerister var gifte og boede lige i nærheden af arbejdspladsen. Det kan i dag synes mærkeligt, idet man sagde om mejerifaget, at det gav en god løn som lærling, mens man som udlært lå på lavt løntrin i forhold til de fleste andre fag. Jeg kan da lige nævne, at jeg som nygift mejerist i 1953 fik

kr. 157,20 om ugen, men det skal selvfølgelig ses i forhold til den tids købekraft.

Mejeribestyrer Henriksen var yderst påpasselig for ikke at bruge et andet udtryk, han glemte med vilje, at jeg havde ret til diæt for de to fridage om måneden, og dette kom først på plads efter min fars lidt kraftige telefoniske henvendelse. De fleste fags løn f.eks. som bager, smed, brugslærling var 3-4 kr. pr. uge ud over ophold, og her kunne brugslærlingene godt have en skoforsåling til ca. 15 kr. pr. måned, så her var ikke meget til overs.

Overalt i landet var det dengang skik, at mejeriets personale, bortset fra få undtagelser, boede og spiste på mejeriet.

Maden

Med hensyn til maden var det solid gammeldags kost præget af rationeringen, som fru Henriksen serverede. Min værste prøvelse var, når vi fik kogt torsk på den ugentlige fiskedag. Jeg tør ikke sige, om gryden var for lille, eller fisken for stor. Hovedet, som var chefens livret, var altid kogt, mens halepartiet, som var det, der blev de sidste ved bordet til del, oftest var nærmest rått eller kun halvkogt. Vi sad ofte med en klump i munden og måtte simulere et hosteanfald og ud med klumpen i lommetørklædet. Dette gjorde, at jeg i mange år herefter tog meget forsigtigt til mig, når der blev serveret kogt torsk.

Arbejdet fra morgen til middag

Vi skulle tidligt op på mejeriet. Om sommeren kl. 5, og om vinteren lå vi og snuede lige til kl. 5.30. Jeg skal ærligt indrømme, at jeg mange gange om morgenen i de første to-tre måneder, den såkaldte prøvetid, tænkte: I dag siger du op, men når man så om eftermiddagen kunne gå en tur i byen og se, hvordan de fleste andre lærlinge masede, ja så blev denne tanke hurtigt væk igen. Mit første morgenarbejde bestod i at hjælpe smørmejeristen med smørpakning. Han formede med små håndformede smørret, der havde stået på køl fra dagen før, i henholdsvis 250 og 500 grams firkanter, og mit arbejde var så indpakning i pergamentpapir, samt kontrolvejning. De fleste andre mejerier havde en maskine til formning og udskæring.

Efter smørpakningen skulle jeg tømme de usolgte flasker med mælk og fløde fra dagen før, som mælkeudsalget på den anden side af hovedgaden havde leveret retur ved lukketid. Sødmælk, skummet og fløde endte senere i indvejningskarret sammen med den nye mælk, men først efter, at den specielle københavnermælk, der i store blåmalede junger

Tappeapparat.

blev sendt med banen til mejeriet »Enigheden«, og vor egen detailmælk var kørt igennem. Returkærnemælken blev fyldt op til den syrnede mælk, som kom retur til gårdene til svinefodring.

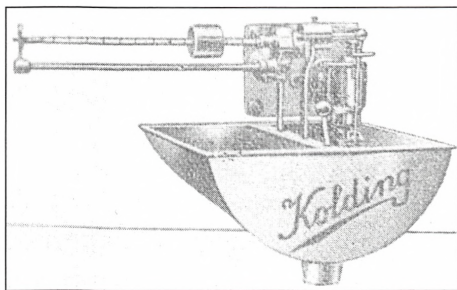
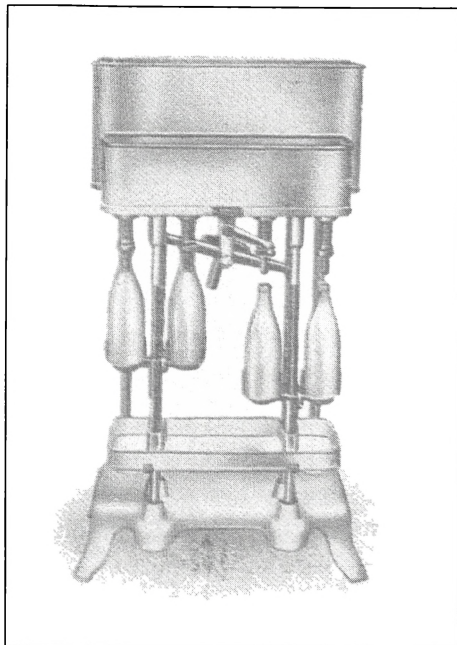
Især i eftersommeren var der en sand invasion af mus, som opholdt sig i kølerummets korkisolering og om natten forsynede sig med især fløde fra de små flasker. De gnavede hul i kapslerne og så ned til maden, men for mange var det deres endeligt, idet de åd/drak så meget, at de blev hængende i flaskehalsen. Fem til femten stk. på en nat var ikke ualmindeligt. »Bare smid musene ud på møddingen, mælken/fløden må ikke gå til spilde og skal jo pasteuriseres«, sagde min sparsommelige chef, skønt jeg syntes, det var noget uhygiejnisk.

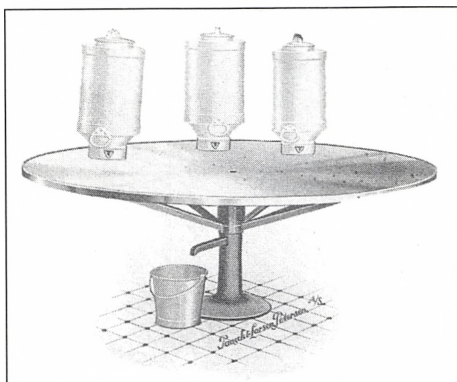
Var der en tid tilovers inden morgenmad – det var normalt på alle mejerier, at man arbejdede halvanden til to timer før morgenmadsen – så hjalp jeg 2. års eleven med at bære den foregående dags oste tværs over gården til ostelageret, hvor de nye kom i saltekummerne, og de to døgn gamle blev taget op, samt evt. yderligere lagerarbejde.

Efter morgenmadsen begyndte selve skumningen. Mælkevognene med de nummererede junger ankom, og hver enkelt leverandørs mælk op i indvejningsvægten, antal pund aflæst og noteret samt en lille prøve fyldt i ligeledes nummererede prøveflasker til den ugentlige gerbekring dvs. aflæsning af fedtprocent. En gang om ugen blev desuden udtaget en reduktaseprøve, der viste mælkenes holdbarhed.

Hygiejnen

Som 1. års lærling hjalp jeg med indvejningen. Det var tungt at vippe jungerne, der rummede 40 eller

Indvejningsvægt.

Resttømmer.

50 liter, op i indvejningsvægten, men som regel var vi to om det, nemlig 1. mejeristen, der samtidig noterede vægt i indvejningslisten og skrev både dette tal samt tal for aftalt returkvantum med kridt på

jungesiderne, mens jeg tog de førnævnte prøver. Efter tømning i vægt blev jungerne sat på hovedet på en såkaldt karrusel, en stor drejeskive med afløb i midten, så også de sidste dråber kunne udnyttes.

Med hensyn til indvejning, og som jeg senere oplevede på andre mejerier, var ikke alle leverandører lige omhyggelige, så der kunne forekomme lidt komøg især nederst på jungerne, men værst var alligevel stålsplinter fra bundringen, de satte sig lige i fingerledene og gjorde meget ondt for ikke at tale om hygiejnen, så ud med en sådan splint hurtigst muligt. Af andre oplevelser ved indvejning kan nævnes, at vi ved vintertide skulle passe på ikke at tage på jungerne med våde hænder, idet huden så blev hængende, og i øvrigt blev indvejningsvægtens netfilter ofte fyldt op med frossen mælk.

Både her og senere oplevede jeg, at en del leverandører var lidt vel hurtige med at levere mælk efter en kos kælvning. Denne blodfyldte mælk blev oftest sendt retur. Den første mælk efter en kælvning kaldtes råmælk og er efter sigende god til pandekager, men det har jeg aldrig smagt. De næste malkninger herefter kunne være blodfyldte, og det var her vort problem kom ind, idet mange blandede det op med anden mælk. Ofte var der sedler sat fast i jungelåg med f.eks. besked om ændring af returælkekvote samt om levering af smør og ost retur. Ikke alle var lige gode til dansk ved skrivning af disse sedler, og jeg ved, at flere mejerifolk i årenes løb lavede sig en mindre samling af disse, ofte sjove sedler.

Generelt kan det siges, at mejeristernes rengøringsproces efter skumningen tog ca. dobbelt så lang tid som selve skummeprocessen.

Efter sidste mælkevogn var mit arbejde at vaske hele perronen ren, først den store indvejningsvægt, så karrusellen og senest udvejningsafdelings to vægte med tilhørende kar. Dvs. i det ene kar var der nu skummetmælk til næste dags udlevering, men udvendig skulle det

vaskes. Disse to store ovale trækar stod på nogle store ca. en meter høje støbejernssokler. For at dæmpe på skummet fra skummetmælken var der låg i tre dele også træ, på skift på det ene kar samt en propelanordning trukket med en rem fra den lange hovedaksel. Disse låg var enormt tunge at tage ned til vask, så lille jeg måtte have hjælp hertil i de første måneder. Enten man så var færdig med perronen eller ej, blev man kaldt til hjælp i osteriet i en halv times tid. Så skulle porten skylles og fejes sammen med evt. hestemøg, der skulle i haven.

Ostelageret om eftermiddagen

Efter den halve times middagspause stod den på ostelagerarbejde i en til to timer. Ostene skulle tørres af med saltlage og sækkelærred for at danne et kitlag samt i de første to til tre uger vendes daglig. De ældre oste blev vendt hver anden dag og de helt gamle oste kun en gang om ugen.

Ostelageret var indrettet i det tidligere ishus, der havde meget tykke vægge, og gulvet var fire-fem trin nede i forhold til gårdniveau. Her var meget højt til loftet, en lang række hylder, dvs. træsøjler med dobbelte

tværribber à la juletræer, hvorpå hylderne, ligeledes af træ, lå. Der var 16 hylder i højden med 30 cm imellem, så der var langt at falde, hvis man gled ved arbejdet ved de øverste, og træskoene smuttede på de slimede hylder, så det var bare med at sprede ben og arme ud til begge sider og blive hængende undervejs. I dag ville Arbejdstilsynet forlængst have lukket lageret på grund af disse forhold.

*Osteproduktion på Ellingebjerg
Andelsmejeri 1953.
Trundholm Lokalhistoriske
Arkiv. Erik Mikkelsen Foto.*

Det værste ostelagerarbejde var imidlertid at vaske hylder, som skulle skiftes efter hver brugsperiode på seks-otte uger. En mand i hver ende baksede hylderne ned – ud i gården – fat med koldt vand fra spande og stiv kost på begge sider og så senere op med det hele igen. Når ostene var modne til levering til grossist, blev de enten skrabet rene for kit pr. håndkraft eller vasket med skurebørste. Fra mejerikontoret kom der egentlige meldinger om den tidligste salgsuge, idet man herfra jævnfør indberetninger styrede markedsudbuddet.

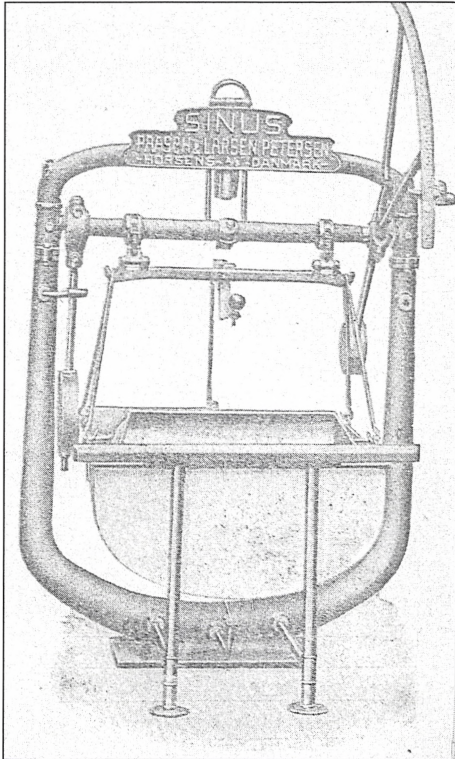
Efter mejeristens fyraften

Efter mejeristernes fyraften omkring kl. 14.30 var der endnu lidt arbejde til os lærlinge, hvilket var at tage ost ud af presserne, stemple dem med 20 eller 30 pct. stempel samt ugenumre, lægge retur i ostekarret og sidst fylde koldt vand henover som køling til næste morgen.

Når man stemplede ost med almindelig stempelfarve, kunne det næsten ikke undgås med en masse på hænderne. Men herfor var et gængs mejeriråd: Gå i laboratoriet og lad et mål svovlsyre løbe over hænderne, gnid hurtigt rundt og mindst lige så hurtigt under vandhan-

nen – og fluks var hænderne flotte og rene igen. Også dette ville vist ikke behage nutidens arbejdstilsyn.

Hver dag skulle også de store kobberapparater i skummesalen pudses med en blanding af oxalsyre og kærnemælk og sidst pudses med twist og wienerkalk. Om torsdagen samt på reduktasedagen skulle lærlingene vaske prøveglas af i laboratoriet, og af øvrigt lærlingearbejde kan nævnes: at køre smør i halve dritler (25,4 kg) fra kølerum og til banens varehus så sent som muligt inden eftermiddagsgodstoget mod København. Andre småjobs var at

Udvejningsvægt.

grave have, slå græs, trække tøjrulle, gå på posthus, men det var da ikke hver dag. endelig var der et mindre aftenjob ca. hver fjerde uge med at tømme wc-spande og nedgrave indholdet i urtehaven.

2. læreår. Ostelærling

Efter 1. år avancere jeg til 2. års lærling, Ernst rejste, og der kom en ny i min plads, en københavner ved navn Flemming. Mit morgenarbejde var nu at aftappe mælk på flasker med et ret simpelt udstyr og senere passe udvejningen på perronen.

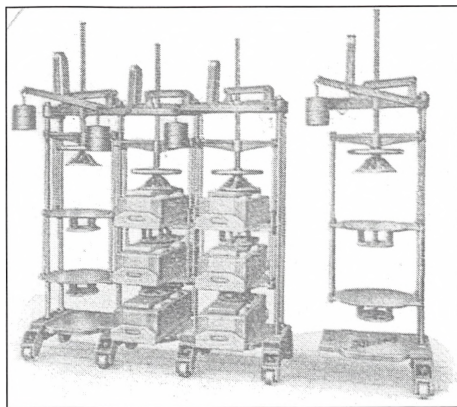
Når skumningen var overstået, skulle osteformene vaskes, og så var ostemassen, som bestyreren havde klargjort med osteløbe – en slags husblas – klar til skæring med trådknivene. Så skulle der røres konstant i karret med 2000 liter – frem og tilbage i ca. 90 minutter, først med en netformet trægreb og lidt senere, når en del af vallen var aftappet og massen i karret opvarmet med varmt vand med en træskovl.

»Af mejeristens sved bliver osten fed«

Efter de ca. halvanden time blev der følt på ostekornene, evt. blev vallen titreret dvs. prøvet. Så blev vallen helt tappet af og på den sidste ende her begyndte æltningen, hvor vi altså var fire mand, der lå ind over kanten og æltede ostemassen rundt, så den ikke brændte sammen. I korte pauser blev ostemassen skiftevis lagt op i midten eller i begge sider, sidst blev ostemassen så skovlet i træforme, der forinden var forsynet med klæde, som lukkedes hen over, inden trælåget kom på, og det hele endte i ostepresserne.

Ostepresserne var med tre etagehylder og skruespindel, der til sidst, når presset var maksimalt, gik over i en vægtstang med lodder.

Osten, der fremstilledes, var en æltet ost af Gouda-typen; den som senere fik navnet Maribo ved reformen af de danske ostnavne i 1952. Som en æltet ost er goudaen kendetegnet ved, at den modne ost fremstår med en meget småhullet skæreflade. Det var cirkelrunde, ret høje oste med afrundede kanter, som fremkom hen-

Ostepresse.

holdsvis af formens bund og en bred gummiring, der blev lagt øverst, inden låget blev lagt på.

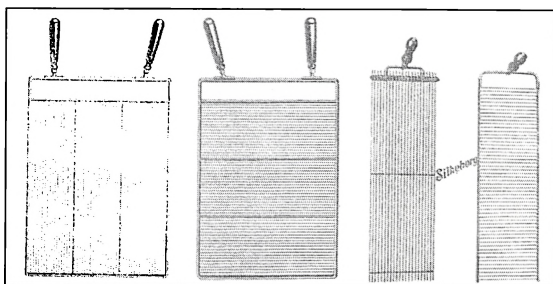
Mens vi fire æltede, kunne det ske, at chefen selv kom og deltog for fuld kraft i æltingen en enkelt af de seks-otte perioder for at slutte med at sige: »Det er sådan, det skal gøres!« Det er i øvrigt denne arbejdsfunktion, der har forklaringen på ordsproget »Af mejeristens sved bli'r ostens fed«.

De øvrige arbejdsfunktioner i mejeriet var fordelt således, at Ewald og 1. mejeristen passede dampkedel (tørvefyring) og dampmaskinen samt senere rengøring af centrifuge og apparater. (Jeg fik lov nogle få gange at passe dampmaskinen). Apparaterne blev dagligt kørt igennem med en kaustisk sodaopløsning, og senere blev låget taget af og drivværket taget op og det hele vasket evt. skrubbet ren for stendannelser. Smørmejeristen beskæftigede sig med kærningen, pakning af smørret i hele og halve dritler, henholdsvis 50,8 og 24,4 kg, samt syrning af fløde til næste dags produktion og rengøring, sidst med vask af mælkeflasker.

De halve dritler ombundet med pergament øverst blev sendt med banen direkte til nogle københavnske ismejerier.

Gennemført påpasselighed

Henriksen selv for lidt rundt over det hele, men med hovedvægt på pasning af apparaterne, mens skumningen foregik og derefter fremstilling af syrningskultur til næste dags smørproduktion. Under skumningen kunne det ske, at en drivrem knækkede, hvilket forårsagede stop og hurtig reparation med remsamlere – så var han helt oppe i skyerne, med hensyn til hvor hurtigt dette skulle ske. En anden ting, som udløste en ordentlig balle, var, hvis en mælkedreng fløjtede – som disse havde for vane – men det kunne jo være et af apparaterne eller drivakslens lejer, der skreg. Jeg har før nævnt, at mejeribestyreren var yderst påpasselig, han slukkede for lyset, når mørklægningen blev sløjfet – det var jo mørklægningstider – så vi gik ofte rundt i halvmørke, omvendt forklarede

Trådknive.

han, at i hans ungdom med petroleumslys i mejeriet, slukkede chefen det, så de måtte arbejde i mørke. Påpasseligheden viste han også på kontoret ved at opsprætte kuverter og lime dem sammen med vrangen ud. Og når de omtalte halve dritler skulle pakkes, blev der måske 5-6 cm sejlgarn til afklip, det samlede han op og brugte igen. Det med økonomien var også årsagen til, at man her kun havde 1. og 2. års lærlinge – de billigste i drift. Dampcentralvarmen til både lejligheden og vore to uisolerede værelser blev lukket for natten kl. 8 aften, så vi tilbragte en del tid i byen næsten hver aften.

Oppisket kaffefløde

Sidst om selve arbejdet i mejeriet vil jeg da lige have med, at det i løbet af året 1943 blev lovbefalet, at standardisere konsummælken til 3,5 pct. fedt – max. Dette gjorde, at man ikke som før bare kunne blande skummetmælk og piskefløde igen efter centrifugering.

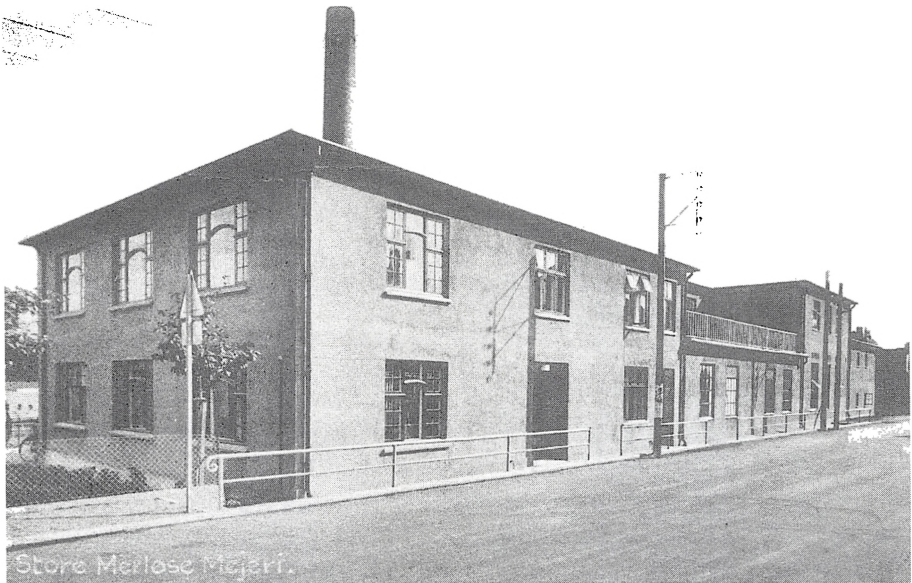
Gennemsnits fedtprocenten fra indvejningen var højere end de 3,5 pct., så enten måtte man skille de to produkter, tage fedtprøve og blande efter udarbejdet tabel, inden mælkevogne og udsalg kunne få udleveret. Ligeledes blev det forbudt at sælge piskefløde, alt skulle efter tysk pres gå til smørproduktion. Det manglende flødeskum af piskefløde til kager og desserter blev der hurtigt kompenseret for, idet bagere og mælkeudsalg anskaffede et piskeapparat, der kunne fylde den 13 pct. kaffefløde op med luft, og hver søndag formiddag var der kø langt ud på gaden foran mælkeudsalget.

De to hestevogne til detailsalg i byen førte både flaskemælk og mælk i løst mål fra junger med tappehane.

Den supplerende uddannelse

Med hensyn til uddannelsen så var mejerifagets regler dengang, at man skulle være på mindst to og højst tre mejerier i løbet af de fire års læretid. I de sidste tre læreår skulle man desuden føre specielle dagbøger over hhv. osteproduktion, hvilket jeg altså gjorde på andet år samt for smørproduktion og som fyringselev føre forbrug af brændsel, smøreolie, indregulere temperatur m.v. Mejerieleven skulle også gå i teknisk skole, men her slap vi let med en aften om ugen fra kl. 17 til 20 til dansk og regning. Vi gik alle fag i samme to klasser (første og andet år), og lærerne var på vor aften vores egen ene detailmælkeekusk Rask, mens regningen var med en lærer fra folkeskolen.

Af de andre levnedsmiddellærlinge, slagtere og bagere skulle bageren f.eks. deltage i konstruktionstegning sammen med smede og mure-

St. Merløse Mejeri i 1930'erne. Postkort fra Hansine Christiansen, Bog- og Papirhandel, Merløse (Eneret). Fotografer: D. Westergaard og A. Ebbelholt.

re – forstå det hvem der kan! Mon det var af hensyn til kringler og lagkager?

Jeg kom senere i de to næste læreår 1945-1946 og 1946-1947 til at gå i teknisk skole i St. Merløse, så jeg fik hele fire skoleår, hvor tre var det normale. I Merløse undervistes også i maskinskrivning og sjovt var det, idet der var piger i klassen.

Om det er min tids afsmitning, der har gjort udslaget er vel usandsynligt, men efter indførelsen af de store tekniske central- og dagskoler i 1960'erne er de tekniske skoler i både Hvalsø og St. Merløse efter nedlæggelsen endt som kroer.

Fra »Sølyst« til »St. Merløse A/M«.

Men tiden i Hvalsø og de to første læreår var slut pr. 1. maj 1945, hvor jeg flyttede til St. Merløse A/M. Jeg vil da lige nævne, at i de dage var man ret så usikker på, om tyskerne i Danmark og Norge ville kæmpe videre, men derom senere.

Mejeriet i St. Merløse var betragteligt større end »Sølyst« og havde desuden et godt navn i mejerikredse og hørte til de mest moderne.

I årene lige efter krigen blev tre sjællandske mejerier fuldt moderniseret, dvs. dampmaskinen og remtrækkene forsvandt til fordel for små

el-pumper (med lidt underdimensionerede motorer for at holde sig varme og tørre). De energislugende kobberapparater blev afløst af pladeapparater, hvor man med dobbeltplader udnyttede, at den opvarmede mælk ved nedkøling opvarmede den nye mælk på vej ind i apparatet og så fremdeles. Centrifuge og smørkærne mv. var også med separate el-motorer. Med baggrund i det mindre energiforbrug og ingen dampmaskine blev også dampkedlernes maksimale tryk sat ned fra syv til to atmosfæres tryk.

De tre sjællandske mejerier, det drejede sig om, var St. Merløse, »A/M Dyvelslyst« ved Vester Såby og »A/M Brokilde« i Svinninge – alle moderniseret fra årene 1937-1938.

Artiklen her er første del af Bent Rolsteds selvbiografi.

Vejledning i videre studier i »erhverv, der forsvinder«

af Lise Høyrup

Når man skal i gang med at studere et bestemt emne, kan man være så heldig, at et par hurtige armbevægelser lynsnart får ens skrivebord til at bugne med materiale. Men i mange tilfælde vil man kun have et spinkelt halmstrå at klynge sig til. Artiklen giver nogle ideer til, hvor man kan finde kilder og litteratur, når man skal i gang med et erhvervshistorisk emne og ikke vil lade sig nøje med det stof, man nu har fået fat på.

I relation til erhverv, der forsvinder kunne halmstrået f.eks. se sådan ud:
En mindre notits i lokalavisen i anledning af Vognfabrikant Viggo Niensens virksomheds 100 års jubilæum i 1962 lød sådan:

---

100 års jubilæum

Viggo Niensens vognfabrik fylder i dag 100 år. Den blev startet i 1862 under navnet »Høng Karetmagerværksted« på hovedgaden i Høng af Viggo Niensens far Otto Nielsen. Han døde dog allerede i 1872. Hans kone Sørine drev den videre, indtil sønnen Viggo kunne overtage den efter at være blevet udlært karet-

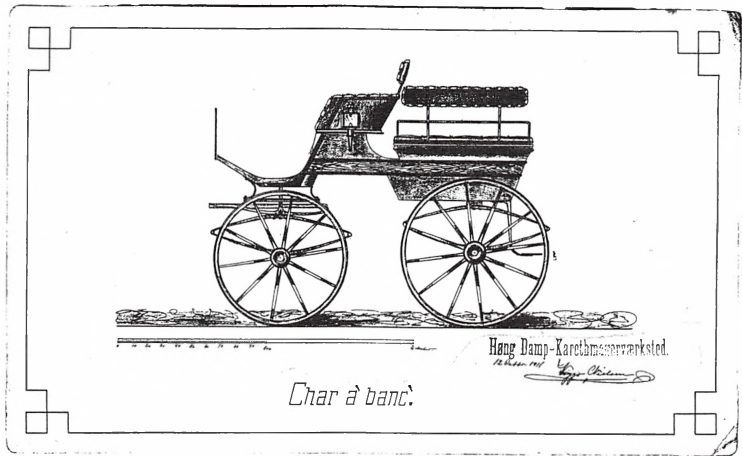
mager i 1880. Forretningen voksede støt. Efterhånden udviklede den sig til en vognfabrik med reparation og handel med automobiler. I 1930 gik Viggo Nielsen på pension og forretningen blev derefter drevet videre af hans svigersøn Ole Madsen. Der er åbent hus i anledning af jubilæet fredag d. 12. maj kl. 14-16 på adressen Hovedgaden 36.

(Notitsen er opdigtet)

Uanset om ens materiale er et omfattende virksomhedsarkiv eller blot en lille avisnotits, er det altid en god idé at supplere det med litteratur og kilder. Alle kilder har deres svage og stærke sider. Erindringer kan være fortalt så længe efter begivenhederne, at meget glemmes. Begivenhederne kan være så følsomme, at hele sandheden naturligt nok ikke kan

Viggo
Nielsens
Vognfabrik i
Høng.
Arkivet er på
Erhvervs-
arkivet.

komme for dagens lys. Et bevaret virksomhedsarkiv er som oftest langt fra komplet. Meget kan være kasseret, måske fordi det var ømtåleligt, måske fordi det bare fyldte for meget. Lokale eller statslige myndigheders arkiver har også deres begrænsninger. De belyser i sagens natur virksomheden eller individet set med myndighedernes øjne. Kun oplysninger af administrativ interesse er med, og kun meget sjældent er det individet selv, der kommer til orde. Der må derfor så vidt muligt supplerende kilder til for at få et mere dækkende billede af virkeligheden. Litteraturen må heller ikke glemmes. Den sætter ens kilder ind i en sammenhæng og øger forståelsen af dem. Her tænker jeg ikke kun på faglitteratur, men også på miljøskildringer i skønlitteratur og trykte erindringer.

Hvordan kan der komme mere kød på vognfabrikant Viggo Nielsen?

Der er mange hjælpemidler til rådighed, når man skal i gang med at studere et emne nærmere. Kender man dem, er man hjulpet godt på vej i sit arbejde og kan undgå en masse besvær, som måske endda kun giver et tvivlsomt resultat i form af tilfældig og forældet litteratur og ubrugbare kilder. I heldige tilfælde kan man finde både oplysende litteratur og mange forskellige kilder. I andre tilfælde er mulighederne mere begrænsede, men det vil være meget sjældent, at man ingenting af værdi kan finde.

I tilfældet vognfabrikant Viggo Nielsen er der flere vigtige holdepunkter:

Det drejer sig om en karetmagervirksomhed og dens udvikling fra at være en håndværksbaseret virksomhed til en industriel virksomhed med et håndværksmæssigt islæt over et forløb på 100 år. En kvinde har på et tidspunkt gjort sig gældende som indehaver af virksomheden.

Lokaliteten er en mindre provinsby Høng, ca. 10 km fra købstaden Slagelse.

Litteraturen som igangsætter

Det bedste udgangspunkt for at arbejde videre med noget materiale, hvad enten det drejer sig om en lille avisnotits, erindringer, en virksomheds eller en myndigheds arkiver at orientere sig i brede historiske fremstillinger om den periode, som emnet omhandler. Det kan f.eks. være *Politikens og Gyldendals Danmarkshistorie*. Læsningen giver en et overblik over perioden, og hvad der skete af samfundsmæssig betydning. I tilfældet med Viggo Niensens Vognsmandsforretning vil bind 11, det folkelige gennembrud og dets mænd og bind 12, classesamfundet organiseres give en orientering om emner som: folkestyrets første tiår, de politiske forhold, foreningslivets opblomstring, erhvervslivets udvikling, det industrielle gennembrud, krigen 1864, lavenes gradvise opløsning og den efterfølgende faglige organisering af både arbejdstagere og arbejdsgivere. Kort sagt får man en ramme at sætte sine personer ind i og en forståelse for deres muligheder og begrænsninger, og hvorfor de levede og handlede som de gjorde. Læsningen kan give en vigtige fingerpeg om, hvilke vinkler, man kan angribe sin historie ud fra. Endelig får man henvisninger til litteratur og kilder.

Hvis ens emne er lokaliseret til et lokalsamfund, man ikke er særlig velbevandret i, kan det anbefales at orientere sig i en lokalbibliografi. De er blevet udgivet amtsvis, men ikke alle amter er dækket ind på grund af manglende økonomi. For Vestsjælland amts vedkommende er der *Vestsjællands Amt, en lokalbibliografi*. – red. Gitte Strange Jørgensen. 1987. Den nyeste litteratur kan man evt. med en bibliotekars hjælp søge i bibliotekernes databaseprogram, Dan-bib og i Dansk Bogfortegnelse.

Hjælpe midler til oplysninger om enkelte fag og dets udøvere

Næste trin kan være at sætte sig dybere ind i det enkelte emne, i dette tilfælde karet- og vognfabrikanterhvervet.

I studiet af et bestemt fag er det en god idé at orientere sig i en bibliografi over *Staterne*. Stater er fortegnelser over de enkelte fags udøve-

re. Der findes stater over præster, dyrlæger, vognmænd, jurister m.m. I *Bibliografi over danske »stater«*, 1913-81. 1985 er der en oversigt over de stater, der findes i den nævnte periode. Staterne er dyre at udarbejde, så bibliografien er ikke så forældet endda. Et opslag i denne oplyser, at der er lavet mange stater indenfor de fag, som projektet »erhverv, der forsvinder« omfatter. Staterne er meget forskellige i deres opbygning og indhold. Nogle af dem giver en grundig introduktion til fagets historie i almindelighed inden de enkelte udøvere omtales. Der kan udover en alfabetisk indgang også være en topografisk, som man kan bruge, hvis det er udøverne at et fag indenfor en bestemt lokalitet, man vil finde og ikke én bestemt erhvervsdrivende.

Litteratur om de enkelte fag og om håndværket i almindelighed

En bred skildring af håndværkets historie er beskrevet i 4-bindsværket: *Håndværkets Kulturhistorie*. Udkommet i årene 1982-84. Værket dækker håndværkets historie fra oldtiden til 1980. Her er omtale af en lang række emner indenfor håndværkets historie, dets samfundsmæssige betydning, uddannelse, organisering, bolig- og leveforhold, de vandrende svende, rejse- og sygeforsikring m.m.. Endelig er der en skildring af de enkelte fag og deres udvikling og litteratur- og kildehenvisninger.

I serien Politikens Håndbøger har George Nellemann udgivet: *Gamle Danske Håndværk*, 1971, der dels har en bred indføring i håndværkets kulturhistorie, dels har beskrivelser af de enkelte fags historie og arbejdsprocesser med illustrationer af redskaber og værktøj.

Jubilæumsskrifter og beskrivelser af *enkelte virksomheders historie* kan udvide ens viden om branchen og give en ideer både til litteratur og kilder og til ens egen afsluttende formidling af stoffet. Jo flere eksempler man finder frem, jo bedre er ens grundlag for at finde en, der kan inspirere.

Kulturhistorisk leksikon

Læsningen i *Politikens og Gyldendals Danmarkshistorie* og *Håndværkets Kulturhistorie* kan med fordel suppleres af et opslag i leksika af centrale ord og begreber. *Kulturhistorisk Opslagsværk* 1991, udgivet af Dansk Historisk Fællesforening, er et meget nyttigt hjælpemiddel i denne forbindelse. Her kan man slå en mængde kulturhistoriske begreber op, finde mere eller mindre udførlige forklaringer og endelig få henvisning til relevant litteratur og kildemateriale. Slår man f.eks. ordet *næringslovgivning* op, får man en korfattet oversigt over lovgivningens historie, forklaringer på centrale begreber som læbælter, borgerskab,

Foto fra Viggo Nielsens vognfabrik, Hovedgaden 19 (1970'erne?). Foto: Anker Pedersen, Høng Lokalhistoriske Arkiv.

næringsadkomst, landkøb, lavsbestemmelser og handelsregistre og en mere udførlig omtale af den vigtige næringslov af 1857, populært kaldet »loven om Næringsfrihed«, som liberaliserede de meget snævre rammer for handel og håndværk, som lavsbestemmelser og købstadsprivilegier hidtil havde sat. Fra 1862, hvor Næringsloven for alvor trådte i kraft, blev det langt lettere at etablere sig som handlende og håndværker udenfor købstæderne, selvom der stadig var såkaldte »læbælter« omkring købstæderne, hvor handlende og håndværkere kun i enkelte tilfælde måtte etablere sig. Her får man derfor ved et enkelt hurtigt opslag serveret på et sølvfad, hvilke myndigheder der varetog ens emne og dermed en hjælp til at komme videre. F.eks. er det jo meget nyttigt at få at vide, at alle handlende med næringsadkomster hvert år skulle indsende oplysninger om virksomhedens navn, ejer og fuldmagtforhold m.v. til *handelsregistrene* startet 1889. Ved opslag i handelsregistrene får man derfor et hurtigt overblik over, hvilke handlende med næringsadkomst, der var i et lokalområde på et givet tidspunkt og kan derefter følge udviklingen i en periode. Forud for handelsregistrene havde man de

så kaldte *firmaregistre fra 1862*. Hertil skulle enhver, som ønskede at drive borgerlig næring under et andet navn end ens eget indgive anmeldelse til øvrigheden i den retskreds, som virksomheden hørte under. Endelig får man en kortfattet redegørelse for kvindens mulighed for at drive næring. Hun fik med loven Næringsloven af 1857 mulighed for at drive næring på lige fod med manden, dog med den væsentlige undtagelse, at hun ikke måtte være gift.

Vigtige kildegrupper og hjælpemidler til at finde og bruge dem

De fleste virksomheder vil have sat sig spor i forskellige myndigheders arkiver. I de tilfælde, hvor en virksomhed blev drevet mere eller mindre i det skjulte, vil det selvfølgelig være vanskeligere at spore dem. Men det var klart i myndighedernes interesse, at have så meget kontrol med erhvervslivet som muligt, så lovgivning skulle så vidt muligt hindre, at noget foregik i det skjulte. Derfor kan man også i mange tilfælde finde kilder til de mere »lyssky« erhverv, f.eks. »kloge folks virksomhed« ved at søge i retsbetjentarkiverne. For det skete jo, at de pågældende blev pågrebet og dømt for kvaksalveri.

Der var i udstrakt grad, især inden Næringsloven af 1857, kontrol med hvem, og hvor mange der udøvede hvilke erhverv. Det krævede borgerskab at nedsætte sig som handlende og håndværkere. Efter 1862 var der også en del fag, som betegnedes som bundne næringer og som stadig krævede, at man indløste næringsadkomst. I købstæderne betegnedes næringsadkomsterne borgerskab, for kvinderne næringsbevis. På landet anvendtes betegnelsen næringsbevis. Den lokale forvaltnings arkiver er i retsbetjentarkiverne på Landsarkiverne og i de kommunale arkiver for landkommunerne. Her findes borgerskabsprotokoller, næringsadkomster og handelsregistre samt i de tilfælde, hvor den næringsdrivende kom i konflikt med loven også politisager, korrespondance, og justitsprotokoller.

Synsforretninger i forbindelse med f.eks. ejendomssalg og brandtaxationer kan give vigtige oplysninger om ejendommens udsende og inventar. I disse arkiver finder man ikke alene personalhistoriske oplysninger, men også vigtige informationer om forholdet mellem borgere og myndigheder og mellem borgerne indbyrdes.

Centraladministrationens administrative praksis skal findes i den myndigheds arkiv, der varetog området på Rigsarkivet. Når det gælder næringsvæsenet er det efter 1848 især Indenrigsministeriets, Handels-

ministeriets og senere også Social- og Arbejdsministeriets arkiver, der er de centrale.

Der var anden lovgivning end næringslovgivningen, der var væsentlig for udøvelsen af et erhverv. I 1873 fik vi den første fabrikslov herhjemme, der indførte regler til beskyttelse af børn, der arbejdede i industrien. Ved senere revisioner af loven blev dens område gradvis udvidet til også at omhandle voksne. I 1901 blev der for første gang indført barselshvilebestemmelser for kvinder, og loven kom til at omfatte flere og flere fag. Fra 1913 f.eks. også syersker og hjemmearbejde. Til at kontrollere at loven blev overholdt, oprettede man et fabrikstilsyn, senere kaldet arbejdstilsynet. Dets arkiv findes også på Rigsarkivet. En del er desværre kasseret, men bl.a. er en del korrespondancesager bevaret. Fabrikstilsynets arkiv kan give oplysninger i konkrete sager, hvor en virksomhed har været indblandet, men det giver også sammen med de trykte årsberetninger værdifuld indsigt i arbejdsforhold i industri og håndværk fra tilsynets oprettelse.

Landsarkiverne og Rigsarkivet har alle en *guide* til deres forskellige samlinger. Det vil sige en bog, der giver en introduktion til de forskellige samlinger og i hovedpunkter remser op, hvad de indeholder. Guiderne er selvfølgelig dels at finde på de statslige arkiver dels på de større biblioteker og på mange lokalarkiver. Indenfor en overskuelig tid skulle de også være tilgængelige via Internet.

En værdifuld specialguide til retsbetjentarkiverne er *N. H. Frandsen: »Dansegilde og Mordbrand. Vejledning om retsbetjentarkiver«* 1995.

De faglige organisationers arkiver

Et sted, der også er værd at søge er i de pågældende erhvervs faglige organisationers arkiver. Lavene var frivillige efter Næringslovens ikrafttræden, men mange forsatte med at eksistere, fordi de også fungerede som sociale sikkerhedsnet i form af hjælp under sygdom og til begravelse. Men fra de sidste tiår af 1800 tallet blev de gradvis erstattet af andre faglige organisationer for henholdsvis lønmodtagere og arbejdsgivere. Sidder man med en bestemt erhvervsdrivende er det, hvad enten den pågældende var selvstændig eller ansat, værd at se, om han eller hun var medlem af en faglig organisation. Lavprotokollerne findes på landsarkiverne, på Erhvervsarkivet i Århus og endelig på lokalarkiverne. De før omtalte guider kan fortælle en, om der er noget at hente. Guiden til lokalarkivernes faglige organisationers arkiver er *Foreningsliv i Vestsjællands Amt*. 1989. Red. af Inge Bundsgaard. De faglige organisationers arkiver kan udover at være på lokalarkiverne, også befinde sig

på Erhvervsarkivet i Århus eller på ABA, Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.

I organisationernes arkiver kan man finde personalhistoriske oplysninger f.eks. i medlemsfortegnelser. Men læsning i f.eks. forhandlingsprotokoller og korrespondance kan give en vigtig viden om, hvad der rørte sig i lokalsamfundet. Hvilke spørgsmål blev f.eks. prioriteret højest i den faglige kamp i forskellige perioder. Var det lønforbedringer eller bedre arbejdsmiljø? Hvordan var forholdet mellem arbejdsgivere og arbejdere og mellem fagene indbyrdes.

Lovleksika og lovsamlinger

Skal man have oplysning om, hvilken lov, der var gældende for et bestemt område, kan man slå op i et lovleksikon, der dog kun henviser til love, der var gældende på leksikonets udgivelsestidspunkt. Derefter kan man slå op i forskellige lovsamlinger. De vigtigste er:

- Love og Anordninger udgivet af C.F. Klein 1864 ff.
- Supplement til samme udgivet af Oskar Dankier og Fr. Kretz. 1884 ff.
- L. Fogtman: Kgl. Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve for Danmark og Norge. 1806 ff.
- J. H. Schou: Chronologisk Register over de. Kg. Forordninger og åbne Breve etc. 1795 ff. – samt
- Lovtidende 1871 ff. der løbende bringer de love, og bekendtgørelser, der vedtages og udarbejdes.

I *Rigsdagstidende*, det senere *Folketingstidende* med tillæg kan man også finde lovene og de debatter, der var i Rigsdag og Folketing op til vedtagelsen af lovene samt de af Rigsdagen og Folketinget nedsatte udvalgsbetænkninger. I *Ministerialtidende*, 1871 ff. kan man finde de cirkulærer, som afstak den praksis, som ifølge centraladministrationen skulle følges af de underliggende myndigheder, herunder kommunerne.

Fagblade

Skulle man med udgangspunkt i notitsen om Viggo Nielsens Vognfabrik skrive en artikel om, hvad der foregik på en sådan virksomhed, vil en af de mest oplysende kilder være et fagblad. Fagblade er en meget værdifuld kilde til arbejdsforhold og udvikling indenfor bestemte fag. Her kan man finde omtale af og debatter om arbejdsforhold, ulykker, indførsel af ny teknologi og uddannelsen. Her er omtale af lønforhold, arrangementer, biografier i forbindelse med jubilæer og nekrologer over fremtrædende fagfolk og annoncestof. Man kan også være heldig at finde lokalt

Hvad Nytte gør Teknologisk Institut?

ker, naar man blot selv, vil se og høre efter, hvad der bliver vist og fortalt os.

Jeg vil i korte Træk sige min Mening om, hvilken Nytte man har af et saadant Kursus; jeg vil da begynde med de teo-

de forskellige Træsarter, deres Fældning og Tørring, og der forevises Lysbilleder fra Skovhugst i fremmede Lande samt Træets Behandling. Man lærer ogsaa at kende de forskellige Stoffer i Vognbetræk, Forlæder, Aksler, Fjedre og alt, hvad der hø-

Viggo Niensens Vognfabrik i Høng. Fagblad i virksomhedens arkiv på Erhvervsarkivet. Det er ikke kun danske fagblade, man finder i Viggo Niensens arkiv, men også franske og tyske. Har han mon sine sprogkundskaber fra aftenskolekurser eller fra en tid på valsen?

stof, men har man ikke et bestemt årstal at gå efter, kan det være besværligt at søge efter noget konkret.

Fagbladene kan dels ligge i et virksomhedsarkiv, et personarkiv eller nemmest tilgængeligt på Erhvervsarkivet i Århus eller på Det kongelige Bibliotek. Fagbladene kan også krydre ens artikel med nogle flotte illustrationer, som der jo desværre næsten altid er en stor mangel på.

Lokalpressen

Lokalpressen kan også give værdifulde oplysninger om erhvervsvirksomheder i forbindelse med konkrete hændelser, jo mere markant og dramatisk jo mere stof selvfølgelig. Kender man et jubilæumsår eller lukningsår for en virksomhed af mere markant lokal betydning er det værd at søge i lokalpressen for at finde en omtale. Har man ikke denne rettesnor vil avisen i mange tilfælde have et arkiv, hvor bl.a. omtale i forbindelse med jubilæer gemmes til genbrug næste gang, den pågældende har jubilæum. Derfor kan man være udsat for at de gamle anekdoter fortælles til bevidstløshed igen og igen.

I lokalpressen kan annoncestof også give informationer og illustrationer til ens artikel.

En bred indføring i kilder og litteratur til industriens historie

Projektet under Statens humanistiske Forskningsråd: Industrialismens bygninger og boliger udgav i 1976 en lille bog, der fungerer som et fortrinligt hjælpemiddel til studier af det industrielle miljø: *Per Boje: Det industrielle miljø 1840-1940. Kilder og litteratur*. Her er der en grundig gennemgang af og henvisning til kilder og litteratur, der beskriver håndværks- og fabriksvirksomheder indenfor den angivne periode.

Kilder til at få et overblik

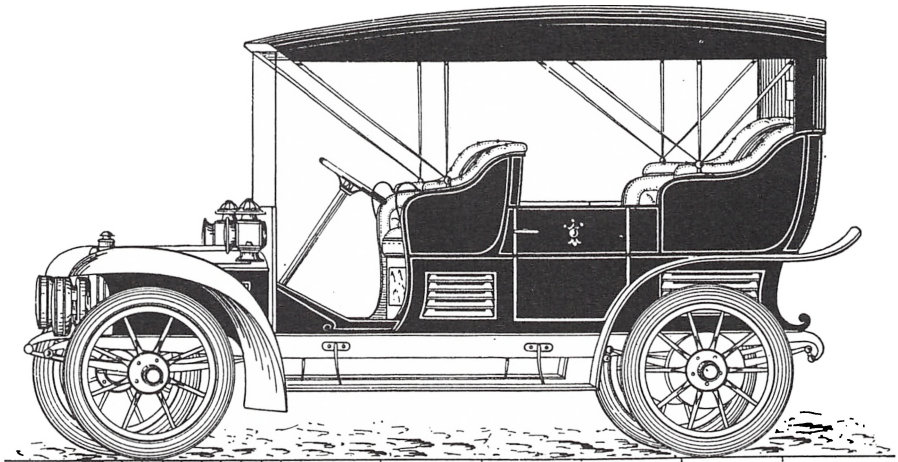
Firmaregistrene, de senere handelsregistre, telefonbøger og vejvisere kan med deres begrænsninger sammen med *folketællingerne* (Om folketællinger som kilde til erhvervshistorie – se Grete Tvedegaards artikel s. 73 ff.) give et overblik over, hvordan næringslivets omfang og sammensætning var i ens lokalsamfund i en given periode. Det er tidskrævende at lave en oversigt over forskellige virksomhedstyper, og hvornår de eksisterede, men det kan være et særdeles nyttigt redskab til at få et overblik over udviklingen og svare på forespørgsler om, hvornår en given virksomhed var hvornår.

Erindringerne er en meget vigtig kilde

Erindringerne skal med for at give oplysninger, hvor de andre kommer til kort, f.eks. med hensyn til antal ansatte og arbejdsforhold. For allerbedst er det selvfølgelig, hvis man kan komme så tæt på virksomheden og dens historie som muligt, ved at få fat i erindringer og virksomhedens eget arkiv.

Er der ikke allerede en erindring på lokalarkivet kan man jo prøve at efterlyse en ved en henvendelse til offentligheden, en forening eller virksomheden selv, f.eks. dennes pensionistklub. Men mulighederne er ikke udtømte med det. Andre lokalarkivers samlinger kan også være interessante. Måske kan et karetmagerarkiv i Slagelse supplere med oplysninger, som et tilsvarende i Korsør mangler. Endelig kan der være erindringer på lokalarkiverne, som man selv mangler i sin samling. I denne forbindelse skal det nævnes, at der i Slagelse o. 1980 blev foretaget en større indsamling af arbejdererindringer indenfor industri- og håndværk, som bare ligger og venter på at blive brugt!

Nedennævnte specialarkiver har også samlinger af erindringer.

Double-Phaeton mit amerik. Dach

Viggo Nielsens Vognfabrik i Høng. Viggo Nielsens arkiv indeholder mange spændende arbejdstegninger, der bl.a. illustrerer virksomhedens udvikling fra karetmagerfaget til bilbranchen.

Specialarkivers samlinger

To specialarkiver er særlig relevante, når man beskæftiger sig med erhvervshistorie.

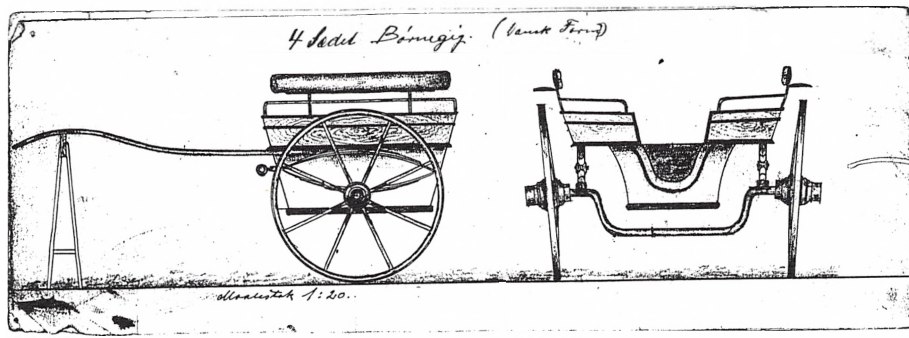
Erhvervsarkivet i Århus er en del af det statslige arkivvæsen. Det er landsdækkende og har til opgave at indsamle og bevare væsentlig historisk kildemateriale om dansk erhvervslivs udvikling og gøre det tilgængelig for forskningen. Erhvervsarkivet har i lighed med de andre arkiver indenfor det statslige Arkivvæsen udgivet en guide til samlingerne. Guiden har en overordnet saglig ordning og dernæst en topografisk. Et opslag her afslører, at der er en del materiale fra f.eks. Vestsjælland. Der er f.eks. andelsmejeriarkiver og arkiver fra andre typer virksomheder. Erhvervsarkivet indsamler selvfølgelig efter nogle bestemte kriterier, der f.eks. går på at samlingerne skal give en nogenlunde repræsentativ dækning af forskellige virksomhedstyper indenfor forskellige brancher i forskellige perioder af erhvervslivets udvikling. Der er ikke kun virksomhedsarkiver, men også arkiver fra forskellige erhvervs hovedorganisationer og de store arbejdsgiversammenslutnin-

ger. Arkivet har siden 1949 udgivet *Erhvervshistorisk Årbog* som indeholder artikler om erhvervshistorie, litteraturhenvisninger og en oversigt over de afleveringer som arkivet har modtaget siden sidste årbog.

På Erhvervsarkivet fandt jeg vognfabrikant Viggo Niensens virksomheds arkiv, men man skal selvfølgelig ikke forvente sådan bare lige at kunne finde en virksomhed, man leder efter, med mindre man positivt ved, at arkivet er afleveret til Erhvervsarkivet. For virksomhedsarkiver, der er private, er der ingen afleveringspligt. Hvis man derimod er interesseret i et bestemt erhverv, kan det være en god ide at undersøge, om Erhvervsarkivet har et arkiv fra dette erhverv for at orientere sig i, hvad et sådant arkiv indeholder, eller hvis man allerede er i besiddelse af et, for at sammenligne. Man kan også med fordel benytte større relevante organisationers og virksomheders arkiver, som f.eks. forsikringsvirksomheders arkiver for måske at finde en forsikrings sag på ens virksomhed med i heldigste fald gode skildringer og tegninger af bygninger og inventar eller korrespondance mellem nogle faglige organisationer. Hvis man f.eks. ved at virksomheden har været inde i en faglig voldgiftssag, vil der kunne ligge noget værdifuld korrespondance i *Dansk Arbejdsgiverforenings Arkiv*. I visse tilfælde skal man søge om speciel tilladelse hos de pågældende organisationer for at få adgang til materialet, men hvis formålet er seriøst, skulle det ikke give problemer.

Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, ABA, kan også have relevant materiale om erhvervshistorie i ens lokalområde. Det er f.eks. her man skal finde arkivet fra Dansk Bryggeri-Brænderi og Mineralvandsarbejderforbund i Slagelse. Det er også ABA, der har den største samling af litteratur og kilder om fagbevægelsen og dens historie, om arbejdsforhold og politiske partier knyttet til fagbevægelsen.

Nationalmuseet indsamlede i 1950'erne erindringer fra industriarbejdere og håndværkere. Erindringerne dækker perioden ca. 1880-1950. På baggrund af en række spørgsmål nedskrev folk korte eller længere beretninger om deres arbejdsliv. De er bl.a. tilgængelige på ABA, men også på Erhvervsarkivet. Der er både en saglig indgang, hvor man kan søge på bestemte fag, og en topografisk indgang, som dog er noget vanskelig at benytte, da en erindring kan beskrive flere lokaliteter, og man måske kun har udvalgt en enkelt af dem som indgang. Erindringerne kan være klausulerede, og kopiering og offentliggørelse kræver særlig tilladelse fra Nationalmuseet. Man kan i nogle tilfælde godt låne materiale fra ABA til et lokalarkiv eller bibliotek. Det kræver en aftale fra tilfælde til tilfælde. ABA hjælper også gerne med lokal litteratursøgning bl.a. vedrørende lokalpresse og fagblade.

Viggo Nielsens Vognfabrik i Høng. Arkiv på Erhvervsarkivet.

Endelig er der *Det kongelige Biblioteks småtrykssamling*. En vigtig kilde til mange virksomheders historie, er de såkaldte småtryk, altså tryksager af ringe omfang, som dels findes på mange lokalarkiver, dels mere systematisk er indsamlet af Det kongelige Bibliotek i forbindelse med pligtafleveringen. I bibliotekets småtryksafdeling findes regnskaber, beretninger, vedtægter, priskuranter m.m. De er kun til brug på stedet.

For at finde frem til, hvad småtryksafdelingen rummer, kan man benytte sig af mere gængse biblioteksdata-baser, først og fremmest Det kongelige Biblioteks egen base *REX 2*, som rummer småtryk fra 1960 og fremefter, dog kun de småtryk, som er periodiske, fx årsberetninger og regnskaber. Disse registreringer vil man også kunne finde i bibliotekernes fælles base *DANBIB*. En bibliotekar kan hjælpe med at foretage opslaget. *REX* er tilgængelig via internettet.

For småtryk, som er udkommet før 1960, må man benytte *Lokale småtryk, 1.-3. samling, 1983-1990*, eller henvende sig direkte på det Kongelige Bibliotek.

Kareter bliver ikke bygget på en dag

Den sparsomme notits om Viggo Nielsens vognfabrik i Høng kan ved hjælp af litteratur og kilder svulme op til en spændende beretning om virksomheden. I heldigste fald vil der være kilder til belysning af virksomhedens indretning, drift, produktion, arbejdskraft, arbejdsforhold, økonomi, udvikling og betydning for lokalsamfundet. I uheldigste fald vil man kun kunne få nogle supplerende konkrete oplysninger. Men under alle omstændigheder vil man kunne sætte sig ind i mere almene

lokale- og samfundsmæssige forhold, der kan gøre en klogere på den tid og det miljø, som Viggo Nielsen levede i.

Kilde- og litteraturstudier er besværlige, tidskrævende og til tider frustrerende, men også berigende. Man bliver klog på meget, som kan komme en til gavn, når man umættelig næste gang kaster sig over et nyt emne.

Forfatterbiografier

John Jørgensen (f. 1953) har i en årrække været ansat i Slagelse Lokalar-kiv som projektmedarbejder og er i øjeblikket tilknyttet kommunearki-
vet. Hans store interesse er spillefilm, og denne interesse har medført, at han i mange år har indsamlet og udstillet materiale vedrørende biogra-
ferne i Slagelse.

K. B. Rasmussen (f. 1922) er nu pensioneret fra sit job som skibsmaskin-
chef på Storebælt. Han har været formand for Lokalhistorisk Arkiv for
Korsør Kommune i mange år og har været næstformand for LAVA.
Udover interessen for lokalhistorien dyrker han fotografering og smal-
film, i de senere år afløst af video.

Jens Hjorth Hansen (f. 1961) har siden 1987 været ansat på Dragsholm
Bibliotek med Dragsholm Lokalar-kiv som særligt ansvarsområde. Igen-
nem årene har han medvirket til udgivelsen af flere bøger og skrifter
med lokalhistorisk indhold om Dragsholm Kommune, ligesom han også
i flere år har deltaget i redaktionsarbejdet for LAVAs blad »Vulkanen«.

Lise Høyrup (f. 1954) er uddannet i historie og folkløstik. Har været
ansat som konsulent for LAVA siden 1995. Tidligere har hun arbejdet på
Farums arkiver og Museer og på Dansk Folkemindesamling.

Peter Korsgaard (f. 1951). Cand.mag. i historie/europæisk etnologi 1978.
Ansæt ved museer og arkiver. Arkivar i Holbæk 1982, i Jernløse 1984. Fra
1994 arkivar i Kort & Matrikelstyrelsen. Ekstern lektor ved Københavns
Universitet 1996. Bor i Holbæk sammen med Laura, Andreas og Rosso.
Har skrevet bøger og artikler om landbohistorie, handelshistorie, kom-
munal forvaltning m.m.

Inger Nielsen (f. 1929) har været med i Tømmerup Sogns Lokalhistoriske
Forenings bestyrelse siden 1989. Hun har arbejdet med mange forskelli-
ge emner indenfor lokalhistorien bl. a. ved at skrive om dem. En af de
sider af det lokalhistoriske arbejde, der optager hende mest er arbejdet
med at gøre opmærksom på foreningen og arkivet overfor offentlige-
den.

Hans Christian Olsen (f. 1931) har været socialinspektør i Sorø Kommune i mange år. Siden begyndelsen af 90'erne har han været tilknyttet Lokalhistorisk Arkiv for Sorø og Omegn. Udover at være initiativtager til og lede projektet omkring dagligvareforretninger i Sorø har han navnlig været med til at lave arkivets udstillinger.

Inge Rasböl (f. 1929.) har arbejdet som filmtekniker på Nordisk Film. Inge Rasböl har igennem flere år været medlem af Tølløse Lokalhistoriske Forening. Her deltager hun i forefaldende arbejde, når der skal laves udstillinger, samt ved fremstilling af diverse publikationer. Inge Rasböls største interesse er slægtsforskning. I 1995 skrev hun en bog om sin slægt igennem ca. 400 år.

Jytte Rasmussen (f. 1930) er uddannet syerske. I de sidste 7-8 år har hun været medlem af Raklev Lokalhistoriske Forening og Arkiv og har en tid siddet i foreningens bestyrelse. Desuden er hun medlem af de lokalhistoriske foreninger i Kalundborg og Bjergsted.

Bent Rolsted (f. 1927) har arbejdet indenfor mejerifaget fra 1943-1959. Fra 1959-66 var han kedelpasser på Beauvais i Svinninge. Fra 1966 var han ansat på konservesfabrikken Flava i Hørve. Derefter på plastfabrikken i det tidligere Brunbjerg Mejeri ligeledes i Hørve. Fra 1966-1993 har han været lærer på Slagteriskolen i Roskilde med undervisning i samfundsfag. Her opbyggede han også skolens mediatek og beskæftigede sig med slagterifagets historie. Efter han gik på pension har han været med til at etablere slagterimuseet i Roskilde. Derudover arbejder han med Midt- og Nordvestsjællandshistorie samt med slægtsforskning.

Grete Tvedegaard (f. 1943) har arbejdet med lokalhistorie i mange år. Hun blev ansat som leder af Kalundborg lokalhistoriske Arkiv i 1994. Hun underviser desuden på aftenskole i ejendoms historie og slægtsforskning.

»Erhverv, der forsvinder, og hva' så«

fortæller om arkivernes jagt på forsvundne havnearbejdere og dagligvarebutikker, om hittepåsomhed i modgang og medgang, om arbejdsglæde og -lede, om tilfredse og urimelige kunder, skrappe og solidariske arbejdsgivere, støv, støj og giftige dampe og hyggelige stunder med kage til kaffen. Kort sagt, et stykke Danmarkshistorie, set fra Vestsjælland fra o. 1900 til 1997 og arbejdet med at få det dokumenteret.

Her ses havnearbejder Ole »Syv« Hansen, 1997.
Foto: K.B.Rasmussen, Lokalthistorisk Arkiv for Korsør Kommune.